HAGYOMÁNYOK ÉS KIHÍVÁSOK VIII.
ORSZÁGOS KÖNYVTÁRSZAKMAI NAP, 2019

HAGYOMÁNYOK ÉS KIHÍVÁSOK VIII.

ORSZÁGOS KÖNYVTÁRSZAKMAI NAP, 2019

Szerkesztette:

Szabó Panna és Székelyné Török Tünde

ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár
Budapest, 2020

Hagyományok és kihívások VIII. Országos Könyvtárszakmai Nap, 2019

Szerkesztette:

Szabó Panna és Székelyné Török Tünde

A tanulmányokat lektorálta: Orbán Éva

A 2019. augusztus 29-én tartott konferenciát az Egyetemi Könyvtárért Alapítvány, az Egyetemi Könyvtárigazgatók Kollégiuma és a ProQuest támogatta. A kiadvány Belváros-Lipótváros, Budapest Főváros V. kerület Önkormányzata támogatásával, az Egyetemi Könyvtárért Alapítvány közreműködésével valósult meg.

ISBN 978-963-489-254-0

DOI: https://doi.org/10.21862/HagyKihiv_2019

© A szerzők és a szerkesztők, 2020

A kötet elektronikus formában elérhető az ELTE repozitóriumban: <https://edit.elte.hu>

Kiadta az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár

Felelős vezető: Kálóczi Katalin

1053 Budapest, Ferenciek tere 6.

<http://konyvtar.elte.hu>

Egyetemi
Könyvtárért
Alapítvány

Tartalom

KÁLÓCZI KATALIN: A vendégek köszöntése, a konferencia programjának ismertetése	7
ZENTAI LÁSZLÓ: Köszöntő	9

Könyvtáros kompetenciák a 21. században

KÁLÓCZI KATALIN, KARÁCSONY GYÖNGYI, KORPÁSNÉ SZÜCS MELINDA, HAMZAVECSEI TÍMEA: Mit kíván a (felsőoktatási) könyvtár?	15
KISZL PÉTER: Multidiszciplináris könyvtárosképzés és multifunkciós egyetemi könyvtár a tudásalapú gazdaság kontextusában	29
LENGYELNÉ MOLNÁR TÜNDE: A digitális átállás könyvtári aspektusai a nemzetközi trendek tükrében.....	63
ESZENYINÉ BORBÉLY MÁRIA: Eltérő felsőfokú végzettségek és szakképzettségek hatásának vizsgálata a munkavállalók digitális kompetencia állapotára	79
HANGODI ÁGNES: A könyvtáros kompetenciák erősítésének lehetőségei. Továbbképzések a Könyvtári Intézet tanfolyami kínálatában	93
TÉGLÁSI ÁGNES: Egy képzőhely megszűnése kapcsán. Szubjektív megközelítés a szombathelyi könyvtárosképzésről	107

Tartalmi feltárás a Google árnyékában

HUBAY MIKLÓS: Rekordkapcsolattól a szemantikus kapcsolatig. A Petőfi Irodalmi Múzeum személynévtére és az értelemmel teli világháló.....	115
FARKAS TAMÁS: Nevek, névterek, névadatbázisok – névkutatói megközelítésben. Gondolatok és észrevételek a Nemzeti Névtér programjának kapcsán	125
SZABÓ PANNA, SOT FERENC: Tartalmi feltárás az ELTE könyvtári hálózatában	145
BERTÁNÉ NÉMETH ÁGNES: A Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont feldolgozási gyakorlata a tartalmi feltárás tükrében	161

SZAKADÁT ISTVÁN: Könyvtár, könyvtárak, könyvtárosok	169
PIROS ATTILA: Az Egyetemes Tizedes Osztályozás húsz éve.....	177
DANCS SZABOLCS, SIMON ANDRÁS: Az ETO-n át az ügyfélhez. A könyvtári tartalmi feltárás üzleti hasznosulásának egy szép példája	195
Kötetünk szerzői	202

A vendégek köszöntése, a konferencia programjának ismertetése

Kedves Vendégeink!

Szeretettel köszöntök minden résztvevőt, az egyetem vezetését, a szakmai szervezetek és a társintézmények képviselőit, munkatársait, a konferencia előadóit, valamint az egyetem könyvtárosait a *Hagyományok és kihívások* című szakmai rendezvényünkön.

2011-ben indult ez a ma már rendezvénysorozatnak tekinthető konferencia, amelynek a kezdetektől fogva egyik fő célja, hogy bemutassuk azt a műhelymunkát, amely az Egyetemi Könyvtár és Levéltár falain belül folyik. Emellett legalább ilyen fontosnak tartjuk, hogy teret adjunk a szakmánkat foglalkoztató kérdések megvitatására, az új trendek bemutatására, az előttünk álló kihívások közös átgondolására.

Az idei program egyik témájának – *Könyvtáros kompetenciák a 21. században* – aktualitását mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az Egyetemi Könyvtár-igazgatók Kollégiuma épp ebben az évben felmérést készített a könyvtárosok kompetenciaigényeiről, melynek eredményét széles körben szeretné megismertetni, az érintett szakemberekkel együtt pedig közös cselekvési tervet megfogalmazni. A szekcióban emellett szó lesz a munkaerőpiac elvárásairól, a könyvtárosképzés jelenlegi lehetőségeiről, távlati terveiről, a nemzetközi irányokról, a szakmai továbbképzésekről, valamint különböző intézmények oktatóinak és gyakorló könyvtárosainak tapasztalatairól.

Figyelemmel kísérve a szakmánkban folyó diskurzusokat, az utóbbi években viszonylag kevés figyelem irányul a tartalmi feltárás témakörre. A névterek kérdésének előtérbe kerülésével elkerülhetetlen, hogy a könyvtárosok átgondolják eddigi gyakorlatukat és igazodjanak ahhoz a paradigmaváltáshoz, ami napjainkban zajlik ezen a területen. A természetes és mesterséges nyelvi feltárás alternatívái, a névterek aktuális kérdései és a névtani szempontok olyan szegmensei e területnek, melyek figyelembevételre egyaránt elkerülhetetlen a jövőbeli lehetőségek mérlegelésekor. Tanulságul szolgálhat a különböző gyakorlatok, tartalmi feltáró jellegzetességek megismerése, az útkeresések problémájának feltárása és a jó gyakorlatok megosztása. Mindennek tükrében talán nem meglepő, ha a tartalmi szempontú kereshetőséget a Google lehetőségeihez mérten határozzuk meg – ezt az igényt igyekeztünk kifejezni a *Tartalmi feltárás a Google árnyékában* témamegjelöléssel.

Köszönöm, hogy itt vannak, és alkalmunk nyílik arra, hogy a programban kitűzött szakmai beszélgetések során Önökkel közösen gondolkodjunk arról, mit és hogyan tehet a könyvtáros szakma a hazai kultúra és a felsőoktatás eredményesebb működésért.

KÁLÓCZI KATALIN

főigazgató

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Levéltár

ORCID: 0000-0003-0672-2736

Tisztelt Kollégák!

Áttekintve a konferencia programját, a *Tartalmi feltárás a Google árnyékában* cím ragadta meg a figyelmemet. A saját szűkebb szakmámra, a térképészetre is elmondható, hogy a Google árnyékában van: minket, térképészeket is hasonlóan érintett a Google megjelenése, mint Önöket. Gondolom, azzal Önök is tisztában vannak, hogy ennek vannak pozitív aspektusai, de ugyanakkor vannak árnyoldalai is. A Google egy üzleti vállalkozás, ami bármennyire is ingyenes (vagy annak tűnő) szolgáltatást kínál nekünk, a háttérben ott van a haszon növelésének célja. Ezek a szolgáltatások azonban teljesen beépültek a mindennapjainkba, ami valójában csak akkor tudatosul bennünk, ha valamiért éppen nem érhetők el. Nemrég volt szerencsém két-három napot Pekingben tölteni. Kínában a Google, úgy ahogy van, államilag blokkolt. Így nem volt Gmail, nem tudtam a naptáramhoz hozzáférni, amit szintén Google szolgáltatással használok. Ráfanyalodtam a kínaiak saját keresőjére, a Baidu-ra, amely gyakran semmiféle releváns találatot nem ad egy európainak. Érthető, hogy türelmetlenül vártam, hogy visszatérjek a komfortzónámba, és végre hozzáférjek azokhoz az időnként szeretett, időnként szidott szolgáltatásokhoz, amiket a Google kínál.

Nekem szakmámból adódóan a Google-ről a Google Maps, a Google Earth jut az eszembe, amit valószínűleg a jelenlévők is nagy örömmel és gyakorisággal használnak. A 2005-ös indulásuk előtt is voltak már próbálkozások a globális térképszolgáltatások bevezetésére, főleg Amerikában, üzleti alapon, de egyik sem lett ennyire sikeres. Érdekességgént megosztok Önökkel egy ezzel kapcsolatos történetet. Valamikor 1995-ben üldögéltem a tanszékemen, talán még egyetemi docens voltam, és megjelent egy láthatóan rendkívül eltökélt fiatalember, aki gyakorlatilag fölvezetett nekünk egy, a mai Google Mapsnek megfelelő szolgáltatás ötletét: van egy földgömb, elindulunk, ránagyítunk, és aztán a végén eljuthatunk az utcanézethez. Mi azt mondtuk, hogy az ötlet nagyon jó, csak 1995-ben Magyarországon ez nem valósítható meg. Az, hogy a Google ilyen sikeres lett, annak is köszönhető, hogy alapítói jókor, jó időben, jó helyen voltak. Az internet addigra elterjedt, és a technikai fejlődésnek köszönhetően kaphattunk egy letisztult, egyszerű felhasználói felületet, amit egy laikus is tud kezelni. Önök sem térképészek, mégis használják. Ráadásul a technológia is nagyon egyszerű, a kis térképrészletek folyamatosan töltődnek le a szerverről, illetve jelennek meg a böngészőablakban; pontosan az internetes megjelenítésre van optimalizálva. Ma reggel olvastam, hogy a Google Maps bevezet egy új szolgáltatást, mely során olyan útvonalkeresést is lehet indítani, hogy a felhasználó meghatározza, mely

szakaszokon szeretne gyalogolni, és mely szakaszokon autóval, illetve tömegközlekedéssel haladni. Valószínűleg ezt a felhasználók igényelték, és a Google-nek az az érdeke, hogy a felhasználókat kiszolgálja.

Mondok egy másik példát. Öt évvel ezelőtt lezuhant egy repülőgép Pápua Új-Guineában, egy általam egyáltalán nem ismert helyen. Megkeresve a települést a Google Mapsen, mindössze egy dzsungel közepe volt látható. A repülőgép azonban a repülőtéren zuhant le, de nemhogy repülőteret, a várost sem lehetett látni a térképen. Gondolható, hogy a Google Maps számára Pápua Új-Guinea nem az a terület, ahol üzleti bevételt remélhet, így nem oda koncentrálja azokat az erőforrásait, melyekkel a térképeit naprakésszé tenné. Mégis, akkor egy térképész hol tud pontos, aktuális információt találni? Vannak nagy állami térképészeti ügynökségek, amelyeknek elvileg az a feladatuk, hogy friss, időszerű térképeket adjanak közre. Viszont, ha az állami intézményeken keresztül nehezen hozzáférhető az adat, sokba kerül – akkor adódik a megoldás, hogy együttes erővel mi magunk gyűjtjük össze az információt. Angol kifejezéssel ezt úgy hívják, hogy volunteered geographic information vagy crowdsourcing.

2010-ben Haitiben a Richter-skála szerinti 7,0 erősségű, pusztító földrengés volt. Haiti a világ egyik legszegényebb országa, náluk például állami alaptérkép sem létezett. Amikor a földrengés kapcsán érkeztek volna a mentőcsapatok, arra a kérdésükre nem kaptak választ, hogy egy adott városba hogyan jutnak el. Nem volt olyan térkép, amivel el lehetett volna navigálni őket. Ekkor jött a crowdsourcing: az autókban ott volt a GPS, néhány nap alatt ezek adatait összegyűjtötték, amiből kialakult egy kezdetleges térkép, és már lehetett irányítani a mentőcsapatokat. Ezt nem egy nagy állami intézmény hozta létre, hanem az emberek összefogásából született meg az eredmény.

Létezik egy OpenStreetMap nevű szolgáltatás, ami egy szabadon letölthető és felhasználható, közösségi szerkesztésű térkép. Itt találtam meg a Pápua új-guineai repülőgép-szerencsétlenség helyét, a dzsungel közepén egy kis várost, kis repülőtérral. Az OpenStreetMapnek nincsenek üzleti vonatkozásai, hanem lelkes amatőrök gyűjtik össze a térképi adatokat. Nekik fontos Pápua Új-Guinea is. A Google szolgáltatásai mögött mindig ott van, hogy ezekből hogy tudnak bevételt csinálni.

A Google Street View – amit valószínűleg már Önök is használtak – hasznos segítséget nyújt, amikor például valaki külföldre utazik, és egy korábban lefoglalt szállodába kell eljutnia. Ha előtte látható egy fényképen, hogyan néz ki a hotel, könnyebb megtalálni. Meg kell jegyezni azonban, hogy a Google Street View nem érhető el minden országban: Ausztriában azért nem, mert ott úgy gondolták, nem akarják a házukat vagy a tehenüket a fényképeken viszontlátni.

Elgondolkodtatók azok a hírek is, melyek arról szóltak, hogy valahol Közép-Amerikában, Guatemala Hondurashoz közeli határán a guatemalai hadsereg gyakorlatozott. A Google Maps térképét használva akaratlanul áttévedtek Hon-

durasba, mivel az országhatárt a Google térképe alapján követték a terepen. Ahogy egy nemzeti könyvtárnak vannak kötelezettségei például a nemzeti kulturális örökség gyűjtésében, megőrzésében és szolgáltatásában, úgy a nemzeti térképészeti ügynökségek is sok olyan nemzeti feladatot látnak el, amit a Google soha nem fog. A Google-ben vannak műholdképek, légi felvételek viszont nincsenek. Ez logikus, hiszen a műholdak olyan magasan repülnek a felszín felett, hogy ott már nem értelmezhető a légtér esetleges megsértése, mint a repülőgépek esetében, ahol a légi felvételeket az adott ország nemzeti térképészeti ügynökségei, esetleg vállalkozásai készítik és nyújtanak ezekből szolgáltatást.

Ennek kapcsán a mai előadások között örömmel láttam a Nemzeti Névtér megjelenését, amit én térképészként is üdvözlök. És most hadd bújjon ki belőlem egy pillanatra a rektorhelyettes. Amikor első alkalommal töltöttem be ezt a pozíciót 2007 és 2010 között, akkor vezették be azt a rendelkezést, hogy két-nyelvű diplomát kell adni a hallgatóknak, magyar és angol nyelvűt. Mi ezzel a probléma? Látszólag semmi. Igen ám, csak a diplomában az is szerepel, hogy a hallgató hol született. És ez máris fölvet rengeteg problémát. Mert a hallgatóink egy része határon kívüli, ők születési helyként beírják például Kolozsvár nevét, az angol nyelvű diplomába azonban már a hivatalos nevet (Cluj-Napoca) kell feltüntetni. Ezt még tudjuk, de egy kis romániai, erdélyi vagy egy kárpátaljai falu nevének az ellenőrzése már elég bonyolult feladat egy tanulmányi hivatalnak. Szükség lenne egy olyan adatbázisra, amely nemcsak a magyar településeket, hanem a határon túliakat is tartalmazza, azzal az információval együtt, hogy az adott településnek az adott időpillanatban mi volt a hivatalos neve. Márpedig a Nemzeti Névtér ezt tudja, és ezt nagyon nagy örömmel látom. Egy olyan térképet lenne még jó mellé tenni, hogy ezek hogyan változtak időben a térképhez kötődően. Ez is nagy feladat, mint ahogy a Nemzeti Névtér elkészítése is valószínűleg komoly kihívást jelentett.

E rövid bevezető után sikeres konferenciát, színvonalas előadásokat, jó szakmai vitákat kívánok Önöknek.

ZENTAI LÁSZLÓ
rektorhelyettes

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
ORCID: 0000-0002-6618-6798

KÖNYVTÁROS KOMPETENCIÁK
A 21. SZÁZADBAN

Mit kíván a (felsőoktatási) könyvtár?

1. Bevezető

A felsőoktatási könyvtárak sajátos környezetben működnek. Egyfelől érvényesek rájuk az általános társadalmi, gazdasági, technológiai hatások, másfelől a tudományos tevékenység és a felsőoktatás dimenzióiban kell helytállniuk. Versenytársaik a nemzetközi és a hazai tudományos szakkönyvtárak, illetve az információsztolgáltató intézmények, vállalatok, platformok.

A környezeti tényezők rendkívül gyorsan változnak, ezért a könyvtáraknak évente felül kell vizsgálniuk a stratégiájukat, és alkalmazkodniuk kell az újabb és újabb kihívásokhoz. Vajon a könyvtárosképzés tudja-e követni a felsőoktatási könyvtárak szakemberei iránt támasztott követelményeket? Felvértezettek-e a má végzett könyvtárosok, rendelkeznek-e a szükséges kompetenciákkal? Elegendő-e a könyvtárosképzés által nyújtott tudás és gyakorlat? Milyen más képzési lehetőségek egészíthetik ki a könyvtárosok felkészültségét, hogy ezen a területen versenyképes tudást tudjanak felmutatni?

Ahhoz, hogy ezekre a kérdésekre választ kapjunk, megvizsgáljuk a felsőoktatásra és a felsőoktatási könyvtárakra érvényes legfontosabb trendeket, és áttekintjük az Egyetemi Könyvtárigazgatók Kollégiuma által végzett, a könyvtárosok kompetenciaigényeiről szóló felmérés eredményeit. A visszajelzésekből kitűnik, hogy a felsőfokú informatikus könyvtáros szakképzésből kikerülő pályakezdők esetében a belépés után még komoly saját erőből történő kompetenciafejlesztés szükséges. Fel szeretnénk hívni a figyelmet arra, hogy a képzésnek követnie kell az elmúlt években a szakterületen zajlott paradigmaváltást, valamint arra, hogy a tudás és a kompetenciák fejlesztése folyamatos feladat az intézmények vezetői számára is.

2. Trendek a felsőoktatásban és a felsőoktatási könyvtárakban

2.1. Trendek a felsőoktatásban¹

- Egyre komplexebbé váló változásokkal, a technológiai fejlődés felgyorsulásával kell számolni.
- A társadalmi változások közül a népességnövekedés, az életkor kitolódása, a migráció és a társadalmi konfliktusok növekedése egyaránt hatást gyakorol.
- A gazdaság változásának hatásai: a szolgáltató szektor növekedése, a tudásalapú gazdaság térnyerése, az új gazdasági ágazatok kialakulása, a felsőoktatás piacosodása, gazdasági szereplők megjelenése a felsőoktatásban.
- A felsőoktatási kínálat átalakulása: új intézménytípusok, új diplomát adó intézmények jelennek meg, erősödik a magánoktatás, a képzési programok sokfélesége válik jellemzővé.
- Az intézményi kultúra változása: elvárás a minőség- és teljesítménymenedzsment, megjelenik a teljesítményalapú finanszírozás.
- Nemzetközi verseny: nemzetközi felsőoktatási hálózatok alakulnak ki, a felsőoktatás exportcikként jelenik meg.
- Technológia fejlődés: a tanulást támogató technológiák fejlődésével párhuzamosan a mesterséges intelligencia is teret nyer.
- A hallgatók összetételének sokfélesége: idősebb/felnőtt hallgatók, új társadalmi csoportok, heterogén kulturális összetétel jelenik meg.
- Az oktatás változásai: kompetenciaalapú oktatás, valós, gyakorlati feladatokkal való találkozás, rugalmas képzési struktúra, tanulásmenedzsment rendszerek alkalmazása.
- Kutatási környezet: nyílt hozzáférésű tudomány, a kutatási eredmények és adatok közzététele támogatási feltétellé válik.

A felsőoktatásra hatást gyakorló trendek új kompetenciák megjelenését vonják maguk után:

- nagyszámú adathalmaz kezelése, feldolgozása, kritikai elemzése,
- más kultúrákból érkezőkkel való együttműködés,

¹ A fejezethez felhasznált irodalom: Halász Gábor: A felsőoktatás globális trendjei és szakpolitikai válaszok az OECD országokban és az Európai Unióban. Prezentáció. https://www.slideshare.net/fmik_ppk_elte/a-felsoktats-globlis-trendjei-s-szakpolitikai-vlaszok-az-oecd-orszokban-s-az-eurpai-uniban-halsz-gbor (2019. augusztus 27.); Márton Alexandra: A felsőoktatás jövője: globális trendek, forgatókönyvek, dilemmák és megoldások 2030-ban. MA/MSc szakdolgozat. BCE Gazdálkodástudományi Kar, Vezetés és Szervezés Tanszék. 2017. <http://szd.lib.uni-corvinus.hu/10684> (2019. augusztus 27.); Hrubos Ildikó: Felsőoktatás-politika: Európai trendek a felsőoktatásban a XXI. század első évtizedében. https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_06_Hrubos_Ildiko_A_felsooktatas-politika_Europai_trendek_a_felsooktatasban_a_XXI_szazad_elso/index.html (2019. augusztus 27.)

- a saját tudás folyamatos fejlesztése,
- a mesterséges intelligencia terjedése mellett felértékelődnek olyan emberi tulajdonságok, mint a kreativitás, innovativitás, az erkölcsi értékek, a felelős polgár kíváncsisága, a környezet megővése.

2.2. Trendek és stratégia a felsőoktatási könyvtárakban²

A felsőoktatásra ható változások, az információhoz való hozzáférés és a szolgáltatásokkal kapcsolatos igények, a kulturális örökség hozzáférhetővé tétele, a tudás hasznosításának társadalmi elvárása új trendek számbavételét követeli meg a könyvtárak stratégiájának kialakításakor. A kiemelt trendek a következők:

- intézményi digitális archívumok létrehozása (a tudásvagyon kezelése),
- több adatbázisban egyidejű keresés (discovery szolgáltatás),
- személyre szabott tanulási környezet biztosítása,
- a könyvtár: információs, képzési, technológiai szolgáltató központ,
- oktatási és tanulási menedzsmentrendszerek kezelése, tömeges nyílt online kurzusok, elektronikus tananyagok webkönyvtára, webináriumok, streamszervert,
- online kurzusok (MOOC, webinárium),
- e-könyvkiadás,
- kutatástámogatás, kutatási eredményekhez való hozzáférés,
- a kulturális örökség digitális megőrzése, disszeminációja,
- az Open Science-mozgalom támogatása,
- digitális írástudás fejlesztése: a lemorzsolódás csökkentése,
- új munkamódszerek (szervezeti kultúra): munkacsoport (teammunka, projekt), hálózati együttműködés,
- az egymástól tanulás támogatása (használók bevonása, crowdsourcing).

A fenti trendekre válaszolt a magyar felsőoktatási könyvtárak szakmai szervezete, az Egyetemi Könyvtárigazgatók Kollégiuma, amikor megalkotta jövőképét:

„A felsőoktatási könyvtárak a 2020-as évek elején:

- egy dinamikusan fejlődő és teljesítményelvű felsőoktatás, valamint a hazai és nemzetközi viszonylatban hálózatosodó tudományos kutatási és innovációs intézményrendszer kulcsszereplői;
- szabványokon alapuló digitális gyűjtemények építésével és működtetésével vezető szerepet játszanak a tudományos eredmények hosszú távú megőrzésében és nemzetközi disszeminációjában;

² A fejezet az alábbi dokumentum alapján készült: Antal Istvánné – Karácsony Gyöngyi – Kálóczi Katalin – Keveházi Katalin – Nagy Zsuzsanna: A felsőoktatási könyvtárak stratégiai irányai 2018–2013: az Egyetemi Könyvtárigazgatók Kollégiumának javaslata. https://ekk.org.hu/wp-content/uploads/2020/08/EKFJ_2018_2023a.pdf (2019. augusztus 27.)

- az innovatív tudományos kommunikáció, a nyitott tudomány és a nyílt hozzáférés előmozdításával segítik a magyar tudomány nemzetközi versenyképességének növelését;
- a digitális készségek és szolgáltatások fejlesztésének hálózati csomópontjai az egyetemi közösségek és – harmadik missziójuk keretében – az állampolgárok számára egyaránt;
- a transzverzális készségek fejlesztését célzó képzési programjaik és személyre szabott szolgáltatásaik révén támogatják a tudásátadást, illetve képessé teszik a tudományos közösség tagjait, köztük a hallgatókat is felelősségteljes új tudás létrehozására és ennek disszeminációjára;
- széles spektrumú szolgáltatásaik és korszerű információs technológiával felszerelt tanulási és közösségi tereik révén hozzájárulnak a hallgatói eredményességhez, egyúttal növelik a felsőoktatási intézmények aktivitását a társadalmi kihívások kezelésében és a társadalmi innováció terjesztésében;
- a nyomtatott és digitális nemzeti kulturális örökség hozzáférhetővé tételének és megőrzésének megkerülhetetlen szereplői.”

A stratégiai dokumentum a célok elérését a humánerőforrás fejlesztésével, a korszerű vezetési és szervezeti kultúra kialakításával a tudatos kommunikáció és minőségmenedzsment révén javasolja elérni.

3. Képzés és kompetenciafejlesztési igények. Felmérés a felsőoktatási könyvtárak körében³

A felsőoktatási rendszer fejlesztési céljainak (teljesítményelvű oktatási-tanulási környezet, világszínvonalú kutatás) megvalósítása nem képzelhető el megfelelően képzett, elhivatott, az előrevetített kultúrát magáénak valló, fejlődőképes támogató személyzet nélkül. A felsőoktatási könyvtárak kiemelt stratégiai területe a könyvtári dolgozók kompetenciafejlesztése, a megfelelően képzett humán-erőforrás biztosítása, az alkalmazkodó szervezeti kultúra kialakítása és menedzsmenteszközök integrálása az intézményekben.

A képzés-kompetenciafejlesztés témájára irányuló felmérés kisebb része kvantitatív, jelentősebb hányada kvalitatív tényezőkre irányult. Arra kerestük a választ, hogy a rendkívül heterogén magyar felsőoktatási könyvtári környezetben kirajzolódnak-e olyan hasonlóságok, különbségek vagy jellemzők, melyek a jövőre nézve a szakember-utánpótlás, a képzés és kompetenciafejlesztés irányainak, illetve a szükséges intézkedéseknek a meghatározásában segítségünkre lehetnek.

Az Egyetemi Könyvtárigazgatók Kollégiuma tagintézményeinek kiküldött kérdőívet egyetlen kivétellel minden intézmény visszajuttatta, így a fel-

³ A fejezet az EMMI Felsőoktatásért Felelős Államtitkárságának felkérésére készített felmérés eredményeit ismerteti, amelyet az Egyetemi Könyvtárigazgatók Kollégiuma végzett el 2019-ben.

dolgozott kérdőívek száma összesen 35. Többször említésre került, hogy az egyetemi könyvtárak, illetve az egyetemi könyvtári hálózat szerkezete intézményenként eltérő. Ezt a tényt – környezeti elemzés hiányában – a teljes felmérés során adottságként kezeltük.

A vizsgált intézmények dolgozói létszáma összesen 921 fő. A létszám szerinti rangsort 5 nagy könyvtár (DEENK, SZTE Klebelsberg Könyvtár, PTE Egyetemi Könyvtár, BME OMIKK, ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár) vezeti, 50 feletti munkatársi állománnyal. Őket 21 olyan könyvtár követi, melynek személyi állománya 10 és 32 fő közötti. A sort 9, legfeljebb 9 fővel működő felsőoktatási könyvtár zárja (1. ábra).

A dolgozók életkora tekintetében haranggörbét tudunk kimutatni: 80%-uk 30 és 60 év közötti, a fennmaradó 20%-ot körülbelül egyenlő arányban a 60 év fölöttiek, illetve a 30 év alattiak teszik ki. A munkatársak 79%-a több mint 3 éve dolgozik a könyvtárban, 57%-uk jelenlegi munkaviszonya 10 évnél is hosszabb. A felsőoktatási könyvtárak dolgozóinak 74%-a nő. Az egyes intézmények között releváns mintázatokat életkor, munkaviszony, nemi eloszlás tekintetében nem tudtunk kimutatni.

Az állomány 12%-a dolgozik vezető beosztásban, a 2 vagy több vezetői beosztás a 13-nál magasabb létszámú intézményekben jelenik meg.

A dolgozók 82%-a rendelkezik szakirányú könyvtári végzettséggel, akiknek közel a fele (a teljes minta 38%-a) egyetemi szintű könyvtáros diplomát tud felmutatni. A könyvtáros képzettséggel nem rendelkező kollégák nagyobb része informatikus végzettségű.

A kvalitatív kérdések esetében feltételezhető, hogy a vezető személyisége, illetve a közvetlen környezet által állított követelmények (kihívások/lehetőségek, vagy azok hiánya) vezették a válaszadó tollát. Erre egy olyan kérdéspár világít rá, ahol az egyes munkakörök betöltéséhez szükséges végzettségről érdeklődtünk (7. Melyek azok a munkakörök a szervezetben, amelyekhez mindenképpen szakirányú végzettség szükséges? Illetve: 9. Milyen munkakörben tudja alkalmazni a nem könyvtáros diplomával rendelkezőket?). Számos jellegzetes könyvtári munkakör mindkét kérdésnél felsorolásra került. A nem szakképzettséghez kötött munkakörök között több olyan feladatkör jelenik meg, melyeket az újabb kihívások hívtak életre: humánerőforrás menedzsment, elektronikus tartalomkezelés, oktatás- és kutatástámogatás, digitális tartalomfejlesztés, e-learning, adatmenedzser, ismeretterjesztő, UX (user experience design), projektmenedzser (2. ábra).

1. ábra. A felmérésben résztvevő könyvtárak létszáma adatai

A szóban forgó két kérdésre adott válaszokból kitűnik, hogy számos olyan munkakör van, ahol nem hátrány, ha nincs a dolgozónak könyvtári végzettsége – sőt, inkább jelentkezik hátrányként az egyéb kompetenciák hiánya, például bizonyos tudományterületek alapos ismerete. Ez leginkább a természettudományi és egészségtudományi területekre, illetve bizonyos társadalomtudományokra (pl. gazdaságtudomány, jog) lehet igaz. Itt az ezeknek megfelelő végzettség lenne elsődleges – különösen, ha némi kutatói tapasztalat és kapcsolattrendszer is van mögötte.

A vezetők többsége megfelelőnek tartja a dolgozók tudását és kompetenciáit. Néhányan említenek erős hiányosságokat is, aminek okaként forráshiányt, esetenként a motiváció-, vagy a kompetencia/képességek hiányát jelölik meg. A kollégák nagy többsége szívesen tanul, nyitott, és folyamatosan fejleszti magát. A vezetők tisztában vannak a folyamatos tanulás szükségességével, külső és belső képzettségekkel biztosítják a fejlődést.

Kisebbségi könyvtárakban előfordul, hogy a szakismeret, a tudományos felkészültség kiemelkedő, míg a könyvtárszakmai ismeretek fejlesztésre szorulnak. Esetenként korlátot szab a hiányos, nem frissülő informatikai, nyelvi ismeret, a továbbképzésekre fordítható források korlátozott volta, s nem utolsósorban szakmai tanulmányutak minimalizáltsága – ugyancsak forráshiány miatt. A hagyományos könyvtári környezet is állandó megújulást feltételez és igényel a korszerű kompetenciák alkalmazhatóságának, használatának vonatkozásában. Bizonyos jellemző kompetenciák fejlesztendőek, például a nyelvtudás és az informatikai/digitális kompetenciák (többek között API-programozás és applikációfejlesztés), illetve olyan jellegű támogatás, melyekkel személyi tudásmenedzserekké, tudás-coachokká válhatnának a könyvtárosok. Ehhez pedig jobb pszichológiai-andragógiai felkészültségre is szükség lenne a klasszikus ügyfélbarát gondolkodás és elhivatottság mellett.

A közösségi média platformok kreatív használata is olyan digitális/kommunikációs kompetencia, amiből nincs elegendő jelenleg. Ebben a tekintetben a frissen végzett szakemberek tudása magabiztosabb, szélesebb spektrumú, míg az idősebb kollégák ezirányú kompetenciáinak fejlesztése időnként nehézkes. A visszajelzésekből kitűnik, hogy a felsőfokú informatikus könyvtáros szakképzésből kikerülő pályakezdők esetében a belépés után még komoly saját erőből történő kompetenciafejlesztés szükséges.

Érdemes lenne megvizsgálni, hogy a képzés milyen mértékben követi az elmúlt években a szakterületen lezajlott paradigmaváltást, van-e rálátása az egyetemi könyvtári gyakorlatban szükséges ismeretkörre. A változás menedzselése, a nyitottság, a nyelvtudás a természetes fluktuációval javítható lenne, ha a frissen végzett könyvtárszakos hallgatók kompetenciái és kultúrája megfelelne az elvárásainknak. Gyakran tapasztaljuk, hogy a nem könyvtárszakos diplomával

felvett (végzett vagy hallgatóként alkalmazott) fiatalok nyitottak, sokoldalúak, csapatmunkára, kreatív és rutin-feladatokra is jól alkalmazhatók.

Melyek azok a munkakörök, amelyek betöltése nehezen oldható meg a hiányzó kompetenciák miatt? Erre a kérdésre számos terület került megnevezésre, ami az egyszakos könyvtárosképzés olyan hiányosságára utal, amivel a hagyományos szaktájékoztató is fenntarthatatlan, ugyanakkor a kutatás- és oktatástámogatás sem emelhető rendszerszintre.

Több kérdésnél erősen jelentkezik az aktív (angol)nyelvismeret, továbbá olyan jogi és közgazdasági kompetenciák igénye, melyek a digitális korban elengedhetetlenek: szerzőijog-kezelési, adatvédelmi, továbbá a minőségbiztosítási folyamatokhoz szükséges mérési-elemzési- és statisztikai ismeretek, valamint a kommunikációs jártasság. A rendszerszemlélet, a HR és menedzsment ismeretek, az erőforrás-érzékenység az alacsonyabb vezetői szinten is fejlesztendő kategóriát alkotnak.

Milyen kompetenciák, ismeretek hiányoznak leginkább az egyetemi könyvtárakból? Ebben a kérdéskörben 19 felsorolt kompetenciát súlyoztak a válaszadók 1–6-ig egy skálán (6 = leginkább hiányzik). Az eredmény rendkívül szerteágazó véleményeket tükröz. A leginkább hiányzó kompetenciák közé a változás-menedzsment, valamint a PR és marketing került. Ezeket követi az időmenedzsment és feladatütemezés, a szövivői és képviseleti készségek. Legalacsonyabb átlag-súlyt az alapvető (hagyományos) könyvtárszakmai ismeretek kapták. A szolgáltatáscentrikusság és ügyfélbarát gondolkodás a könyvtárszakmai kultúra alapvető értékei közé tartoznak, ezt visszaigazolja e két kategória alacsony átlaga is (3. ábra). Lehetőséget adtunk további hiányzó kompetenciák megnevezésére, melyek között említésre került az intézményi kommunikáció, a mobilitás, a munkafolyamat-szervezést segítő digitális eszközök használatának ismerete és azok használatához való affinitás, a logisztikai kompetenciák, a csapatban gondolkodás, illetve néhány speciális szaktudás és végzettség (marketing ismeretek és gyakorlat, hebraisztika, judaisztika, történelem, irodalom, vallástudomány, teológia, jogi ismeretek, gazdasági ismeretek).

A szervezet méretéből fakadóan a nagyobb könyvtáraknál jelennek meg hamarabb az attitűd-problémák, valamint hiányzó kompetenciaként a szolgáltatáscentrikusság, az ügyfélbarát gondolkodás és a motiváció.

3. ábra. Hiányzó kompetenciák

A vezetői utánpótlás tekintetében jellemzően nincs kidolgozott stratégia. A könyvtár vezetői nyomon követik a munkatársak feladatvégzését, teljesítményét. Pozitív tapasztalatok esetén kerülnek képbe a vezetői feladatok ellátására alkalmas emberek. Több intézményben találunk megbízott vezetőket.

Az életpálya-modellt, karriertervezést taglaló kérdést a válaszadók egyrészt az előmeneteli, másrészt a javadalmazási- és ösztönzőrendszer szintjén értelmezték. Egyetlen (13 fős) könyvtárban készül évente karrierterv, és egy nagyobb könyvtárban került kidolgozásra ösztönzőrendszer. További utalásokat találtunk a teljesítményalapú bérezési rendszer alkalmazására, illetve arra, hogy igyekeznek a kollégák bérét a közalkalmazotti bértábla kategóriáihoz képest magasabb szinten tartani. Alapvetően a karrier fogalma ismeretlen a szakmában, az intézményi elismerések, projektmunkák, munkakörgazdagítás, a képzések, a kompetenciafejlesztés mint motiváló tényező számos alkalommal kerül említésre. Megfogalmazódik, hogy a tapasztalatok szerint a képzésből kikerültek (vagy még képzésben lévők) számára vonzó néhány évet az intézményben tölteni. A könyvtárak megtartó ereje azonban nagyon alacsony: a piacképes kompeten-

ciák megszerzése után másutt hasznosítják azokat. A válaszadó könyvtárakban az elmúlt két évben közel 28%-os volt az átlagos fluktuáció, s a távozás oka 63%-ban a munkahelyváltás.

Majdnem minden könyvtárban van tervezett és jól dokumentált teljesítményértékelési rendszer, különböző periodicitással és kidolgozottsággal. A legtöbben könyvtári szinten, a válaszadók 28%-a az egyetemi teljesítményértékelési rendszerbe csatlakozva minősíti a kollégákat. Ahol még nincs, ott tervezés/kidolgozás alatt van.

Igyekeztünk képet kapni az intézményi tudásmenedzsmentről is. Jellemző, hogy a képzéseken, szakmai utakon megszerzett tudást a kollégák különböző formális és informális belső csatornákon megosztják egymás között. A fejlesztési irányokat néhány helyen kompetenciaterkép segíti, illetve a teljesítményértékelésekből kapott erősségek és hiányosságok is alapot képeznek az éves képzési tervhez. A munkacsoportokban való együttlétezés a mindennapok részévé tette a tudásmegosztást, a jó gyakorlatok megosztását és hasznosítását. A felsőoktatási könyvtárak között az utóbbi időben gyakoribbá/fontosabbá váltak a tudásátadást/tudáshasznosulást célzó szakmai napok, látogatások, workshopok.

4. Könyvtáros kompetenciák fejlesztési lehetőségei a képzés során – és a képzésen túl

A felmérés során megfogalmazott, valamint a gyakorló egyetemi könyvtárosok javaslata alapján ajánlásokat teszünk a már most is meglévő, de továbbgondolható kompetenciafejlesztő lelehetőségekre. Ezek vonatkozhatnak a képzésben résztvevő, a pályakezdő, a munkahelyet váltó, és minden könyvtárban dolgozó munkatársra is, eszközként használhatják a képzések megtervezői és a gyakorló vezetők is.

Alapvetés a felsőoktatási képzés folyamatos megújítása, új szakirányok indítása rugalmas képzési tervvel. Fontos a gyakorlati tapasztalatokkal rendelkező mestertanárok bevonása, különböző meghívott szakértők részvétele a képzésben, akár gyakorlatvezetőként, akár oktatóként vagy előadóként. A képző intézményeknek nagy hangsúlyt kell fektetniük arra, hogy más szakos hallgatókat be tudjanak vonni az MA- vagy kiegészítő képzésbe, pótolva ezzel az egyszakos képzés által generált tudáshiányt/tudásigényt.

A felsőoktatásban résztvevő könyvtárszakos hallgatók eddig is magas óraszámban vettek részt szakmai gyakorlatokon. A jó együttműködés folytatásaként a könyvtárak alkalmazhatják őket diákmunkásként, amely kiterjeszthető más képzéseken résztvevő hallgatókra is. A könyvtárakban terjedő jó gyakorlat, hogy a diákmunkásként alkalmazott hallgatók munkatársakká válnak.

A változásokra gyorsabban reagálhatnak a kiegészítő, különböző szintű képzések (pl. OKJ), szakképzések, amelyek folyamatos szervezése és akkreditálása minden, a könyvtári szakmában szereplő képzőintézmény, szervezet feladata.

A képzéseket folyamatosan fejlesztőtréningekkel kell kiegészíteni a legfrissebb ismeretek, és a hiányzó kompetenciák elsajátítása érdekében. Ilyen kompetenciafejlesztő tréningek témája lehet többek között a kommunikációs készség, a tárgyalási készség, a marketing eszközök és módszerek használata, az új technológiai eszközök használata, a vezetői eszköztár bővítése, a tudományos információ kezelése, és bármely új munkaterülethez, a könyvtár stratégiájának megvalósításához szükséges ismeretek, készségek.

A könyvtárak maguk is sokat tehetnek a munkatársak tudásának, kompetenciáinak fejlesztése területén. Kompetenciaterkép készítésével ütköztetni tudják a meglévő és hiányzó kompetenciákat, amely alapján célirányos képzési tervet tudnak készíteni a hiányzó ismeretek és készségek pótlása, fejlesztése érdekében. Az intézményi tudásmenedzsment keretében saját belső forrásaikra is támaszkodhatnak: a meglévő kompetenciákat kiaknázva belső képzések, tudásmegosztó alkalmak szervezésével javíthatják a szervezetben meglévő rejtett tudás hatékony felhasználását.

A tudásmegosztás gyakorlati terepe a csapatmunka, a feladatok munkacsoportokban való elvégzése, ahol a kollégák egymástól tanulva, a feladatok megvalósítása során sajátítanak el új tudást és készségeket, mindezzel hozzájárulva a szervezeti kultúra javításához, fejlesztéséhez, a feladatok hatékonyabb elvégzéséhez is.

A tudásátadás terepe lehet az intézmények közötti együttműködés és feladatmegosztás, amelyre napjainkban egyre több példát látunk. Nem csupán a szakmai konferenciák, workshopok, de a szakmai szervezetekben folyó együttműködések is a tudásátadás, tudásmegosztás színterei. A vezetők feladata a munkatársak minél nagyobb létszámú delegálása ezekre a rendezvényekre, szakmai feladatot megvalósító csoportokba. Az itt megszerzett információk megosztását az informális átadási csatornákon való terjesztés helyett formális csatornákra kell terelni, belső innovációs fórumok kialakításával.

A tudásmegosztás újszerű formája a crowdsourcing, amikor a szervezeten kívüli csoportokat, adott esetben a szolgáltató közönséget, a felhasználóinkat és partnereink különböző szegmenseit vonjuk be konkrét feladataink, szolgáltatásaink fejlesztésébe, megvalósításába. Ennek jó alkalmazásához is fejlesztenünk kell egy kompetenciát: az egymástól való tanulás képességét.

Rezümé

A könyvtáraknak évente felül kell vizsgálniuk a stratégiájukat, és alkalmazkodniuk kell az újabb és újabb kihívásokhoz. Vajon a könyvtárosképzés tudja-e követni a felsőok-

tatási könyvtárak szakemberei iránt támasztott követelményeket? Felvértéztettek-e a ma végzett könyvtárosok, rendelkeznek-e a szükséges kompetenciákkal? Elegendő-e a könyvtárosképzés által nyújtott tudás és gyakorlat? Milyen más képzési lehetőségek egészíthetik ki a könyvtárosok felkészültségét, hogy ezen a területen versenyképes tudást tudjanak felmutatni?

A tanulmány összefoglalja a felsőoktatásra és a felsőoktatási könyvtárakra érvényes legfontosabb trendeket, és áttekinti az Egyetemi Könyvtárigazgatók Kollégiuma által végzett, a könyvtárosok kompetenciaigényeiről szóló felmérés eredményeit.

What does an (academic) library require?

Libraries need to review their strategy annually and adapt to ever changing challenges. Does librarian training meet the requirements of academic libraries for professionals? Are the librarians who graduate today equipped with the necessary knowledge and have the necessary competencies? Is the knowledge and practice provided by librarian training sufficient? What other opportunities are available to complement librarians' training and provide them with competitive knowledge in this field?

The study summarizes the main trends in higher education and academic libraries and reviews the results of a survey of librarians' required competencies conducted by the College of University Library Directors.

KÁLÓCZI KATALIN
főigazgató

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Levéltár
ORCID: 0000-0003-0672-2736

KARÁCSONY GYÖNGYI
főigazgató

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár
ORCID: 0000-0001-6588-743X

KORPÁSNÉ SZÜCS MELINDA
osztályvezető

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár
ORCID: 0000-0002-6451-2449

HAMZA-VECSEI TÍMEA
hivatalvezető

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár
ORCID: 0000-0002-6812-9244

Multidiszciplináris könyvtárosképzés és multifunkciós egyetemi könyvtár a tudásalapú gazdaság kontextusában*

Hatások és ellenhatások

„Ha egy tárgy egy másik tárgyat húz vagy nyom, akkor a második tárgy az elsőt ugyanolyan mértékben húzza vagy nyomja” – fogalmazza meg *Newton III. törvényében*.¹ Dolgozatunkban erre az alaptételre támaszkodva kívánjuk igazolni az egyetemi könyvtárak és a felsőfokú könyvtárosképzés egymásra utaltságából fakadó, kölcsönösen támogató szakmai dinamizmusát, ahhoz az oktatás és a tudományos kutatás részéről biztosított muníciót.

A könyvtárosság gyakorlatias hivatás, így a szakma – a mindenkori kompetenciaigényekhez igazodva – táplálja a képzést. Nincs új a nap alatt: a jövő a múltra épül a képzésben is. A 2019-ben 70. jubileumát ünneplő hazai egyetemi könyvtárosképzés² tevékenységével kapcsolatban a könyvtári rendszer már a kezdetektől megfogalmazott elvárásokat. A *Könyvtáros* 1954. évi 4. számából erre két beszédes közleménycím: *Magasabb színvonalú könyvtárosképzést!*³ és *Gyakorlatiasabb könyvtárosképzést!*⁴ Több évtized elteltével, a folyamatos környezeti változások, különösen a tudásalapú gazdaság és társadalom,⁵ a digitális fejlesztések, a mesterséges intelligencia⁶ szorításában ez a jelenség ma is megfigyelhető – olykor erőteljesebben, olykor diplomatikusabban és kevésbé határozottan.

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Szegedi Péter: Fizikátörténeti szöveggyűjtemény. Digitális Tankönyvtár. 2013. https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412A/2011-0064_69_fizikatorteneti_szovegygyujtemeny/ar01s02.html

² Fodor János: Konferencia és ünnep. Valóságos könyvtár – könyvtári valóság IV. konferencia az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. = Könyvtári Figyelő, 30. évf. 2020. 1. sz. 41–53. p. https://epa.oszk.hu/00100/00143/00359/pdf/EPA00143_konyvtari_figyelo_2020_01_041-053.pdf; VKKV konferencia. ELTE LIS: <http://lis.elte.hu/vkkv>

³ Balázs Sándor: Magasabb színvonalú könyvtárosképzést! = Könyvtáros, 4. évf. 1954. 4. sz. 28. p.

⁴ Gyakorlatiasabb könyvtárosképzést! = Könyvtáros, 4. évf. 1954. 4. sz. 29. p.

⁵ A tudásalapú gazdaság és társadalom. Szerk. Báger Gusztáv. Budapest, Állami Számvevőszék. 2008. <https://www.asz.hu/storage/files/files/Szakmai%20kutat%C3%A1s/2008/t268.pdf?download=true>; A tudásalapú társadalom kialakulása Magyarországon. Szerk. Tamás Pál. Budapest, ÚMK. 2005. (Stratégiai kutatások - Magyarország 2015, 6.) https://szociologia.tk.mta.hu/uploads/files/archive/6_tudasalapu_tarsadalom.pdf

⁶ Digitális Jólét Program. Mesterséges Intelligencia Koalíció. <https://digitalisjoletprogram.hu/hu/tartalom/mesterseges-intelligencia-koalicio>

A könyvtárosképzés – eddigi működése során – mindig prioritásként kezelte e szimbiotikus kapcsolatot azzal, hogy természetszerűen az oktatás irányából is érzékelhetők a multifunkciós könyvtári rendszer, a gyakorlat problémái, amik – egymást gerjesztően – kihatnak mindkét oldal tevékenységére. A két fél közti folyamatos és egyenrangú, kölcsönös tiszteleten alapuló, megoldáscentrikus diskurzus tehát nélkülözhetetlen. Ennek jórészt az egyetemi könyvtárakra koncentráló aspektusait tárjuk fel az *Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar (ELTE BTK) Könyvtár- és Információtudományi Intézetének* oktatási-kutatási törekvéseit fókuszba helyezve, s viszonyítva a nemzetközi tendenciákhoz. Munkánkat szervesen kiegészíti *A könyvtár- és információtudományi képzés ökológiája* című korábbi, átfogó megközelítésű összefoglalásunk.⁷

Globális és lokális mozgástér

Látni kell, hogy a következő környezeti elemek, legyenek azok nemzetközi trendek vagy hazai szabályozók, külső vagy belső tényezők, determinálják mind a magyarországi könyvtári rendszer, mind pedig a könyvtárosképzés lehetőségeit:

1. a nemzetközi és a hazai felsőoktatási környezet, a korábbi főiskolai és egyetemi szinteket felváltó, 2006-tól bevezetett bolognai, ún. osztott szerkezetű képzés sajátosságai;
2. a könyvtár- és információtudomány mint diszciplína eltérő megítélése itthon és a nemzetközi tudományos életben;
3. a könyvtári-információs szolgáltatási technológia rohamos fejlődése;
4. a szakma egész világon zajló útkeresése, újradefiniálása;
5. a könyvtárosok nemzetközi megítélése és hazai presztízse, bérezése közti szakadék;
6. a tanfolyamok dotálása, a hazai felsőfokú könyvtárosképzés kimaradása a jelentős ágazati projektekből és források felhasználásából;
7. a magyarországi könyvtári rendszer érdekérvényesítő képességének, az egyes könyvtártípusok összefogásának különböző mértéke;
8. az *Országos Könyvtári Rendszer (OKR)* működésére irányulóan megfogalmazódó fokozott várakozás, egyúttal a nemzeti könyvtár fejlesztésének kérdése;
9. az országos könyvtári stratégiát helyettesítő *Közhatalmi Digitalizációs Stratégia (KDS)* és a benne nevesített *Nemzeti Adattár Projekt (NAP)* adta támpontok;
10. a *COVID-19* világjárvány hatására új távolléti működési mechanizmusok a könyvtárakban és az egyetemeken.

⁷ Kiszl Péter: *A könyvtár- és információtudományi képzés ökológiája*. = Könyvtári Figyelő, 30. évf. 2020. 1. sz. 9–40. p. https://epa.oszk.hu/00100/00143/00359/pdf/EPA00143_konyvtari_figyelo_2020_01_009-040.pdf

A könyvtárosképzésnek ebben a közegben kell eredményeit felmutatnia, versenyipiaci viszonyok között minden tanulni vágyó korosztály számára vonzó pályaalternatívát kínálnia, valamint a munkaadók igényeit kiszolgáló, időtálló tudást biztosítania.

Szakmai vezérfonalak

A hazai felsőoktatási könyvtárak jövőképét az *Egyetemi Könyvtárigazgatók Kollegiuma (EKK)* által jegyzett, *A felsőoktatási könyvtárak stratégiai fejlesztési irányai 2018–2023* című dokumentum rögzíti,⁸ illetve az *ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár (EKL) Hagyományok és kihívások* konferenciasorozatának⁹ előadásai 2011-től évről évre követik a témában. A magyar nyelvű kiindulópontok mellett ugyanolyan fontosnak tartjuk a mértékadó nemzetközi szakfolyóiratok (pl. *College & Research Libraries*, *Communications in Information Literacy*, *The Journal of Academic Librarianship*) európai és amerikai trendeket elemző közelmúltbéli szakcikktermését is áttekinteni, azokból – terjedelmi okokból erőteljesen válogatva, csak – néhány figyelemre méltó megállapítást kiemelni.

A *Sheffieldi Egyetemi Könyvtár (University of Sheffield Library)* 2018-as kutatása alapján a jövőt meghatározó környezet hajtóereje négy kategóriába sorolható:

1. digitalizáció,
2. hallgatói tapasztalatok,
3. diverzifikáció,
4. együttműködés.

Az egyetemi könyvtárak 21. századi hasznosságának kimutatására ún. értékeket alkottak, melynek elemei:

- Motiváció: A könyvtár motiválhatja, inspirálhatja a kutatást, a tudásteremtést.
- Hitelesség: A könyvtár biztosíthatja a tudásteremtés folyamatának hitelességét, minőségét.
- Kényelem: A könyvtár könnyebbé teszi az intellektuális felfedezést és az ismeretek létrehozását.
- Hatékonyság: A könyvtár kevésbé költségessé teszi a tudásteremtést.¹⁰

⁸ Antal Istvánné et al.: A felsőoktatási könyvtárak stratégiai fejlesztési irányai 2018–2023 http://ekk.org.hu/sites/default/files/EKFJ_2018_2023a.pdf; Nagy Zsuzsanna – Karácsony Gyöngyi: A kutatás és az oktatás innovációs csomópontjai: a felsőoktatási könyvtárak stratégiai fejlesztési irányai 2018–2023. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 66. évf. 2019. 7–8. sz. 420–429. p. <https://tmt.omikk.bme.hu/tmt/article/view/12334>

⁹ A konferenciák előadásaiból készült tanulmánykötetek az ELTE EDIT-ben: <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/34233>

¹⁰ Boyce, Gavin et al.: Visions of Value: Leading the Development of a View of the University Library in the 21st Century. = The Journal of Academic Librarianship, 45. vol. 2019. 5. no. <https://doi.org/10.1016/j.acalib.2019.102046>

Egy nagyszabású, 2017–2018 folyamán zajlott amerikai felmérés feltárta a felsőoktatási könyvtárak által preferált ismereteket, készségeket és képességeket is. Az eredmények erősen hangsúlyozzák:

1. az interperszonális kommunikációs készségeket (+),
2. a szakmai etika ismeretét,
3. az íráskészséget (+),
4. a keresési képességeket (-),
5. a csapatmunkára való alkalmasságot,
6. az információforrások értékelését és kiválasztását (-),
7. a kulturális kompetenciákat,
8. az ügyfélszolgálati készségeket (-),
9. a különböző közösségekkel való interakciós készséget (+),
10. a reflektív gyakorlatot a diverzitás és az inklúzió kezelésében,
11. a referenzs interjú/kérdés megoldásának jelentőségét (-).

Ezekben szignifikáns különbségek is jelentkeztek a tudományos könyvtárakban dolgozók elvárásai (l. +), valamint a más területen foglalkoztatott könyvtárosok, információs szakemberek (l. -) között.¹¹

Az egyetemi könyvtárak a felsőoktatási karok fejlesztői – ezt támasztja alá a *Purdue Egyetem (Purdue University)* részvételével lebonyolított *IMPACT* projekt. A fenomenográfiai alapú interjúelemzési módszerrel négy kategóriában tárták fel az egyetemi könyvtárosok szerepeit:

1. Csatlakozó: az oktatókat összekapcsolja a pedagógiai vagy technológiai szakemberekkel.
2. Megbízó: az oktatókat irányítja a kurzus kialakításán keresztül.
3. Munkatárs: kölcsönösen előnyös kapcsolatot ápol az oktatókkal.
4. Fejlesztő: oktatókat képez, hogy átalakítsák tanítási megközelítésüket.¹²

Az egyetemi könyvtárosképzés nélkülözhetetlenségét tanúsítja az *Amerikai Könyvtárak Szövetségéhez (American Library Association – ALA)* kötődő 2018-as megkérdezés, amely kimutatta, hogy az USA tudományos (egyetemi és szak) könyvtárvezetőinek többsége rendelkezik szakirányú mesterdiplomával, és a könyvtárvezetői munkához szükségesnek tartja annak meglétét.¹³ Ezt erősíti

¹¹ Saunders, Laura: Core Knowledge and Specialized Skills in Academic Libraries. = College & Research Libraries, 81. vol. 2020. 2. no. 288–311. p. <https://doi.org/10.5860/crl.81.2.288>

¹² Flierl, Michael – Maybee, Clarence – Fundator, Rachel: Academic Librarians' Experiences as Faculty Developers: A Phenomenographic Study. = Communications in Information Literacy, 13. vol. 2019. 2. no. 184–204. p. <https://doi.org/10.15760/comminfolit.2019.13.2.4>

¹³ Michalak, Russell – Rysavy, Monica D.T. – Dawes, Trevor A.: What Degree Is Necessary to Lead? ARL Directors' Perceptions. = College & Research Libraries, 80. vol. 2019. 6. no. 752–765. p. <https://doi.org/10.5860/crl.80.6.752>

meg az *Arizonai Egyetem Könyvtárainak (University of Arizona Libraries)* gyakorlata is, ahol az intézmények számára elsődleges szempont, hogy az újonnan felvett szakemberek könyvtár- és információtudományi mesterszakos végzettséggel rendelkezzenek.¹⁴

Az egyetemi könyvtáraknak olyan új szerepekkel is meg kell birkóznuk, mint például a hallgatók pénzügyi műveltségének fejlesztése. Az ALA felsőoktatási és tudományos könyvtári tagozatának (*Association of College & Research Libraries, ACRL*) 2013–2014 közötti elnöki programja a pénzügyi kultúra egyetemi könyvtárak általi edukációjának előmozdítását helyezte középpontba, aminek folyományaként egy nagyszabású felmérés is készült.¹⁵ Úttörő kezdeményezésként hivatkozhatunk a *Pennsylvaniai Állami Egyetem* könyvtári rendszerén (*Pennsylvania State University Libraries*) belül, ún. peer-to-peer elven működő Hallgatói Pénzügyi Oktatási Központ (Student Financial Education Center).¹⁶

Szakirodalmi áttekintésünk végén utalunk a *Libri* hasábjain 2018-ban *From Divergence to Convergence in Hungarian Librarianship: Towards a Common Digital Platform* címmel megjelent tanulmányunkra, melyben átfogóan vizsgáltuk a hazai könyvtári rendszer sajátos fejlődési ívét és fejlesztési irányait, beleértve a felsőoktatási és tudományos könyvtári vonatkozásokat is.¹⁷

Az egyetemi könyvtárakhoz köthető valamennyi innováció feltételezi a könyvtárosok (elsősorban könyvtárvezetők) pénzügyi jártasságának meglétét, korszerű piaccgazdasági szemléletét, kommunikációs és informatikai felkészültségét, valamint rugalmas alkalmazkodási képességét.

Felsőfokú könyvtárosképzés Magyarországon

2020-ban a *Debreceni Egyetem (DE)*, az *ELTE*, az *Eszterházy Károly Egyetem (EKE)*, a *Nyíregyházi Egyetem (NYE)*, a *Pécsi Tudományegyetem (PTE)* és a *Szegedi Tudományegyetemen (SZTE)* hirdetett könyvtár- és információtudományi diszciplináris szakokat.¹⁸ A normál és pótfelvételi eljárásban felvettek számát

¹⁴ Oliver, Jeffrey C. et al.: Data Science Support at the Academic Library. = *Journal of Library Administration*, 59. vol. 2019. 3. no. 241–257. p. <https://doi.org/10.1080/01930826.2019.1583015>

¹⁵ Reiter, Lauren – Ford, Bronson: Library Support for Student Financial Literacy: A Survey of Librarians at Large Academic Institutions. = *College & Research Libraries*, 80. vol. 2019. 5. no. 618–637. p. <https://doi.org/10.5860/crl.80.5.618>

¹⁶ Reiter, Lauren: Financial Literacy and the Academic Library: Exploring the Peer-to-Peer Approach. = *Journal of Business & Finance Librarianship*, 20. vol. 2015. 1–2. no. 54–65. p. <https://doi.org/10.1080/08963568.2015.977732>

¹⁷ Kiszl, Péter – Radó, Rita – Hubay, Miklós Péter: From Divergence to Convergence in Hungarian Librarianship: Towards a Common Digital Platform. = *Libri*, 68. vol. 2018. 4. no. 315–329. p. <https://doi.org/10.1515/libri-2018-0049>

¹⁸ A Nyíregyházi Egyetem alapképzés (BA) folytatására jogosult, a többi intézmény emellett mesterképzés (MA) és könyvtárstanár osztatlan tanárképzési szak indítására is rendelkezik akkreditációval.

az 1. és 2. ábrák mutatják intézményenkénti bontásban (a Nyíregyházi Egyetemen nem indult el az alapszak).

1. ábra. Informatikus könyvtáros alapképzés (BA) nappali és levelező tagozatára felvett hallgatók száma 2020-ban. (A felvi.hu adatai alapján készítette: Németh Katalin.)

2. ábra. Könyvtártudomány mesterképzés (MA) nappali és levelező tagozatára felvett hallgatók száma 2020-ban. (A felvi.hu adatai alapján készítette: Németh Katalin.)

Az ún. osztott rendszerű, 2006-ban indult, társadalomtudományi besorolású képzés¹⁹ jelenlegi szerkezetét már többször ismertettük,²⁰ ehelyütt csak jelezzük az egymásra épülő szinteket:

¹⁹ A társadalomtudományi besorolás, valamint a képzőhelyek bölcsészettudományi (ELTE, PTE, SZTE) vagy informatikai (DE, EKE) kari tagozódása jól jelzi a könyvtár- és információtudomány interdiszciplináris jellegét.

²⁰ Pl.: Kiszl Péter: „Tessék választani!” Informatikus könyvtárosok mesterképzésen innen, alapképzésen túl. = Könyvtári Levelező/lap, 20. évf. 2008. 12. sz. 5–8. p. <http://www.epa.oszk.hu/00300/00365/00085/pdf/00085.pdf>; Kiszl Péter: Ízlik-e a bolognai? A többciklusú informatikus könyvtárosképzés eddigi tapasztalatai. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 57. évf. 2010. 1. sz. 3–14. p. <http://tmt.omikk.bme.hu/tmt/article/view/7651>. Az ELTE BTK Könyvtártudományi doktori programjáról bővebben: Kiszl Péter: Kutatás és innováció – kompetenciafejlesztés

- alapképzés (6 félév, informatikus könyvtáros Bachelor – BA – végzettség);
- mesterképzés (4 félév, informatikus könyvtáros Master – MA – végzettség);
- könyvtár- és információtudományi doktori (PhD) képzés (4+4 félév).

Osztatlan tanárképzésben végezhető el a könyvtárostánár közismereti szakpártag (10 vagy 11 félév, rövid ciklusú változatokban 2 vagy 4 félév),²¹ valamint felvehető az informatikus könyvtáros minor (más BA-szak hallgatói számára szakirány vagy specializáció helyetti 50 kredites modul), és a zenei kultúra alapszakon belül a zenei könyvtáros specializáció.²²

Az alap- és mesterképzést meghatározó *képzési és kimeneti követelményeket* (KKK) széles körű szakmai konszenzussal, az érintett képzőintézmények mellett a Magyar Könyvtárosok Egyesülete (MKE), az Informatikai és Könyvtári Szövetség (IKSZ), az Egyetemi Könyvtárigazgatók Kollégiuma (EKK), valamint a Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferenciája (HÖÖK) képviselőivel együtt – a nemzetközi trendeket és a munkaerőpiaci igényeket figyelembe véve, rugalmas, egyetemekre szabható keretben – alkottuk meg 2015-ben, létrehozva a *Könyvtár- és Információtudományi Képzések Kollégiumát* (KIKK).²³ A munka során szem előtt tartottuk a *Könyvtár- és Információtudományi Oktatás és Kutatás Európai Szövetsége* (European Association for Library & Information Education and Research – EUCLID) tantervfejlesztési irányelveinek²⁴ javaslatait a BA, MA és a PhD egymásra épülése érdekében. A kialakítás során igyekeztünk nem tantárgyszinten szabályozni, hanem az aktuális tartalmakat magukba foglaló tantárgyakra intézményi hatáskörben lehetőseget biztosító témaköröket (és creditsávokat) meghatározni:

a könyvtár- és információtudományi doktori képzésben. = Szakmai ismeretek és készségek – átalakuló hivatás. Válogatott könyvtártudományi tanulmányok. Szerk. Barátné Hajdu Ágnes. Budapest, Magyar Könyvtárosok Egyesülete. 2020. <https://doi.org/10.46280/KOMPKONF.2020>. Kiszl [megjelenés alatt]

²¹ Barátné Hajdu Ágnes – Németh Katalin – Boda Gáborné Köntös Nelli: Az osztatlan könyvtárostánár mesterképzési szak indításának kihívásai az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézetében. = Tanulmányok a tudós tanárképzés műhelyeiből. Szerk. Károly Krisztina – Perjés István. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 2015. 115–131. p. http://www.elteader.hu/media/2016/01/Tanulmanyok_READER.pdf

²² Kiszl Péter – Németh Katalin: Diszciplínák metszéspontjában: zenei könyvtárosok képzése az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. = Parlando, 62. évf. 2020. 8. sz. http://www.parlando.hu/2020/2020-3/Kiszl_Peter-Nemeth_Katalin.pdf

²³ Kiszl Péter: Újratervezés a könyvtárosképzésben. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 62. évf. 2015. 11–12. sz. 399–414. p. <http://tmt.omikk.bme.hu/tmt/article/view/605>; Kiszl Péter: Könyvtártudomány 2017-től – a katedra szemszögéből. = Könyv és Nevelés, 19. évf. 2017. 1. sz. 26–37. p. http://folyoiratok.ofi.hu/sites/default/files/journals/ken_2017-1_online.pdf

²⁴ EUCLID Guidelines for Curriculum Development. <http://euclid-lis.eu/wp-content/uploads/2014/03/euclid-guidelines-cur-dev.pdf>

BA (6 félév/180 kredit, elmélet-gyakorlat aránya: gyakorlatorientált):

- társadalom- és bölcsészettudományok (10–25 kredit)
- könyvtár- és információs szervezés (25–40 kredit)
- menedzsment ismeretek (5–20 kredit)
- informatika (10–25 kredit)
- kommunikációs ismeretek (5–20 kredit)
- szakmai gyakorlat: min. 300 óra (15 kredit)
- szabadon választható tantárgyak (9 kredit)
- diplomamunka (10 kredit).

MA (4 félév/120 kredit, elmélet-gyakorlat aránya: kiegyensúlyozott):

- társadalom- és bölcsészettudományok (5–15 kredit)
- tartalommenedzsment, tudásgazdálkodás (10–25 kredit)
- tudománymetria, kutatástámogatás (5–15 kredit)
- gazdasági és vezetési ismeretek, szervezetfejlesztés (5–15 kredit)
- szaknyelvi ismeretek (4–10 kredit)
- szakmai gyakorlat: min. 150 óra (10 kredit)
- szabadon választható tantárgyak (6 kredit)
- diplomamunka (20 kredit).

A munkaerőszükséglet kielégítése valamennyi könyvtártípus számára felsőoktatási (verseny)környezetben és nem tanfolyami keretek között történik. Az intézményeknek meg kell felelniük a *Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság (MAB)* által támogatott szakindítási és szakalapítási követelményeknek²⁵ (beleértve az oktatókra vonatkozó minimumkövetelményeket is), a felsőoktatási szabályozóknak és a szakmai elvárásoknak is. Belátható, hogy ez minimálisan kettős (felsőoktatási és könyvtári rendszer) kötődést feltételez, ami folyton változó világunkban – az adott mozgástér szükségszerű betartása érdekében – kompromisszumos megoldások felé irányítja, és állandó képzésfejlesztésre, különösen a hálótér rendszeres felülvizsgálatára, könyvtáros szakemberekkel, specialistákkal, doktoranduszokkal történő folyamatos kooperációra sarkallja a képzőhelyeket. Dinamikus elemek lehetnek a felsőoktatásban, amelyekben kívánatos a külső szakemberek szerepvállalása:

- workshopok;
- vendégelőadások;
- labor-, stúdió- és külső helyszíni projekt-, illetve műhelymunkák;
- szakmai gyakorlatok, kritikus gondolkodást és innovációt támogató feladatok stb.²⁶

²⁵ MAB Dokumentumtár. <https://www.mab.hu/dokumentumtar>

²⁶ Vö.: Lectures, Workshop Activities, Studio Time, Seminar Discussions, Guest Speakers, Critique and Feedback Sessions. Említi: Clarke, Rachel Ivy – Bell, Steven: Transitioning from the

Nem lehet azonban elégszer hangsúlyozni: más a tanfolyamok és más a felsőoktatási képzések célja. A felsőoktatásban megszerzett alapokra, elméleti és gyakorlati ismeretekre, tudományos készségekre stb. építhetnek az élethosszig tartó tanulást támogató mindenkorai továbbképzések az aktuális innovációknak és munkahelyi elvárásoknak megfelelően. Hogyan is tudná ma, 2020-ban előre meghatározni azt egy képzőhely, hogy az alapkompenciák mellett milyen továbbiakra lesz szüksége 2040-ben egy könyvtárosnak? Ezek fejlesztése a húsz év múlva induló továbbképzések feladata kell, hogy legyen. Kulcsfontosságú például, hogy mit tud egy friss mesterdiplomával rendelkező könyvtáros szakember, de ugyanolyan lényeges, hogy munkája végzése során folyamatosan naprakész tud-e maradni.

Könyvtárosképzés az ELTE BTK-n

A képzést gondozó ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet egyedülállóan teljes képzési kínálatot biztosít az országban az alapképzéstől a doktori fokozatszerzésig.²⁷

Az oktatás a szakmai együttműködő partnerek bevonásával történik, akik részt vesznek a szakmai gyakorlatok lebonyolításában, külsős oktatókat és bizottsági tagokat delegálnak, szakdolgozati témavezetőként dolgoznak, közös rendezvényeket bonyolítanak: Bács-Kiskun Megyei Katona József Könyvtár, Budapesti Corvinus Egyetem Egyetemi Könyvtár, Budapesti Műszaki Egyetem Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár, Csorba Győző Könyvtár, ELTE Egyetemi Könyvtári Szolgálat, Evangélikus Országos Gyűjtemény, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Infodok Kft., Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár, Magyar Könyvtárosok Egyesülete, Magyar Olvasástársaság, Monguz Kft., Nemzeti Audiovizuális Archívum, Nemzeti Cirkuszművészeti Központ, Országgyűlési Könyvtár, Országos Idegennyelvű Könyvtár és Zenei Gyűjtemény, Országos Széchényi Könyvtár, Ráday Könyvtár, Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala, Színház- és Filmművészeti Egyetem Könyvtár, Kottatár és Médiatár.

Intézetünk ERASMUS partnerei biztosítják a rendszeres oktatói és hallgatói mobilitást: Åbo Akademi University, Turku; Alexander Technological Educational Institute of Thessaloniki; Babes–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár; Hacettepe Üniversitesi, Ankara; Höskolan i Borås; Ionian University, Corfu; Johannes Gutenberg Universität, Mainz; Latvijas Universitāte, Riga; Oslo Metropolitan Uni-

MLS to the MLD: Integrating Design Thinking and Philosophy into Library and Information Science Education. = Re-envisioning the MLS: Perspectives on the Future of Library and Information Science Education. Eds. Percell, Johnna –Sarin, Lindsay C. – Jaeger, Paul T. – Bertot, John Carlo (Advances in Librarianship, Vol. 44A). Bingley, Emerald. 2018. 210. p. <https://doi.org/10.1108/S0065-2830201800044A018>

²⁷ A fejezetben közöltek hivatkozásokkal történő alátámasztásától terjedelmi okokból eltekintünk, az adatok és a fotók forrása jellemzően az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézetének honlapja: <http://lis.elte.hu>.

versity; Sapienza Università di Roma; Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku; Technische Hochschule Köln; Universidad Carlos III de Madrid; Universidad de León; Universidad de Salamanca; Universidade do Porto; Università degli Studi di Firenze; Universitatea de Vest, Temesvár; Université Sciences Humaines et Sociales, Lille; Uniwersytet Jagielloński w Krakowie.

Angol nyelvű (ERAMUS és Stipendium Hungaricum hallgatók számára ajánlott) kurzusainkat jól kiegészítik a szakmai közönség számára is nyilvános vendégelőadásaink.

Az oktatás mellett nemzetközileg jegyzett kutatási tevékenységünk elsősorban a Könyvtártudományi Doktori Program égisze alatt folyik: a Q1-es és Q2-es SJR-besorolású, impaktfaktoros, angol nyelvű közlemények; a legnagyobb hazai könyvtár- és információtudományi konferenciasorozat (Valóságos könyvtár – könyvtári valóság, VKKV); aktív szerepvállalás a legjelentősebb szakmai világszervezetben, Barátné Hajdu Ágnes két cikluson keresztül a *Könyvtáros Egyesületek és Szervezetek Nemzetközi Szövetsége* (*International Federation of Library Associations and Institutions – IFLA*) igazgatótanácsi tagja első és egyedüli magyarként; két ciklusban a *Bill and Melinda Gates Foundation* Advisory Board tagja, a *Nemzetközi Ismeretszervezési Társaság* (*International Society for Knowledge Organization – ISKO*) Scientific Advisory Council, valamint a *Universal Decimal Classification (UDC)* Consortium Editorial Team és Executive Committee tagja,²⁸ Kiszl Péter a *Webology* és az *International Journal of Digital Humanities (Springer)* szerkesztőbizottsági tagja; további tudományos testületi tagságok, felkérések; CIII-HU-1407-01-1920-LISCE – Library and Information Science in Central Europe CEEPUS-hálózat vezetése stb.

Az egyes képzési szintek hálótérvei, illetve tantárgyai kellő mozgásteret biztosítanak a mindig aktuális munkaadói elvárások beépítésére, a korszerű ismeretek elsajátítására. Az alapképzés alapozó elméleti ismeretei és szakmai törzsanyaga: Bevezetés a könyvtár- és információtudományba; Kutatásmódszer-tan; Közgyűjteményi ismeretek; Kommunikáció és informatika alapjai; Fenn-tarthatóság és könyvtár; Információelmélet, információs műveltség; Olvasás-szociológia, -pedagógia, -pszichológia; Könyv- és könyvtártörténet; Sajtó- és könyvkereskedelemtörténet; Formai feltárás, dokumentumleírás; Osztályozási rendszerek, információkereső nyelvek, tartalmi feltárás; Könyvtártan; Gyűjtemény- és szolgáltatásmenedzsment; Menedzsment ismeretek; Tájékoztatás, információforrások; Adatbázisépítés; Integrált könyvtári rendszerek; Digitális

²⁸ Barátné Hajdu Ágnes nemzetközi szakmai szerepvállalásáról bővebben: Kiszl Péter: Könyvtárdiplomácia – tudomány- és szakmapolitika a nemzetközi könyvtári-információs szervezetekben. = Információközvetítés és közösségépítés – multifunkciós könyvtári hálózatok. Szerk. Kiszl Péter – Németh Katalin. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet. 2020. 9–30. p. <https://doi.org/10.21862/infkoz.9>

gyűjtemények fejlesztése; Szakirodalmi adatbázisok; Webszerkesztés; Hálózati ismeretek; Hálózati kommunikáció; Projektmenedzsment; Szakmai gyakorlat.

Az egymást kiegészítő két BA-specializáció képviseli a hagyományos és a modern könyvtárosszerepre való komplementer orientáció lehetőségét. A könyvtörténeti specializáció tantárgyai: Művelődés- és könyvtártörténet; Nyomdászat-történet; Kiadótörténet; Paleográfiai és kodikológiai alapismeretek; Muzeális gyűjtemények számítógépesítése; Régi könyvek katalogizálása; Könyvkötés történet; Könyvművészeti törekvések; Latin nyelv; Kutatástámogatás. Az információ- és tudásmenedzsment specializáció tanegységei: Gazdasági, vállalkozói, jogi alapismeretek; Információ- és tudásmenedzsment; Marketing és PR; Üzleti kommunikáció; Üzleti információ; Gazdasági szakirodalmi információ; Kutatástámogatás; Tartalomkezelő rendszerek; Szerzői jog, információs etika; Üzleti levelezés, helyesírás; Dokumentumszerkesztés, tipográfia.

Az egyetemi könyvtárak munkaerő-utánpótlásának szempontjából főként a mesterképzésben végzett szakemberek dominálnak, így az MA-szint legutolsó, 2019-es felülvizsgálatakor erőteljesen figyelembe vettük e könyvtártípus igényeit. A huzamosabb elköteleződéssel járó és esetleg korlátozó beidegződéseket előidéző specializációkat megszüntettük, és a mindenkor hallgatói (és munkaerőpiaci) igényeknek megfelelő, félévről félévre változó, összesen 36 kredit értékben elvégzendő, kötelezően választható tantárgycsokrot kínálunk a szakmai törzstárgyakon túl. A mindig soron következő szemeszter intézetünk által összeállított kínálatából a hallgatók többségi döntése alapján alakul ki a tárgyak órarendje.

Az MA szakmai törzs tantárgyai: Társadalom és könyvtár; Művelődéstörténet; Könyvtár- és információtudomány a 21. században; Piacgazdaság és könyvtárügy az információs társadalomban; Könyvtári-információs menedzsment és marketing; Formai feltárás, metaadat-rendszerek; Osztályozás, tudásreprezentáció; Szakirodalmi tájékoztatás, tudásbázisok; Könyvtári adatbázisok, hálózati információs szolgáltatások; Társadalmi felelősségvállalás; Hagyományos dokumentumok, régi könyvek; Elektronikus dokumentumok, digitalizálás; Tartalomszolgáltatás és közösségi média; Tartalomszolgáltatás és multimédia; Angol szaknyelv; Szellemi tulajdon védelem; Tudománymetria; Szakmai gyakorlat.

Az MA specializációk helyett bevezetett, évfolyamonként személyre szabott szakmai modul választható tárgyai: Gazdasági ismeretek; Alkalmazott- és természettudományi tájékoztatás; Társadalom-, bölcsészettudományi és művészeti tájékoztatás; Minőségmenedzsment; Társadalmi egyletek és könyvtáraik; Az olvasás története; Irodalomterápia; Online közösségfejlesztés, e-learning; Kistélepülési könyvtári ellátás; Használatképzés; Az IFLA stratégiai irányai, nemzetközi trendek; Könyvtárépítéset; Könyvtáros kompetenciák, kulturális örökség; Konnektivizmus, szervezetfejlesztés; Digitális bölcsészet; Informá-

ciótörténet; Információvizualizálás; Digitális gyűjtemények; Korszerű információmenedzsment- és marketing módszerek; Szervezeti információgazdálkodás, információs folyamatok; Üzleti információ és pénzügyi kultúra; Forrásszerzési, pályázatkészítési műhelymunka; Ügyvitel; Projektmunka.

Ahogy már említést tettünk róla, nemcsak a képzések kialakításában, hanem működtetésükben is aktív együttműködésben, közösen dolgozunk a könyvtáros szakmával, annak jeles intézményeivel, képviselőivel. Összefoglalva (és a konferencián vetített fényképekkel is dokumentálva) képzésünk főbb duális elemei:

- Alapszakon 300 óra, mesterszakon 150 óra szakmai gyakorlat teljesítése kötelező (a legnépszerűbb partnereink sorrendben: *ELTE Egyetemi Könyvtári Szolgálat (EKSZ)*, *Országos Széchényi Könyvtár (OSZK)*, *Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár (FSZEK)*, *Infodok Kft.*, *Országgyűlési Könyvtár (OGYK)*, *Budapesti Corvinus Egyetem Központi Könyvtár (BCE KK)*, *Budapesti Műszaki Egyetem Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár (BME OMIKK)*, *Központi Statisztikai Hivatal (KSH) Könyvtár*, *Magyar Nemzeti Múzeum (MNM) Könyvtára*, *Országos Idegennyelvű Könyvtár és Zenei Gyűjtemény (OIK)*, *Semmelweis Egyetem Központi Könyvtár (SE KK)*, *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ (MTA KIK)*). A tematika szerinti szakmai gyakorlatok teljes egészében a fogadóintézményekben, az ott dolgozó gyakorlatvezetők instrukciói alapján, felügyeletével és értékelésével zajlanak (3. ábra);
- A szakdolgozati (és esetenként a tudományos diákköri – TDK) témákat szakmai együttműködő partnereink bevonásával, javaslatuk alapján határozzuk meg, évente szakdolgozati tájékoztató fórumot tartunk, majd számos esetben kettős (belső és külső) témavezetéssel folyik a munka (4. ábra);
- A doktori témák a nemzetközi trendeknek megfelelően alakulnak, a 2014-től felvettek kutatásai: mesterséges intelligencia és a könyvtárak; nemzeti könyvtárak funkciórendszere a digitális korban; a zöld könyvtári szemlélet, a környezettudatos, digitális megoldások és a fenntarthatóság vizsgálata és lehetséges modelljei; a BIBFRAME bibliográfiai keretrendszer alkalmazási lehetőségei a magyar könyvtári környezetben; az európai kulturális örökség digitális reprezentációja; egy középkori kézirat miniatúrájának keletkezésével kapcsolatos interdiszciplináris (egyiptológiai, ikonográfiai, kodikológiai, vallástudományi stb.) kutatások; a 21. századi közkönyvtár társadalmi kontextusa; az EU-s és a magyar szerzői jogi aktusok, normaszövegek könyvtári vonatkozású összehasonlító elemzése; helyismereti gyűjtemények a 21. század digitális világában; az Open Access és a digitalizált dokumentumok online

szolgáltatása; a Magyar Állami Földtani, Geofizikai és Bányászati Adattár története és gyűjteményének sajátosságai; fenntartható digitalizálás; a tárgyak internete és a könyvtár; a magyar nemzeti kulturális javak digitális megőrzésének tudományos, egzakt vizsgálata; a digitalizálás költségei; gamifikáció könyvtári környezetben. A közelmúltban sikerrel megvédett disszertációk: *Bella Katalin: A Szépirodalmi Könyvkiadó története (1950–1956)*; *Juhász Éva: Könyvtárgazda(g)ság: pénzügyi vonatkozású korszerű menedzsmenteljárások könyvtári alkalmazása*; *Lencsés Ákos: A statisztikai adatáramlás és adatszabályozás módszerei és lehetőségei a kezdetektől napjainkig Magyarországon*; *Orbán Anna: Divéky József grafikus élete és munkássága, társadalmi és művészi kapcsolatai a XX. század első felében Arthur Roessler részére írt levelei tükrében*. A bírálóbizottságok elnökei az ELTE BTK neves professzorai voltak: *Kulcsár Szabó Ernő*, az MTA rendes tagja; *Bollobás Enikő*, az MTA levelező tagja; *Erdődy Gábor*, az MTA doktora; *Manherz Károly*, kandidátus.

- A Könyvtártudományi Doktori Program Részvétel a kutatóhely munkájában moduljából néhány, az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézete által kötött szakmai együttműködési megállapodásokon nyugvó, aktív és naprakész hallgatói kutatói munkavégzést bizonyító példa:
 - *Országos Közegészségügyi Intézet* – a *Rockefeller Alapítvány* által a világban alapított közegészségügyi központokban üzemelő gyűjteményekkel történő hálózatépítés előkészítése;
 - *OSZK* – az *OKR Könyvtárszakmai munkacsoportjában* a könyvtári szabványosítási törekvések (RDA, MARC21, BIBFRAME) implementációjának támogatása;
 - *Magyar Cirkusz és Varieté Nonprofit Kft. (MACIVA)* – Múlt, jelen, jövő – egy időben, egy helyen program keretében felhasználói igényfelmérések elvégzése a létesítendő cirkuszinformációs központtal kapcsolatosan, majd részvétel a Nemzeti Cirkuszművészeti Központ könyvtárfejlesztésében (Közép-európai Cirkuszművészeti Kutatóközpont és Adattár).
- Vendégelőadók (beleértve gyakorló könyvtáros oktatók) rendszeres foglalkoztatása, kurzusok a szakma hazai és nemzetközi neves képviselőivel (5. ábra), kihelyezett tanórák (6. ábra), záróvizsgákon és doktori szigorlati, munkahelyi vita, védési bizottságokban külső tagként történő felkérések. Külső óraadóink az elmúlt néhány félévből: *Amberg Eszter*, *Csorba Győző Könyvtár*; *Bándoli Katalin*, *Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár*; *Bilicsi Erika*, *MTA Könyvtár és Információs Központ*; *Giczi András*, *BME Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár* (majd *OSZK*); *Hubay Miklós*, *Petőfi Irodalmi Múzeum*; *Kaposi Ildikó*,

Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár; Legeza Dénes, Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala; Mátyás Melinda, ELTE Egyetemi Könyvtár (Monguz Kft.); Nagy Andor, OSZK Könyvtári Intézet; Nagy Roland, ELTE Egyetemi Könyvtár; Ráczné Radó Rita, OSZK; Sárközi Andrea, Országos Idegennyelvű Könyvtár; Schubert András, MTA Könyvtár és Információs Központ; Simon András (Monguz Kft.); Sörény Edina, Nemzeti Közszerkeleti Egyetem Egyetemi Központi Könyvtár és Levéltár (majd Emberi Erőforrások Minisztériuma); Szabó Panna, ELTE Egyetemi Könyvtár; Székelyné Török Tünde, ELTE Egyetemi Könyvtár; Szűts Gergely Etele, Forum Hungaricum – Magyar Nemzeti Digitális Archívum; Tóvári Judit, Eszterházy Károly Egyetem; Vass Anna Johanna, Magyar Művészeti Akadémia Könyvtára; Winkler Beáta, Állatorvostudományi Egyetem Hutýra Ferenc Könyvtár, Levéltár és Múzeum.

- Külföldi vendéglőadók kutatásaiba is rendszeres bepillantást nyerhetünk. Közülük külön kiemelendő Ragnar A. Audunson (*Oslo Metropolitan University*), aki évről évre tart kurzusokat doktori hallgatóinknak is. 2017–2018-ban vendégeink voltak még: Maria Micle (*West University of Timisoara*), Agata Walczak-Niewiadomska (*University of Lodz*); António Lucas Soares (*University of Porto*). A Digitális Bölcsészet Központtal együttműködésben pedig a társtudományok részéről hallhattuk Henning Scholz (*Europeana*) (7. ábra), Mike Mertens (*DARIAH*) és Thorsten Ries (*Ghent University*), valamint Heinz Werner Kramski (*Deutsches Literaturarchiv Marbach*) kurzusait.
- Főállású, mellékfoglalkozású és tiszteletbeli (nyugdíjas) oktatóink (Barátné Hajdu Ágnes, Bella Katalin, Bibor Máté, Boda Gáborné Köntös Nelli, Boros Tibor, Csík Tibor, Dippold Péter, Fodor János, Kerekes Pál, Kiszl Péter, Kosztyánné Mátrai Rita, Németh Katalin, Patkósné Tóth Zsuzsanna, Ráczné Radó Rita, Sebestyén György, Senkei-Kis Zoltán, Tószegi Zsuzsanna) mindegyike rendelkezik könyvtári- és tájékoztatási intézményben töltött gyakorlattal.
- Projektek (pl. Hazai György könyvtárának rendezése – 8. ábra, FSZEK hallgatói felmérés – 9. ábra, tartalomszolgáltatási műhely, Digitális Bölcsészet Központ, Voít Krisztina hagyatékának gondozása, Egyetemi Könyvtárért Alapítvány – 10. ábra).
- Rendezvények (pl. Nyitott Napok – 11. ábra; konferenciák – VKKV, Könyvtártörténet-írásunk a Rákosi-korszakról; könyvbemutatók; könyvtárbusz a Trefort Kertben; szakmai napok, műhelybeszélgetések, workshopok, kiállítások – 12. és 13. ábra; szervezett könyvtárlátogatások a hallgatókkal – 14. és 15. ábra).

- Saját kiadványok, kiterjedt publikációs (nemzetközi tudományos, impaktfaktoros, de országos médiumokban ismeretterjesztő is) tevékenység, kapcsolat más diszciplínákkal.
- Folyamatosan megújuló infrastruktúra (16. ábra).
- Élénk hallgatói részvétel szakmai eseményeken (pl. MKE vándorgyűlés, IFLA kongresszus, BOBCATSSS – 17. ábra).

A rendezvények közül külön is kiemeljük a Valóságos könyvtár – könyvtári valóság (VKKV) című tudományos konferenciasorozatunkat, ahol előadásokkal és kerekasztal-beszélgetésekkel mindenkor kiemelt szerepet kapnak szakmai életünk jeles (gyakorló) képviselő, könyvtári vezetők, továbbá oktatóink és doktoranduszaink prezentációi, melyek ugyancsak praktikumorientált megközelítést képviselnek (18. és 19. ábra). Különösen így volt ez a 2019 novemberi szimpóziumunkon,²⁹ ahol a Szakmai együttműködő partnereink reflexiói a képzés munkaerőpiaci hasznosulásáról című panelben megszólalt:

- *Berecz Ágnes* gyűjteményigazgató, Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye
- *Fazokas Eszter* osztályvezető, Országos Széchényi Könyvtár Könyvtári Intézet Könyvtártudományi Szakkönyvtár
- *Fonyó Istvánné* főszerkesztő, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár, Tudományos és Műszaki Tájékoztatás
- *Haszonné Kiss Katalin* régióigazgató, *Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár*
- *Kálóczi Katalin* főigazgató, *ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár*
- *Kóródy Judit* információszoigálatató központ vezető, *Infodok Kft.*
- *Redl Károly* igazgatóhelyettes, *Országgyűlési Könyvtár*
- *Papp Anna Mária* főigazgató, *Országos Idegennyelvű Könyvtár és Zenei Gyűjtemény*
- *Kis Szilárd* csoportvezető, *MTVA Digitalizációs Műhely Kft. Nemzeti Audiovizuális Archivum.*

Gondolataik hamarosan olvashatók lesznek tudományos műhelyünk által gondozott Valóságos könyvtár – könyvtári valóság. Könyvtár- és információtudományi tanulmányok című sorozat 2020-as kötetében.³⁰ A konferenciát és a jubiláló képzést videóüzenetben *Christine Mackenzie*, az IFLA elnöke köszöntötte.

²⁹ Kiszl Péter – Boda Gáborné Köntös Nelli szerk.: Valóságos könyvtár – könyvtári valóság IV. Konferenciaprogram az előadások tartalmi összefoglalóival. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet. 2019. 47 p. <http://hdl.handle.net/10831/44574>

³⁰ VKKV konferenciáink eddig megjelent kötetei: Kiszl Péter – Boda Gáborné Köntös Nelli szerk.: Valóságos könyvtár – könyvtári valóság. Könyvtár- és információtudományi tanulmányok 2016. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet. 2017. <https://edit.elte.hu/>

3. ábra. Szakmai gyakorlat a BME Építésmérnöki Kar Építészettörténeti és Műemléki Tanszékének könyvtárában (2017)

4. ábra. Szakdolgozati tájékoztató fórum szakmai együttműködő partnerek részvételével (2019)

[xmlui/handle/10831/34590](https://hdl.handle.net/10831/34590); Kiszl Péter – Csik Tibor szerk.: Valóságos könyvtár – könyvtári valóság. Könyvtár- és információtudományi tanulmányok 2018. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet. 2018. <https://doi.org/10.21862/vkkv2018>

5. ábra. A Piacgazdaság és könyvtárügy az információs társadalomban mesterszakos kurzus keretében Nagy Zsuzsanna: Felsőoktatási könyvtárak Magyarországon – mi jön a fokozatváltás után? című vendégelőadása (2018)

6. ábra. Kihelyezett tanóra (Üzleti információ) a Budapesti Corvinus Egyetem Központi Könyvtárában (2017)

7. ábra. Henning Scholz (Europeana) vendégelőadása (2017)

8. ábra. Hazai György könyvtárnak rendezése (2017)

9. ábra. Hallgatói projektmegbeszélés a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban (2017)

10. ábra. Az Egyetemi Könyvtárért Alapítvány hallgatók által működtetett 1%-os kampánystandja (2014)

11. ábra. Székelyné Török Tünde vendégelőadása a Nyitott Napok sorozat új folyamának 20. alkalmán (2018)

12. ábra. Mesterszakot népszerűsítő tájékoztató szakmai együttműködő partnereink előadásai (2018)

13. ábra. De Gruyter workshop az EISZ szervezésében (2019)

14. ábra. Szakmai látogatás a KSH Könyvtárban (2018)

15. ábra. Szakmai látogatás az ELTE Egyetemi Könyvtárban (2020)

16. ábra. Bookeye könyvszkenner hallgatók általi birtokbavétele (2019)

17. ábra. Hallgatóink a rigai BOBCATSSS konferencián (2018)

18. ábra. Jubileumi VKKV konferencia az ELTE BTK Kari Tanácstermében (2019)

19. ábra. A jubileumi VKKV konferencián előadó doktoranduszok a képzés vezető oktatóival (2019)

Vélemények és tények

A következőkben a szakajtóban és a szakmai rendezvényeken, fórumokon felmerült félreértésekre (nem teljességre törekvően, csupán válogatva) szeretnénk rendhagyó módon reflektálni – a megítélésünk szerint téves állítások, majd a félreértéseket tisztázó válaszok formájában.

Téves állítás: A képzési szintek tartalmi kialakításában nem vett részt a könyvtári gyakorlatot képviselő szakma.

Bemutattuk, hogy a képzés jelenlegi kereteinek felülvizsgálata, modernizálása a KKK-k fejlesztésével 2015 folyamán történt. A munkában – más szakokkal ellentétben – az érintett képzőhelyeken túl részt vettek a reprezentatív szakmai szervezetek (MKE, IKSZ, EKK), továbbá a Magyar Rektori Konferencia Könyvtári Főigazgatók Bizottsága, az EMMI ágazati képviselője és a hallgatók (HÖÖK) delegáltja.

Téves állítás: A képzési rendszer nem elég rugalmas és nem veszi figyelembe az aktuális trendeket, jó gyakorlatokat.

A BA és MA képzés céljait és elsajátítandó kompetenciáit (tudás, képesség, attitűd, autonómia és felelősség) terjedelmi korlátok miatt nem ismertettük, azok

a 18/2016. (VIII. 5.) EMMI rendelet a felsőoktatási szakképzések, az alap- és mesterképzések képzési és kimeneti követelményeiről, valamint a tanári felkészítés közös követelményeiről és az egyes tanárszakok képzési és kimeneti követelményeiről szóló 8/2013. (I. 30.) EMMI rendelet módosításáról című jogszabályból kiolvashatók. Ismét hangsúlyozzuk, hogy nem szabályoztuk, ennél fogva intézményi hatáskörben hagytuk a specializációk indításának lehetőségét, továbbá a KKK intézményi hatáskörbe delegálja a tantárgyszintű kialakítást, kizárólag témaköröket és kreditsávokat szabályoz.

A hálótervek módosítása, a tantárgyak kialakítása az egyetemek döntésén múlik. A változtatások azonban időigényesek: a BA és MA képzési cikluson egyaránt keresztülvitt hálótérvi módosítás több mint 5 év elmúltával éreztetetheti csak hatását, ha nem vesszük figyelembe az előkészítő szakaszt (tanszéki, intézeti és kari tanácsi, majd szenátusi egyeztetések, illetve jóváhagyások). Körültekintő, megalapozott tantervfejlesztési döntésekre van tehát szükség, időtálló, kellően tág keretek közötti tantárgyelnevezésekkel, a kor kihívásainak megfelelő újabb és újabb ismereteknek inkább a tematikák folytonos (féléről félére) elvégzett korszerűsítésében, a kutatói tapasztalatcserékben, publikációkban, tudományos diskurzusokban, továbbá a doktoranduszoknak és a szakma gyakorlati képviselőinek aktív oktatói szerepvállalásában kell megnyilvánulnia.

Téves állítás: A felsőoktatási könyvtárak munkaerőpiaci igényeit sem minőségileg, sem mennyiségileg nem képes kielégíteni a hazai könyvtárosképzés.

A kvalitatív (kompetenciafejlesztési) eredményeket, a képzés folyamatos fejlesztését, igazítását a munkaerőpiaci igényekhez – figyelembe véve nemzetközi beágyazottságát is – igazoltuk. Annival egészíthetjük ki az eddigieket, hogy a sokoldalú felkészültségű frissdiplomás könyvtáros szakemberek új, atipikusnak számító szerepekben is képesek működni, sok a pályaelhagyó, ami nemcsak Magyarországon, hanem nemzetközi viszonylatban is tapasztalható.³¹ A végzettek valamennyi gazdasági szektorban keresetté, szívesen foglalkoztatottakká váltak, a képzés minőségileg tehát eredményesen működik.

„...Az utóbbi években viszont érthető módon a munkavállalók a korábbinál is érzékenyebben reagálnak arra, hogy a könyvtárosi fizetések nem piacképesek. Aki tehát nem tudja, hogy mi akar lenni, vagy csak egyszerűen diplomát akar szerezni, az olyan szakokra jelentkezik, ahová a bejutáshoz (egyelőre még) nem kell emelt szintű érettségi. Nyilvánvaló, hogy az informatikus könyvtáros képzés folyamatos korszerűsítésére szakterületünk gyors változásai nyomán szükség van, de semmiféle korszerű oktatás nem tudja orvosolni az anyagi megbecsülés

³¹ Fraser-Arnott, Melissa: The Value of the MLS or MLIS Degree: Transferable Skills Identified by LIS Graduates in Non-library roles. = The Bottom Line, 29. vol. 2016. 3. no. 129–141. p. <https://doi.org/10.1108/BL-03-2016-0015>

hiányát”³² – nyilatkozott Koltay Tibor 2019-ben a felsőfokú könyvtárosképzés helyzetéről. Horváth Zita, felsőoktatásért felelős helyettes államtitkár 2019-ben megjelent, a Hagyományok és kihívások VII. konferencián 2018-ban elhangzott előadásában leszögezte: „A folyamatos infrastrukturális fejlesztés mellett legalább annyira lényeges a már könyvtárosként dolgozó kollégák megbecsülése, a könyvtárosi pálya vonzóvá tétele, hogy a szakemberek megtalálhassák a hivatásukat egy egyetemi könyvtárban” és „... nem elegendő, ha elkötelezett kollégáink vannak az egyetemi könyvtárban, hanem az is szükséges, hogy lehetővé tegyünk az ő képzésüket és a továbbképzésüket. E mögé nyilván forrást kell tenni.”³³

A kvantitatív részleteket ezen túlmenően a statisztikák világítják meg. A bölcsészet- és társadalomtudományok területén általánosnak tekinthető a hallgatói létszám csökkenése, amit szakmánk esetében tetéző az alulfizettség, a közalkalmazotti státusz elvesztése, a rendkívül alacsony presztízs és érdekérvényesítő képesség. A munkahelyek és a hallgatók által a 2 félév alatti teljesíthetőség miatt előnyben részesített segédkönyvtáros OKJ (és némileg a könyvtári szakember pedagógusoknak, család- és gyermekvédelmi szakembereknek szóló szakirányú továbbképzés) is rontja a jelentkezési hajlandóságot: „A Bizottság egyúttal felhívja a jogalkotók figyelmét olyan anomáliákra, amelyek a felsőoktatási szférán kívüli, ám annak működését közvetetten mégis érintő jogalkotás eredményez. Ilyen pl. a közalkalmazottak jogállásáról szóló 1992. évi XXXIII. törvény végrehajtásáról a művészeti, a közművelődési és a közgyűjteményi területen foglalkoztatott közalkalmazottak jogviszonyával összefüggő egyes kérdések rendezésére született 150/1992. (XI. 20.) Korm. rendelet 6/B. §-a, ami OKJ szerinti segédkönyvtárosi szakképesítéssel is lehetővé teszi könyvtárvezetői beosztások betöltését nem szakirányú felsőfokú végzettséggel és szakképesítéssel rendelkező személyek számára. A bizottság véleménye szerint az ilyen, a felsőoktatás területén kívül eső jogalkotás leértékeli a felsőoktatásban szerezhető szakmai végzettségeket és szakképesítéseket, amiktől a szakmai követelmények biztosítása érdekében tartózkodni kell” – részlet a Bologna-revizió kapcsán a Magyar Rektori Konferencia Társadalomtudományi Bizottságának (MRK TTB) 2019. november 4-én megfogalmazott javaslatából.

A könyvtár- és információtudományi képzések hallgatói létszámának csökkenése nem meglepő, ilyen körülmények között a munka mellett végezhető levelező tagozatos tanulmányok fenntartása létkérdés. Elsősorban az „alulfizettsége” (indokolását l. a következő állításnál) miatt országos szinten jelentős

³² A gyenge szakmai érdekérvényesítés a könyvtárosok számát is megtépázhatta. = KIT Hírlevél. 2019. március 17. http://www.kithirlevel.hu/index.php?kh=a_gyenge_szakmai_erdekervenyesites_a_konyvtarosok_szamat_is_megtepozhatta

³³ Horváth Zita: A felsőoktatás fejlesztésének irányvonalai. = Hagyományok és kihívások VII. Országos Könyvtárszakmai Nap, 2018. Szerk. Szabó Panna – Székelyné Török Tünde. Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár. 2019. 14. p. https://doi.org/10.21862/HagyKihiv_2018.11

létszámcsökkenést szenvedett mesterképzés megerősítésén segíthetnek az egyetemi könyvtárak vezetői: támogatják-e dolgozóik részidős tanulmányait, bevezetnek-e ösztöndíjprogramokat, megkövetelik-e az utánuk következő generációtól a szakirányú mestervégzettséget stb. Szükség van tehát a képzés szakma általi népszerűsítésére, a közoktatásban tanulók könyvtár- és könyvtárosképeének javítására, a könyvtári dolgozók „beiskolázására” – egy szóval a széles körű összefogásra, ami megfordíthatja a szak iránt érdeklődők jelentkezési hajlandóságának csökkenését. A végzettek jelentős részének piaci szektorban történő elhelyezkedése aláhúzza a képzés jól konvertálhatóságát, a szakmai presztízs, az anyagi és erkölcsi megbecsülés hiányát, ami döntően befolyásolja a jelentkezéseket. A BA és az MA szakokra felvettek létszámának 2006 és 2020 közti alakulása a 20. és a 21. ábráról olvasható le. A végzetekről sajnos nem rendelkezünk teljes körű országos adatokkal, azonban kiemeljük, hogy már a felvettek között is tapasztalható, hogy be sem iratkoznak (a 2019/2020-as tanévben az ELTE BTK-n nappali és levelező tagozaton, informatikus könyvtáros alapszakon 14,5%, míg könyvtártudomány mesterszakon 6% meg sem kezdte a tanulmányait), majd később különböző okokból – például munkavállalás, külföldi tanulmányok, tanulási nehézségek, nem az elképzelésnek megfelelő szakválasztás, szociális vagy egészségügyi problémák – ugyancsak többen elhagyják vagy nem fejezik be a képzést jellemzően az alapszakon, a mesterszakon már elenyésző számban. A 2020 előttiak diplomaszerzési statisztikáit az idei évben nyelvvizsga nélkül tömegesen megszerzett oklevelek nagyban javítani fogják.

20. ábra. Informatikus könyvtáros alapszak valamennyi tagozatára (nappali, levelező, távoktatás és diplomás levelező) felvett hallgatók száma 2006–2020 között
(A felvi.hu adatai alapján készítette: Németh Katalin)

21. ábra. Könyvtártudomány mesterszak valamennyi tagozatára (nappali és levelező) felvett hallgatók száma 2009–2020 között (A felvi.hu adatai alapján készítette: Németh Katalin)

A 2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról 2020. július 31-től hatályos módosítása kedvező helyzetet teremt a hallgatók számára, hiszen a mesterképzés után, két államilag támogatott félévben az informatikus könyvtáros MA diploma mellé könyvtárostanárr végzettséget is szerezhhetnek: 39. § (4a) „A hallgató és a felsőoktatási intézmény további hallgatói jogviszonyt létesíthet a központi felvételi eljáráson kívül is mesterképzési szakkal párhuzamos képzésben felvett tanárszakra.”

Téves állítás: A képzés sokszor nem a könyvtári szektorban történő munkavállalásra készít fel.

A képzés elsődleges célja Magyarország legnagyobb kulturális intézményrendszere, a könyvtári hálózat számára a szakemberek biztosítása. Itt is ki kell emelni azonban, hogy a képzőhelyek által nem befolyásolható okokból sok a pályaelhagyó a versenyszféra irányába (alapszak után a hallgatók kb. fele elhagyja a szakmát, a mesterszakot követően ez a szám jóval csekélyebb, 1/3 alatti) – nemzetgazdasági szinten a képzés viszont jól hasznosul, az Oktatási Hivatal (OH) Diplomás Pályakövető Rendszer Adminisztratív Adatbázisok Egyesítése (DPR AAE) szerint igen alacsony a végzettek között az álláskereső aránya (2017-ben BA: 7%, MA: 4%), a korábbi (túlkínálati) helyzettel ellentétben a könyvtárakban nincs szakmai, elsősorban mesterszakot végzett utánpótlás, a diplomások egyre inkább könyvtárakon kívül helyezkednek el, könyvtári túlkereslet állt elő. A 2015/2016-os tanévben végzett alapszakos hallgatóink 20,69%-a, míg a mesterszakosaink 39,47%-a már dolgozott a képzés utolsó hónapjában, az átlagos

elhelyezkedési idő 3, illetve 1,95 hónap volt. Ma ezek a százaléktételek jóval magasabbak, a hónapok pedig alacsonyabbak.

Az ezredforduló utáni évtizedben jelentős volt a munkaerőpiaci túlkínálat, valamennyi végzettünk számára a könyvtári hálózat nem tudott elhelyezkedési lehetőséget biztosítani, így nyitnunk kellett más irányokba, például a gazdasági, vállalkozói, jogi ismeretkörök megerősítésével a közigazgatásba vagy a vállalkozói szférába történő elhelyezkedés elősegítésére. Mára a helyzet gyökeresen megváltozott, sőt megfordult, könyvtári túlkereslet állt elő, nem jelentkezik elegendő frissdiplomás a könyvtáros állásokra, s oktatóként tapasztaljuk, hogy a hallgatók jelentős része (közel, de sokszor több mint fele) pályaelhagyó lesz, sajnos már nem könyvtárakban képzelel el a jövőjét. A pénzügyi vonatkozású kompetenciafejlesztésre azonban továbbra is fokozott elvárás mutatkozik, mind a hallgatók, mind a leendő könyvtári munkaadók részéről.³⁴

A teljes képhez hozzátartozik a BA és az MA végzettek bruttó bére közti minimális különbség is, ami minden bizonnyal negatívan befolyásolja a BA-sok további (MA-s) tanulmányi hajlandóságát. A DPR AAE szerint 2017 decemberében a 232.390 Ft (BA) mellett 245.177 Ft (MA) áll a köz- és a versenyszféra kereseteit is beleértve, eközben a KSH által közzétett bruttó havi átlagbér 327.700 Ft volt. Így nem alaptalanok, ugyanakkor nem használnak a felsőfokú könyvtárosképzésnek az országos sajtóból például a *Még pedikűrözni is jobban megéri, mint könyvtárosnak lenni* című³⁵ és a hozzá hasonló célzatú összeállítások. Inkább a könyvtárak és a könyvtáros hivatás 21. századi szerepét reálisan bemutató, az átlagpolgárokat a multifunkciós könyvtári intézmények és a bennük dolgozók valódi tevékenységét, társadalmi hasznosságát és nélkülözhetetlenségét propagáló médiamegjelenések szolgálják az érdekeinket. *Béremelés és versenyképesség-javulás a kulturális szektorban*³⁶ – a képzőhelyek is vára-

³⁴ Kiszl Péter: Pénzügyi kultúra, vállalkozásfejlesztés, képzés: a könyvtár mint a gazdasági fejlődés egyik záloga. = Valóságos könyvtár – könyvtári valóság: Könyvtár- és információtudományi tanulmányok. 2018. Szerk. Kiszl Péter – Csík Tibor. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet. 2018. 91–101. p. <https://doi.org/10.21862/vkkv2018.91>; „Négyes osztályzatot sem ért el a szakma pénzügyi jártasságból, marketing ismeretekből, vezetési ismeretekből és idegen nyelvekből.” Megállapítja: Tóth Máté: A hazai felnőtt lakosság olvasási és könyvtárhatalmas szokásai 2019-ben. Múzeumi és könyvtári fejlesztések mindenkinek. EFOP-3.3.3-VEKOP/16-2016-00001. Az én könyvtáram. Budapest, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 2020. 44. p. http://www.azenkonyvtaram.hu/documents/11543/49234/Toth_Mate_Felnott_olvasas_konyvtarhasznalat.pdf/07ba9b52-f9a3-40b4-84bf-6dbff50d218f

³⁵ Prókai Eszter: Még pedikűrözni is jobban megéri, mint könyvtárosnak lenni. = Index. 2018. március 21. https://index.hu/belfold/2018/03/21/meg_pedikurozni_is_jobban_megeri_mint_konyvtarosnak_lenni

³⁶ Béremelés és versenyképesség-javulás a kulturális szektorban. 2020. április 13.: <https://www.kormany.hu/hu/emberi-eroforrasok-miniszteriuma/kulturaert-felelos-allamtitkarsag/hirek/beremeles-es-versenykepesség-javulas-a-kulturalis-szektorban>

kozással tekintenek a könyvtárosok közalkalmazotti státuszának megszűnésével egyidejűleg ígért bérfejlesztés, az anyagi megbecsülés, ezáltal a minőségi munkaerő-utánpótlás, a felsőfokú képzés hallgatói létszámának emelkedése elé.

Téves állítás: A képzésben nem vehetnek/vesznek részt gyakorló könyvtárosok.

Ahogy azt kifejtettük, a szakindítás feltételeit a MAB követelményrendszere szabályozza.³⁷ Magasabb szintű képzésről lévén szó, szigorúbb elvárások érvényesülnek az oktatókkal szemben, mint a tanfolyami (OKJ és továbbképzés) formánál. A MAB mesterképzésre vonatkozó szakindítási feltétele például, hogy a törzsanyag tantárgyainak (és az elméleti ismeretköröknek) felelősei tudományos fokozattal rendelkező oktatók, kutatók vagy más munkakörben foglalkoztatott szakemberek legyenek, és a törzstárgy-felelősök legalább 2/3-a az egyetemmel teljes- vagy részmunkaidős közalkalmazotti jogviszonyban álljon, továbbá a képzés „törzsoktatóinak” legalább 75%-a, az intézményben folytatott gyakorlati foglalkozások vezetőinek legalább 50%-a az intézmény foglalkoztatott oktatója legyen. A képzést támogatják ezen előírások, hiszen például az egyetemeken dolgozó, PhD-fokozattal rendelkező könyvtárosok is felkérhetők akár elméleti törzstárgyak tantárgyfelelőseinek (a MAB definíciója szerint a tantárgyfelelős: „a tantárgy oktatásának szervezéséért, fejlesztéséért felelős oktató”) és/vagy oktatónak. Nem törzsanyag és nem elméleti ismeret átadása, jellemzően szemináriumok és gyakorlatok esetében pedig nagy tapasztalattal bíró könyvtárosok, doktoranduszok PhD nélkül is tarthatnak foglalkozásokat.

Az ELTE BTK-n a 2019/2020. tanévben az összes képzési szint tanrendi kurzusainak hozzávetőlegesen 15%-át külsős, gyakorló könyvtáros tartotta vendég-oktatóként, megbízási szerződéssel, nem beszélve arról, hogy ezen felül az alapképzésben az óraszámok kb. 20%-a, a mesterképzésben pedig kb. 15%-a külső szakmai gyakorlat (MAB definíció: „speciális tantervi egység”), amit teljes egészében a könyvtárak, információszolgáltató intézmények szerveznek, vezetnek és értékelnek. A gyakorló könyvtárosok felsőfokú képzésben történő oktatói részvétele tehát eléri, sőt, alapképzésben meg is haladja az 1/3-os arányszámot, a szakma igen nagy súllyal részt vesz a jövő könyvtárosainak kompetenciafejlesztésében.

Téves állítás: A szakelnevezések nem megfelelőek.

Az informatikus könyvtáros BA szakelnevezés és végzettség a szóba jöhető alternatívák közül beválnak tekinthető, az MA azonban javítható: könyvtártudomány helyett könyvtár- és információtudomány MA lenne kívánatos, illetve

³⁷ A MAB akkreditációs elvárásai, szakmai bírálati szempontjai (SzBSz) alapképzési szak / szakirány indításának véleményezésében. Hatályos: 2017. január 1-től: http://old.mab.hu/web/tir/doc/szbsz_bs3.pdf; A MAB akkreditációs elvárásai, szakmai bírálati szempontjai (SzBSz) (osztott és osztatlan) mesterképzési szak / szakirány, tanárszak indításának véleményezésében. Hatályos: 2017. január 1-től: http://old.mab.hu/web/tir/doc/szbsz_ms3.pdf

a végzettségek elnevezésében mindenütt a nemzetközi normáknak megfelelő angol terminológia bevezetése, azaz a Library and Information Science.³⁸ Az oklevélbe kerülő végzettség mindkét szinten informatikus könyvtáros, mesterszinten okleveles informatikus könyvtárosként megkülönböztetve (MA-ban elválík a könyvtártudomány szakelnevezéstől). Az eddigi szakmai diskurzusok során nem sikerült új, a nemzetközi trendekhez igazodó, a magyarországi köztudatban pontosan érthető, minden fél számára elfogadható, a jelenleginél célszerűbb szakelnevezést meghatározni.³⁹

Téves állítás: A levelező képzés kizárólag önköltséges formában végezhető.

Információhiány tapasztalható az államilag finanszírozott félévekről: a nemcsak nappali, hanem levelező tagozaton is állami ösztöndíjjal támogatott finanszírozási formában végezhető BA és MA képzésről – a 2006 előtt, főiskolán vagy egyetemen végzett személyek esetében a még rendelkezésre álló állami ösztöndíjjal támogatott félévek száma rendszerint elegendő ahhoz, hogy a mesterszakot, akár levelező tagozaton is állami ösztöndíjjal támogatott finanszírozási formában végezhessek el. 12 állami ösztöndíjjal támogatott félév áll rendelkezésére a hallgatónak. 2006 előtt végzettek esetében – amennyiben nem merült fel költségtérítés fizetése a diplomaszerezésig – 7 félév „elhasználását” vélelmezi a rendszer, így a speciális esetektől eltekintve rendszerint még 5 félév áll az érdeklődők rendelkezésére, ami elegendő a mesterszak (4 félév nappali és levelező tagozaton egyaránt) elvégzéséhez, de egy híján az alapszakhoz (6 félév) is.⁴⁰

Téves állítás: A kétszakosság megszűnése miatt nincs kompromisszumos megoldás más szakterület tanulmányozására.

Az alapképzésben a kétszakosság „pótlására” kínákozó lehetőségek: alapszakos minor (informatikus könyvtáros BA specializáció helyett más szak 50 kredites

³⁸ L. pl.: Hjørland, Birger: Library and Information Science (LIS). = ISKO Encyclopedia of Knowledge Organization. Eds. Hjørland, Birger – Gnoli, Claudio. <http://www.isko.org/cyclo/lis/>; Frascati Manual. OECD. <http://www.oecd.org/sti/inno/frascati-manual.htm>; Library and Information Science. Journal Rankings. SJR – Scimago Journal & Country Rank. <https://www.scimagojr.com/journalrank.php?category=3309>; Master Journal List. Scope Notes. Social Science Citation Index (SSCI). Web of Science (WoS). http://mjl.clarivate.com/scope/scope_ssci/#WU

³⁹ A képzés- és terminológiafejlesztéssel kapcsolatos nemzetközi szakmai diskurzusokat l.: IFLA Education and Training Section. <https://www.ifla.org/set>; IFLA Building Strong Library and Information Science Education (BSLISE) Working Group. <https://bslise.org>

⁴⁰ „A támogatási idő számítási algoritmusának eredményeit a hallgató egy részletes riport formájában elérheti a Magyarország.hu portálon ügyfélkapus hozzáféréssel, hogy a FIR az intézmények által bejelentett adatok alapján mekkora támogatási idő felhasználást számított ki (<https://ugyintezes.magyarorszag.hu/szolgaltatasok/fir.html>). Ennek érdekében valamelyik okmányirodában személyesen szükséges regisztrálni az Ügyfélkapu szolgáltatásra.” Forrás: Hallgatói útmutató. A támogatott félévek számításának alapjai a FIR-ben. 3. p. http://www.felvi.hu/pub_bin/dload/felsooktatasi/muhely/FIR_fuzet_06_Tamido_szamitas_HLG_20150131.pdf

modulja vagy fordítva, kiemelkedő hallgatók esetében kredit-túlfutási díjfizetés nélkül, honorácior státuszban a specializáció és minor is egyaránt végezhető⁴¹) vagy posztgraduális MA képzés (a mesterképzésre nem csak főiskolai szintű vagy alapszakos könyvtáros – szakirányú – diploma birtokában jelentkezhetnek az érdeklődők, hanem kreditelismertetési eljárás, illetve részismereti képzés⁴² után más szakokról is lehetséges a bemenet). A diszciplináris képzésben a két-szakosság megszűnése miatti űr betöltése érdekében igyekeztünk a lehető leg-szélesebb MA bemenetet meghatározni: nem informatikus könyvtáros alapkép-zési szakról, továbbá nem a korábbi főiskolai szintű könyvtáros, informatikus könyvtáros szakokról érkezők számára a szükséges 30 kreditből 8 (társadalom-és bölcsészettudományok területéről legalább 2 kredit; könyvtár- és informá-ciószervezés, menedzsment ismeretek területéről legalább 2 kredit; informatika területéről legalább 2 kredit; kommunikációs ismeretek területéről legalább 2 kredit) követelhető meg a felvételhez, majd a hiányzó 22 kredit megszerzésére a KKK szerint a képzés során van lehetőség: „A mesterképzésbe való felvétel feltétele, hogy a hallgató legalább 8 kredittel rendelkezzen. A hiányzó krediteket a felsőoktatási intézmény tanulmányi és vizsgaszabályzatában meghatározottak szerint meg kell szerezni.”

A könyvtárostanárral osztatlan tanárképzés szakpárban végezhető.

Téves állítás: A képzésekben nem jelennek meg a speciálisan az egyetemi könyvtárakban történő munkavégzést segítő ismeretek.

A képzések valamennyi könyvtártípusban történő munkavégzésre készítene-k fel, nem lehet kiemelni egyetlen gyűjteményszerűséget sem. Arra sincs mód, hogy önálló „egyetemi könyvtáros” specializáció induljon, hiszen a hallgatói létszá-mok jelenleg korlátoznak bennünket. (Amennyiben az egyetemi könyvtárak egy specializáció indítását lehetővé tévő létszámban beiskoláznák dolgozóikat, esély nyílhatna erre.) A hallgató természetesen többféle módon specializálód-hat, akár kötelezően, akár szabadon választható kurzusokkal, szeminárium-i, szakdolgozati témaválasztással, OTDK szerepléssel stb. Büszkéek vagyunk arra, hogy számos végzettünk egyetemi könyvtárakban dolgozik, köztük az ELTE EKSZ valamely gyűjteményében.

⁴¹ „A honorácior státusz karunk legtehetségesebb hallgatóinak, minden képzési formában (BA, MA, osztatlan tanári szak) lehetőséget biztosít arra, hogy 50 kredit értékben egy plusz mi-nort, szakirányt vagy adott tanulmányi érdeklődést, avagy kutatási területet szem előtt tartva, egy megalapozottan összeválogatott tanegységlistát, kötelező szakos tanulmányai mellett, megfelelő tanulmányi átlag szinten tartása mellett térítésmentesen elvégezhesse.” Forrás: Pályázati kiírás honorácior státusz elnyeréséhez 2019–2020. ősz. ELTE BTK HÖK. https://btkhok.elte.hu/wp-content/uploads/2019/09/honor%C3%A1cior_ki%C3%ADr%C3%A1s2019-20%C5%91sz.pdf

⁴² Részismereti képzések. ELTE BTK. <https://btk.elte.hu/reszismereti-kepzesek>

Zászlóra tűzve

Winkler Bea állatorvosegyetemi könyvtárigazgatóval közösen készített, a *The Journal of Academic Librarianship* hasábjain *Academic libraries as the flagships of publishing trends in LIS: a complex analysis of rankings, citations and topics of research* címmel⁴³ megjelent közleményünk a könyvtár- és információtudomány nemzetközi porondján is minden kétséget kizáróan alátámasztja az egyetemi könyvtárügy iránti elkötelezettségünket. Newton III. törvényét elfogadva, a két fél kölcsönös érdeke, hogy ez a lojalitás a szakma részéről a felsőfokú könyvtárosképzés irányába is folyamatosan érezhető legyen.

Rezümé

A multifunkciós kihívásokkal szembesülő, piacgazdasági keretek között működő könyvtári hálózat tagjai nem láthatják el küldetésüket sokoldalúan felkészült könyvtárosok nélkül, ugyanakkor a képző- és továbbképzőhelyek sem a könyvtárügytől elszigetelten. A tanulmány elemzi a közelmúlt – felsőfokú könyvtárosképzést is érintő – meghatározó könyvtárszakmai tényezőit, és megvilágítja az egyetemi könyvtárakkal kapcsolatos nemzetközi és hazai trendeket. A tudásalapú gazdaság, annak pénzügyi környezete és az egyetemi könyvtárak által támasztott követelményekre reagálva az Eötvös Loránd Tudományegyetem könyvtárosképzését fókuszba helyezve, értékeli a felsőoktatás multidiszciplináris kompetenciafejlesztésre adott válaszait: az elmélet és a gyakorlat szinergikus viszonyának fokozására irányuló törekvéseket, a könyvtár- és információtudományi kutatások innovációtámogató eredményeit. A közlemény – a képzéssel kapcsolatban felmerülő téves véleményekből válogatva, azokra reagálva – feltárja a napjainkban az egyetemi könyvtárakban is tapasztalható könyvtáros munkaerőhiány (pályaelhagyás) okait, rögzíti a sürgető beavatkozási, illetve együttműködési területeket, melyeknek finansiális és további (akár információhiányból fakadó) háttere egyaránt azonosítható.

Multidisciplinary tertiary level librarian training and multifunctional university libraries in the context of a knowledge-based economy

Facing multifunctional expectations and operating in market economies, members of the library network cannot fulfil their mission without sufficiently prepared, multi-skilled librarians; furthermore, educational establishments cannot function in isolation from librarianship. This paper analyses the most recent decisive factors of the librarian profession which have an effect on the higher education of librarians as well, and clarifies international and domestic trends related to university libraries. Reacting to the requirements

⁴³ Winkler, Bea – Kiszl, Péter: *Academic libraries as the flagships of publishing trends in LIS: a complex analysis of rankings, citations and topics of research*. = *The Journal of Academic Librarianship*, 46. vol. 2020. 5. no. <https://doi.org/10.1016/j.acalib.2020.102223>

of our knowledge-based economy, its financial environment and university libraries, and focusing on the librarian training programme of Eötvös Loránd University in particular, the paper also evaluates how post-secondary education responded to multidisciplinary competence development. It especially highlights the efforts aimed at enhancing the synergic relationship between theory and practice, and the results of research in the field of library and information science which support innovation. The study, enumerating and responding to some of the false perceptions related to the training programme, reveals the reasons behind labour shortage (career changes) among librarians, which affects university libraries as well, and identifies areas in need of urgent intervention and cooperation, the backgrounds of which – financial and otherwise (potentially also arising from a lack of information) – are also described.

KISZL PÉTER

intézetigazgató

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Könyvtár- és Információtudományi Intézet

ORCID: 0000-0003-2992-295X

A digitális átállás könyvtári aspektusai a nemzetközi trendek tükrében*

„A kiberfizikai megközelítések »okos«-városokhoz, gyártási, közlekedési, logisztikai, energetikai rendszerekhez vezethetnek, és hozzájárulhatnak egy újabb életminőség megteremtéséhez. Ez utóbbi vonatkozásban már *kiberfizikai társadalomról* (Cyber-Physical Society) is beszélhetünk, ami már nemcsak a fizikai és kibernetikai tereket, hanem az emberi, társadalmi, kulturális szférákat is magában foglalja.”¹

A 4. ipari forradalom elkerülhetetlenül megváltoztatja világunk működését. Az exponenciális ütemben zajló fejlődés hatására átalakulnak a munkakörülmények, továbbá megváltoznak a társadalom mindennapjait befolyásoló tényezők: okosvárosok jönnek létre, átalakul a fogyasztói társadalom működése és tovább erősödik az információ értéke. A társadalomnak szüksége van egy olyan intézményrendszerre, amely segíti alkalmazkodását a gyorsan fejlődő világhoz. A könyvtárak jövőjét határozza meg, milyen mértékben tudják ezt a szerepkört felvállalni.

Az 1780-ban kezdődő, 70 évig tartó első ipari forradalom a gőz erejét használó gépekkel alakította át a társadalom működését. A lezárását követően 20 év múlva induló második ipari forradalom a villamosság és a tömeggyártás újdonságát jelentette 1914-ig. A harmadik ipari forradalom kezdetét 1918-ra teszik, amely az elektromosság, automatizálás, valamint a számítógépek elterjedését foglalja magába.² A jelenleg tartó negyedik ipari forradalom a harmadik ipari forradalomra épül, legfőbb jellemzője a technológiák fúziója, ami a fizikai, a digitális és a biológiai szférák közötti vonalak elmosódását idézi elő. *Kiberfizikai rendszerek* jönnek létre, ahol a hardver és a szoftver közötti határ elmosódik, a rendszerek kihasználják a hálózat és a mesterséges intelligencia lehetőségeit, és a gépek már nemcsak az emberekkel, hanem *egymással is kommunikálnak*. A korábbi ipari forradalmaktól eltérően a negyedik ipari forradalom sajátossága, hogy egyszerre minden országban, minden iparágra hatással van.³

* A tanulmány A digitális átállás könyvtári aspektusai. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 66. évf. 2019. 11. sz. cikk bővített kiadása, és a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Monostori László: A számítógépes szerszámgépvezérlésektől a kiberfizikai termelési rendszerekig. 2015. <https://mta.hu/vi-osztaly/a-szamitogepes-szerszamgепvezerlesekto-l-a-kiberfizikai-termelési-rendszerekig-monostori-laszlo-rendes-tag-szefoglalo-eloadasa-107244> (2019. október 10.)

² Schwab, Klaus: The Fourth Industrial Revolution What It Means and How to Respond. 2015. Foreign Affairs <https://www.foreignaffairs.com/articles/2015-12-12/fourth-industrial-revolution> (2020. május 11.)

³ Uo.

1. ábra. Az ipari forradalmak

Ennek következménye, hogy rövid időn belül a legtöbb munkahelyen teljesen új technikai eszközök jelennek meg, átalakítva a hagyományos munkavégzést. A megváltozott munkakörnyezetben a dolgozóktól elvárt képességek is átalakulnak (1. táblázat).

Az elvárt készségek sorrendje

2015

1. komplex problémamegoldás
2. együttműködési készség
3. emberek irányítása
4. **kritikai gondolkodás**
5. tárgyalási készség
6. minőség-ellenőrzés
7. szolgáltatás attitűd
8. döntéshozatali készség
9. aktív figyelem
10. **kreativitás**

2020

- komplex problémamegoldás
- kritikai gondolkodás**
- kreativitás**
- emberek irányítása
- együttműködési készség
- érzelmi intelligencia
- döntéshozatali készség
- szolgáltatói attitűd
- tárgyalási készség
- kognitív rugalmasság

1. táblázat. A dolgozóktól elvárt képességek

Míg 2015-ben a *kritikai gondolkodás* nem szerepelt a legfontosabb három elvárt képesség között, és a *kreativitás* is csak a tizedik legfontosabb kompetencia volt, addig 2020-ra a komplex problémamegoldás képessége után ezek vezetik a listát, jelentős átalakulást okozva a *munkaadók által elvárt képességek preferenciájában*.

2. ábra. 2020-ban elvárt képességek a Word Economy Forum ajánlása alapján⁴

A drasztikus változások nem csak az elvárt képességekben érhetők tetten: az adatelemzések szerint jelentős számú szakma tűnik el és újak jelennek meg. Egyrészt ez természetes folyamat, hiszen korábban nem volt szükség szél-turbina-mérnökökre, okosváros-menedzserekre stb., azonban a változás gyorsasága miatt nehéz a társadalmi adaptáció, és számtalan kérdés vetődik fel:

- Vajon képes-e az oktatási rendszerünk átalakulni, és az elvárt képességekkel felruházni a tanulókat?
- Mindezt olyan sebességgel, ahogy a világban zajló változások megkövetelik?
- Ki fog segíteni az oktatási rendszeren kívüli személyeknek felkészülni a megváltozott munkaerő-piaci elvárásokra?

A könyvtár mint digitális oktatási központ

Az amerikai lakosság a 4. ipari forradalom hatására bekövetkező új technológiai eszközök használatára való felkészítést, valamint a digitális kompetencia-szint-fejlesztést a könyvtáraktól várja: A Pew Research Center évente vizsgálja a könyvtárak megítélését az amerikai lakosság körében. 2016-ban 1601 lakost kerestek meg telefonon, és a válaszadók 77%-a ragaszkodott a könyvtárhoz (a 2015-ös felmérés során az „amerikaiak 53%-a valamilyen interakciót folytatott egy közkönyvtárral – akár személyes látogatásként, egy könyvtár honlapján,

⁴ Desjardins, Jeff: 10 skills you'll need to survive the rise of automation. 2018. <https://www.weforum.org/agenda/2018/07/the-skills-needed-to-survive-the-robot-invasion-of-the-workplace> (2019. július 30.)

vagy egy mobilalkalmazáson keresztül”).⁵ A 2016-os felmérésben – melyben a lakosokat arról kérdezték, hogy milyen szolgáltatásokat várnak el a könyvtáraktól – az alábbi válaszokat olvashatjuk (3. ábra):

- „Olyan programokat kínáljon, amelyek megtanítják az embereket (beleértve a gyerekeket és az idősebb polgárokat is) használni a digitális eszközöket, például számítógépeket, okostelefonokat és alkalmazásokat.
- Több kényelmes teret biztosítson a munkához és a pihenéshez.
- Vásároljon 3D nyomtatókat és egyéb digitális eszközöket, hogy az emberek megtanulják, hogyan használják őket különböző objektumok készítésére.
- Csökkentse a nyomtatott könyveket a nyilvános helyeken, hogy több helyet biztosítson a technológiai központoknak, olvasótermeknek, tárgyalóknak és kulturális esteknek.”⁶

3. ábra. Pew Research Center felmérése 2016. Amerika⁷

A digitális technológiához való hozzáférés biztosítása nemzetközi szinten is megjelenik könyvtári feladatként:

- Az IFLA már 2013-ban a legfontosabb 5 trend között tüntette fel, hogy „az új technológiák átalakítják a globális információs gazdaságot” és erre a könyvtáraknak reagálniuk kell.

⁵ Horrigan, John B.: Libraries. 2016. <https://www.pewinternet.org/2016/09/09/libraries-2016> (2019. július 30.)

⁶ Uo.

⁷ Uo., ford. a szerző.

- A 2016-ban kiadott stratégiai elveik között még aktuálisabban foglalkozik a problémakörrel.⁸

Bár a jelentésben a technológiai eszközök közül a 3D nyomtatás könyvtári alkalmazása és a mobiltechnológia-adta előnyök kiaknázása jelenik meg hangsúlyosan, a lehetőségek köre ennél jóval bővebb. Ezért érdemes a könyvtáraknak a társadalmi igényeket mérniük, és a saját környezetükhöz igazítaniuk a technológiai fejlesztéseiket.

A könyvtár mint tanulási környezet

Az országok jövőjét alapvetően fogja meghatározni, hogy milyen gyorsan tudnak reagálni a technológiai fejlődésre, és milyen gyorsan tud az oktatási rendszerük adaptálódni a megváltozott elvárásokhoz. Az oktatási rendszernek:

- a jelenlegi zárt, kész tudásrendszer átadása helyett a képességek kialakítására kell helyezni a hangsúlyt;
- figyelembe kell vennie, hogy az iskolarendszerbe kerülő tanulók már nem az ipari társadalmak iskoláinak gyermekei, hanem az információs társadalomba születtek;
- olyan képzettséget és képzettséget kell nyújtania a közép- és felsőoktatásban, amely piacképes a negyedik ipari forradalom hatására átalakuló gazdaságban.

A három elvárás támogatására képességmodelleket hoztak létre. A 2010-es évek első felétől számos napvilágot látott, közülük a legelfogadottabb a World Economic Forum 2015-ben kiadott változata, melyet Racsó Réka⁹ jelentetett meg magyarul (4. ábra):

4. ábra. 21. századi képességek

⁸ IFLA Report Update. 2016. <https://trends.ifla.org/files/trends/assets/trend-report-2016-update.pdf> (2019. szeptember 30.)

⁹ Racsó Réka: Digitális átállás az oktatásban. Budapest, Gondolat. 2017. <https://doi.org/10.17717/IQKONYV.Racsó.2017>

Látható, hogy az írás-olvasás alpműveltségi területek mellett az IKT-műveltség (valamint a könyvtárak jövője szempontjából nem elhanyagolható: kulturális és állampolgári ismeretek) is megjelenik alpműveltségi elemként. *Az IKT-műveltség, vagy a szakirodalomban több helyen „digitális írástudásként” megnevezett alpműveltségi elem fejlesztésében a könyvtáraknak aktív szerepet kell vállalniuk!*

Ez az elvárás összhangban van az Európai Unió 2020-ig tartó digitális metrendjével, amelynek része a digitális írástudás fejlesztése. Az Európai Unió a nemzeti kormányok feladatáért jelölte meg, hogy a társadalmi és gazdasági fejlesztés érdekében javítsanak a helyzeten. Ennek hatására a magyar kormány a 2014–2020-ig tartó infokommunikációs stratégiájában tűzte ki célul, hogy 2020-ra a teljes lakosság digitális írástudását 40% alá csökkentse. Ennek eléréséhez a kulturális és közösségi intézmények aktív részvételére számít.¹⁰ 2020-hoz közeledve jól látható, hogy a célértéket nem fogja elérni az ország. A 2018-as PISA-mérés eredményeit az OECD csak 2019 decemberében fogja nyilvánosságra hozni, de a 2012-es és 2015-ös PISA-mérések lesújtó képet mutatnak a magyar tanulók digitáliskompetencia-szintjéről. A legfrissebb mérések sem biztatóak! A Microsoft Magyarország 25 innovatív iskolában vizsgálta a 13–18 éves tanulók digitális kompetenciáit a DigCompEdu 2.0 keretrendszerére alapozva, és megállapították, hogy „a diákoknak főként az okoz fejtorést, ha a világhálón kell válaszok után kutatniuk, majd mérlegelni és értékelni a találatokat. A célzott internetes keresés, az adatfeldolgozás és az álhírek felismerésének képessége a tesztet kitöltő intézmények mindegyikében fejlesztésre szorul. A többi négy dimenzióban (problémamegoldás, biztonság, tartalomelőállítás, kommunikáció) átlagosan jobb, 50% feletti eredmények születtek, de nagyobb szórással.”¹¹ Tehát ezeken a területeken vannak tehetséges és lemaradt tanulók, míg az információ-szerzés és -értelmezés területén egységesen rossz a helyzet. Az adatok értelmezésénél szeretném kiemelni, hogy a mérések innovatív iskolákban történtek, és itt is szomorú helyzetképet láthatunk.

A fenti hiányosságok elkerülésére hívja fel a figyelmet a bemutatott képeségmodell is. Láthatjuk, hogy nemcsak az alpműveltségi elemek kialakítása az iskola feladata, hanem a kompetenciák fejlesztése is (továbbá hangsúlyosan jelennek meg a személyes tulajdonságok fejlesztési feladatai is). A kompetenciák fejlesztése több szempontból is kulcsfontosságú a tanulók jövőjét tekintve.

Gerd Leonard jövőkutató szerint „a digitális transzformációnak nevezett ipari forradalom a felgyorsult fejlődésnek köszönhetően a következő 20 évben

¹⁰ Lengyelne Molnár Tünde: Digitális írástudás fejlesztése a könyvtárakban. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 63. évf. 2016. 2. sz. 65–72. p.

¹¹ Microsoft, News Center: Van mit fejleszteni a Z-generáció digitális kompetenciáin. 2018. <https://news.microsoft.com/hu-hu/2018/07/02/van-mit-fejleszteni-a-z-generacio-digitalis-kompetenciain> (2019. november 29.)

több változást hozhat, mint amennyit az egész emberi társadalom eddig átélt. A kérdés az, hogy az egyének vagy éppen az országok hogyan reagálnak a szoftverek és gépek evolúciójára, a valós idejű információk és a bárhol elérhető adatok jelenségére és az ezáltal létrejövő új kihívásokra.”¹² Ez az oktatásra nézve azt jelenti, hogy az a tanuló, aki napjainkban kezdi el az első osztályt, a képzési rendszerből kikerülve már egy új világban találja magát. A boldogulásának kulcseleme, hogy az oktatási rendszer felkészítette-e a megváltozott munkakörülményekhez szükséges adaptáció kompetenciáival. Rendelkezik-e azzal a kreativitással, amire szüksége lesz a robotizálódó világunkban? Képes-e munkája során folyamatosan keresni azokat a lehetőségeket, amelyekkel növeli a hatékonyságot? Figyeljük meg, a képességprofilban a kollaboráció képessége is megjelenik! Míg „a kooperáció során elosztják egymás között a feladatokat, és minden csoporttag egy bizonyos részfeladat elvégzéséért a felelős, addig a kollaboráció során a munkamegosztás spontán jön létre, attól függően, hogy ki mivel tud hozzájárulni a közös munkához.”¹³ A kommunikáció képességét nem kell magyarázni, de az ábrán a kompetenciák első helyén látható kritikus gondolkodás helyett helyesebb a kritikai gondolkodás kifejezés használata. A kritikai gondolkodás egy olyan terület, ahol a könyvtárak hatékonyan segíthetik oktatási intézmények munkáját. A kritikai gondolkodás Dewey szerint „az a képesség, amellyel felkutathatjuk meggyőződéseink, hiedelmeink alapját és az őket fenntartó információkat, ez egy Én-re irányuló reflektív gondolkodás.”¹⁴

Hol fejleszthető a tanulók digitális kompetenciája és kritikai gondolkodása?

A 2015-ös PISA-mérések részletes elemzése során kimutatták, hogy összefüggés van a tanulók digitális kompetencia szintje, valamint „a közvetlen oktatói-nevelői környezet között, legyen szó elsődleges vagy másodlagos szocializációs színterről, melyben a tanuló jelen van.”¹⁵

A tanulási környezet kulcsfontosságú!

Racsco Réka¹⁶ az észt és a finn nemzeti alaptanterv tartalomelemzése során kimutatta, hogy mindkét országban a tanulási környezet egyik legfontosabb eleme a könyvtár. Az észteknél az iskolai könyvtár fontos része a tanulási környezetnek,

¹² Racsco Réka: i.m. <https://doi.org/10.17717/IQKONYV.Racsco.2017>

¹³ Benedek András – Horváth Cz. János – Molnár György – Nagy Gábor Zsolt – Nyíri Kristóf – Szabó Erzsébet Mária – Tóth Péter – Verebics János: *Digitális pedagógia 2.0.* Budapest, Typotex Kiadó. 2012.

¹⁴ Jákó Katalin: *A kritikai gondolkodás. = A kritikai gondolkodás fejlesztése. Módszertani segédlet.* Szerk. Kovács Zoltán. Kolozsvár, Kolozsvári Egyetemi Kiadó. 2009. 9–41. p.

¹⁵ Tóth-Mózer Szilvia – Kárpáti Andrea: *A digitális kompetencia kognitív dimenziója és összefüggésrendszere egy empirikus kutatás tükrében.* = *Magyar Pedagógia*, 116. évf. 2016. 2. sz. 121–150. p. <https://doi.org/10.17670/mped.2016.2.121> (2019. november 27.)

¹⁶ Racsco Réka: i.m. <https://doi.org/10.17717/IQKONYV.Racsco.2017>

míg a finneknel a tantermen kívüli lehetőségek alkalmazása a leghangsúlyosabb eleme a tanulási környezetnek, melyen belül a könyvtár szerepel az első helyen (de már nem korlátozva az iskolai könyvtárakra a fogalmát). Szomorú módon a magyar nemzeti tantervben eddig sem volt megtalálható ez a kapcsolat, az új NAT-ban pedig tovább csökkent a könyvtárak szerepe. Eközben pedig nemzetközi szinten a könyvtári stratégiák kulcsterülete a digitáliskompetencia-fejlesztés, az IFLA mindegyik évi jelentésében megtalálható. Ha megnézzük az IFLA kontinensenkénti elemzéseit, mindenhol megjelenik a digitáliskompetencia-fejlesztés a könyvtár feladataként.

E téren a magyarországi könyvtárak is elkötelezettek. Az elmúlt 5–8 év könyvtári fejlesztési pályázataiban tapasztalható irányok között a tanulók számára digitáliskompetencia-fejlesztést szolgáló játékos módszertan, valamint az ehhez kapcsolódó tanulási környezet kialakítása hangsúlyosan megtalálható. Folynak kutatások az adaptív tanulási környezetek könyvtári környezetben történő biztosítására.¹⁷ Abban viszont tovább kellene lépni, hogy az oktatási intézmények is ismerjék és használják ki a könyvtárakban lévő lehetőségeket. A kapcsolatépítésnek több szinten kell megvalósulnia:

- Helyi szinten el kell érni, hogy tovább javuljon az iskolák és a könyvtárak közötti kapcsolat.
- Országosan meg kell jelennie a könyvtáraknak a pedagógiai konferenciákon, módszertani fejlesztéseket célzó eseményeken.
- Döntéshozói szinten az érdekérvényesítő szervezeteknek el kell érniük, hogy a nemzeti alaptantervben hangsúlyt kapjon a könyvtár mint tanulási környezet.

Nemzetközi szinten jól láthatók e törekvések. Az IFLA minden évben összefoglalja a világ könyvtárainak trendjeit, a működést befolyásoló tényezőket. „A 14 nyelvre lefordított, a világ 30 országában, több mint 60 szakmai rendezvény keretében megvitatott trendjelentés és a kapcsolódó bibliográfia aktualizálására 2016-ban került sor.”¹⁸ Kvalitatív tartalomelemzéssel vizsgálva a 2016-os stratégiai kiadványt, a könyvtárak jövőképében látható a leghangsúlyosabb jogi védelmi kérdéseken túl a technológiai fejlődés hatása, valamint a tanulási folyamatok támogatása.

¹⁷ Czeglédi László: Adaptív tanulási környezetek könyvtári támogatása. Eger, Agria Média. 2017. <https://doi.org/10.17048/AM.2018.11>

¹⁸ Kiszl Péter: Ki viszi át...? A könyvtárak társadalmi felelősségvállalása a digitális korban. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 64. évf. 2017. 1. sz. 1–23. p.

5. ábra. IFLA Trend Report 2016 Update kódtérképe

A MaxQDA számítógépes tartalomelemző szoftverrel készített kódtérképén a vonalvastagságok jelzik a kapcsolat erősségét. Ez jól tükrözi, hogy:

- a jogvédelemben a szerzői jog mellett hangsúlyos a magánszféra jogbiztonságának támogatása;
- a technológiai fejlődés eredményei közül a 3D nyomtatás és egyéb IKT-eszközök könyvtári alkalmazását tűzi ki célul a stratégia, de az IFLA felhívja a figyelmet arra is, hogy a „blockchain forradalom paradigma-váltást eredményezett globális társadalmunkban és gazdaságunkban,”¹⁹ a tartalomelemzés ábráján pedig látható, hogy ez nagyon hangsúlyosan jelenik meg a dokumentumban;
- az oktatás jövőképeben fontos szerepet szánnak a könyvtáraknak. Ki kell venniük a részüket az online oktatásból, valamint segíteniük kell a társadalmat a kompetenciafejlesztésben is.

¹⁹ Trending: IFLA Releases Trend Report Update 2016. <https://trends.ifla.org/files/trends/assets/trend-report-2016-update.pdf> (2019. november 20.)

A könyvtár mint online oktatási színtér

A megváltozott gazdasági, társadalmi, környezeti tényezők, korunk impulzusokban bővelkedő világa érzékelhető változásokat idézett elő az iskolákban is. Úgy tűnik, a tanulás hagyományos szervezése sok esetben nem képes megvalósítani a diákok bevonódását a tanulási folyamatba.²⁰ A 21. századi oktatás középpontjában az egyénnek kell állnia, a hangsúly a tanult ismeretek alkalmazásának képességére helyeződik át, annak mennyisége helyett. A pedagógus fontos feladata, hogy olyan tanulási környezeteket hozzon létre, melyek támogatják és elősegítik az ismeretek alkalmazásának képességeit.²¹ Az élethosszig tartó tanulás elengedhetetlen feltétele lesz a jövő munkavállalójánál, hiszen a gyorsan változó szakmákra, képességekre reagálni csak folyamatos önképzéssel, fejlődéssel lehet. Az élethosszig tartó tanulás nem csak az állam és a nemzetközi szervezetek nyilatkozataiban jelenik meg, kimutatható módon annak igénye a gyakorlatban is beépül az emberek gondolkodásmódjába, a munkáltatók elvárásai közé. Megjelenik a tapasztalatok, a nem formális keretek közt szerzett tudás elismerésének az igénye, ami az USA-ban már bevett szokás,²² de lassan a magyarországi felsőoktatási intézményekben is kezd kialakulni a tapasztalatok beszámítására, kreditre váltására vonatkozó validálási folyamat. Üdvözölhető módon ezzel elmentés irányokat is tapasztalhatunk: növekszik azoknak a száma, akik csak kíváncsiságuk kielégítésére, egy-egy folyamat mélyebb megismerésére iratkoznak be a felsőoktatási intézmények tantárgyaira, és nem akarnak diplomát szerezni, csak (kredit)igazolást az adott tárgy elvégzéséről. A jövőben ennek a tevékenységnek hatására az online oktatási formák további erősödése, valamint az online oktatást nyújtó intézmények számának növekedése prognosztizálható.

Magyarországon a könyvtárak, múzeumok most kezdenek csatlakozni az online képzéseket nyújtó intézmények sorához. Ennek jelentőségét az Európai Bizottság Horizont-jelentése támasztja alá, ahol az Európai Unió iskoláiban bekövetkező trendeket mutatják be 2020-ig (2014-ben kiadva). Az online oktatás jövőjéről szóló jelentés alapján 2018–2020 között az online tanulás a közoktatásban is megjelenik, miközben Magyarországon még a felsőoktatásban sem terjedt el (2. táblázat).

²⁰ Virág Irén: Tanuláselméletek és tanítási-tanulási stratégiák. Eger, Líceum Kiadó. 2014.

²¹ Komló Csaba – Lengyelne Molnár Tünde – Virág Irén: LEGO WeDo-ra alapozott, projekt-szemléletű ismeretátadás az alsó tagozatban. Eger, Eszterházy Károly Egyetem. 2019.

²² Derényi András: Tanulás a felsőoktatásban. = Education, 2008. 2. sz. 9. p. <http://www.edu-online.eu/hu/letoltes.php?fid=tartalomsor/716> (2019. november 20.)

Jelen van (gyors trendek, 1–2 év)	Kopogtat (középtávú trendek, 3–5 év)	Idő kell hozzá (hosszú távú trendek, legalább 5 év)
A nyitott források (tananyagok) felértékelődése	A közösségi média szerepének növekedése	A tanári szerep átértékelődése
A kevert (blended) tanulás integrálása	Az online tanulás elterjedése	Az adatokra alapozott tanulás és értékelés elterjedése

2. táblázat. Az oktatástechnológia adaptációját felgyorsító trendek²³

A trendeket vizsgálva – ami napjainkban már az Európai Unió közoktatási intézményeiben nem jövőkép, hanem alkalmazott módszertan – látható, hogy az Európai Unió a hagyományos oktatási módszerektől távolodó, az élethosszig tartó tanulásra jobban felkészítő oktatási rendszert javasol.

Az oktatási formák is az elvárásoknak megfelelően alakulnak. A 6. ábrán látható fejlődési szakaszok az online oktatás átalakulását szemléltetik:

6. ábra. Az oktatási formák változatai²⁴

²³ Hunya, Márta. 2016. "Digitális és online tanulás." In *Az Európai Unió az oktatásról: stratégiai irányok és értelmezések*, edited by Széll Krisztián, 33-40. Budapest: Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet

²⁴ The rise and rise of Digital Education. <http://visual.ly/rise-and-rise-digital-education> (2019.11.20.) /ford: a szerző/

1. Hagyományos oktatás: amikor nem használjuk az online oktatási forma elemeit.

2. Tükrözött oktatás: hagyományos oktatási keretben zajlik az óra, de az oktató szerepe átalakul: kihasználva az IKT-eszközök kínálta lehetőségeket a tanulók egyéni tempóban dolgozzák fel a tananyagot, részben a tanórán, részben előzetesen otthon. A módszer támogatja a kollaboratív problémamegoldást, és egyéni haladási utat kínál a tanulóknak.

3. Blended learning: a kurzus egy része személyes konzultációkon, de a tananyagok feldolgozása online, önállóan történik. A tanár elindítja a tanulási folyamatot, majd online mentorként támogatja a tanulást vagy az önálló online tananyag-feldolgozás közben, vagy annak végeztével egy vagy több személyes konzultációval támogatja a tanulási folyamatot.

4. Hibrid oktatás: az oktatás online történik, de még a hagyományos osztálytermi oktatás elemei is jelen vannak a képzésben, súlyuk csökken ugyan, de nem szűnik meg.

5. Online oktatás: az oktatás teljes folyamata online történik.

Az online oktatás elterjedését a nyílt rendszerek megjelenése és egyre szélesebb körű alkalmazása tette lehetővé. A nyílt oktatási rendszerek három konstrukcióban jelenhetnek meg: az OER, az OCW és az MOOC-kurzusok formájában.

OER: nyílt oktatási erőforrások (Open_educational_resources), melyek lényege, hogy minden teljesen szabadon felhasználható. Az OER azon az elképzelésen alapul, hogy a tudást terjeszteni kell, és az internet lehetőségeit kihasználva szabadon megosztani a társadalom egésze számára. A két legfontosabb szempontja:

- a nyitottság, mely alatt a szabadon rendelkezésre bocsátást értjük, és
- a korlátozások minimalizálása, annyira, amennyire a körülményekből (műszaki, jogi vagy a vételár) adódó akadályok engedik.

Az OER magas szintű oktatási anyagokhoz biztosít szabad hozzáférést, és magába foglalja:

- „A teljes tananyagot (előadásanyagokat, tankönyvet, videoállományokat, multimédiás alkalmazásokat, tantervet),
- minden oktatási szinten (de elsősorban az élethosszig tartó tanulás szintjén),
- szabad hozzáférésű nyílt adattárak létrehozásával,
- melyben az oktatási anyagokat tanárok készítik,
- azzal a céllal, hogy tanároknak és diákoknak biztosítsák, hogy részt vegyenek a tanítási/tanulási folyamatokban.”²⁵

²⁵ EPRS Library: Open Education: OER, OCW And MOOCs. 2014. <https://epthinktank.eu/2013/10/01/open-education-oer-ocw-and-moocs> (2019. november 20.)

Azonban az OER csak az anyagokhoz való hozzáférésre vonatkozik, a felhasználásra nem: az OER által közzétett anyagokat hagyományos környezetben is használhatják, így ez nem feltétlenül jelent e-learninges oktatási folyamatot. Ezzel szemben az OCW (Open Course Ware) és a MOOC (Massive Open Online Courses) igen.

Open Course Ware (Nyílt megosztású kurzusok (tan)anyagai) „lényege kristálytiszt: ingyenes, elérhető és újrahasznosítható.”²⁶ Jól tükrözi az OER-től való különbségét, ha megnézzük egy másik meghatározását az OCW-nek: „Egyetemi szintű oktatási anyagok szabad és nyílt elektronikus kiadványa”.²⁷ Az OCW-t alapvetően felsőoktatási intézmények fejlesztik, gyakran tanfolyamokat szerveznek az anyagokhoz kapcsolódóan, melyek tartalmaznak értékelési szempontokat, tematikus tervet. Az OCW során igyekeznek mindent a CC-BY (Attribution (CC-BY) Nevezd meg!) Creative Commons License jogoknak megfelelően biztosítani, ami alapvetően a szabad licencű hozzáférést jelenti. De intézménytől függően működhet szigorúbb megkötéssel is, és egészen a CC BY-NC-SA (Attribution Non-Commercial Share Alike (Nevezd meg!-Ne add el!-Így add tovább!)) gyakorlatáig terjedhet. Az OWC-rendszereknél fontos, hogy bármilyen OCW-oldalra lépünk, rögtön tájékoztatnak arról, hogy milyen felhasználásra számíthatunk a CC-jogok pontos feltüntetésével.

Az OCW-vel szemben a MOOCs ingyenes, elérhető, de nem valószínű, hogy újrahasználható. A MOOCs (Tömeges nyílt online kurzusok) ingyenes online tanfolyamok formális belépési követelmények nélkül, korlátlan számú felhasználó számára. A folyamatnak része lehet az interakció, a visszacsatolás és az értékelés (rendszerint automatizált formában), de nem vezetnek hivatalos nyilvántartásokat. Meg kell azonban különböztetni a MOOC formáit:²⁸

- xMOOC: (eXtended Massive Open Online Course) a hagyományos oktatási tevékenységekhez leginkább hasonló, de online környezetben megvalósuló oktatás, aminek a központjában az oktató áll.
- cMOOC (Connectivism MOOC): konnektivista MOOC, a tanulók saját maguknak állítják össze a tematikát, tervezik meg a tananyagot. Egy egyetemi szemináriumhoz hasonló.
- DOCC (Distributed Online Collaborative Courses): nyitott és megosztott online kollaboratív kurzusok, amelyekben a kurzus tananyaga megosztott a tanulók és az intézmények között, de a tényleges admi-

²⁶ Uo.

²⁷ Uo.

²⁸ Forgó Sándor – Racsko Réka: A pedagógiai rendszertervezés és újmédia alapú MOOC-kurzus jellemzői a felsőoktatásban. = ICEM 2014, 64th Conference and General Assembly of the International Council for Educational Media. Eger, Eszterházy Károly Egyetem. 2014. <http://www.icem.education/conferences/icem-2014-agria-media/download/?showMeta=2&ext=.pdf> (2019. november 20.)

nisztráció az intézmények között változhat. A hallgatók dolgozhatnak egymással az intézményeken keresztül online elemek segítségével.

- BOOC (Blended-MOOC): a MOOC-nak ez a típusa a hagyományos egyetemi oktatást és az online oktatási formát együttesen végzi.
- SMOC (Synchronous MOOC): az előadások élőben zajlanak, amire a hallgatóknak be kell jelentkezniük, és végig kell hallgatniuk.
- SPOC (Small Private Online Courses): a csoportban résztvevők száma korlátozott. A tanár-diák interakció sokkal zártabb a hagyományos osztálytermi interakciónál.

Míg a cMOOC-ra jellemző, hogy a résztvevők maguk határozzák meg a tanulás ütemét, addig az xMOOC-ot az OCW-hez hasonlóan kiegészítik egy didaktikai modellel.

A MOOC-kurzusok esetén a szabad felhasználású forma a ritkább megvalósulás. Rendszerint a MOOC-kurzusok oldalain elérhető tartalmak teljes egészében (a benne lévő képek, hang és videoállományok, elrendezések, illusztrációk stb.) a kurzust üzemeltető vállalat tulajdonát képezik és copyright védi őket. Míg az OCW-rendszer felhasználói a tananyagokat akár többször használják, fejlesztik, majd terjesztik a továbbfejlesztett változatot, addig a legsikeresebb MOOC-k licenc alatt állnak, a felhasználói „csak nézők”. De ez, kreditekkel, továbbhaladást segítő elemekkel is kiegészítve, be tudja tölteni az alapvető célját: hogy széles körnek biztosítsa a tanulási lehetőséget.

Az Online Learning Consortium (OLC) 2016-os felmérése szerint az amerikai tanulók negyede legalább egy online kurzust elvégzett már.²⁹ A 2018 év végi kutatások már arról számolnak be, hogy 2011-ben átlépte a 100 milliót a legalább egy online kurzust elvégzők száma, 2017-ben pedig évi 23 millióval nőtt ez a szám, majd 2018-ban kicsit lassulva 20 milliós a növekedés – a MOOC-kurzusokat kínáló szolgáltatók (pl. Coursera) azonban rekord bevételt értek el 2018-ban.³⁰

A MOOC-kurzusok magas számához a világ számos könyvtára is hozzájárul. Ennek eltérő megvalósulási formáit láthatjuk:

- egyetemi könyvtárak járnak elől a folyamatban, és az egyetemük e-learning felületén kínálnak MOOC-kurzusokat;

²⁹ Online Learning Consortium: Addressing the higher education act for the 21st century learner. 2016. <https://olc-wordpress-assets.s3.amazonaws.com/uploads/2017/02/OLC-Higher-Education-Online-Learning-Statistics.pdf> (2019. november 20.)

³⁰ Shah, Dhawal: By The Numbers: MOOCs in 2018. ClassCentral MOOCreport. Accessed 2018.12.11. <https://www.classcentral.com/report/mooc-stats-2018> (2019. november 20.)

- más egyetemekkel összekapcsolódva történik az e-learning oktatás (pl. a British Library a Nottingham-i Egyetemmél [University of Nottingham] közösen indít online kurzusokat);³¹
- saját képzésmendzsmment rendszeren keresztül kínálják a képzést. Például az ALA (American Library Association) saját rendszerében kínál webináriumokat (többek között a MOOC-kurzus és a közkönyvtárak témakörében is) és tanúsítvánnyal záruló online kurzusokat.

Magyarországon is elindult a folyamat: a könyvtárak, múzeumok is kezdenek megjeleni az online oktatási palettán, és a tudományos tájékoztatást szolgáló webináriumoktól (pl. Miskolci Egyetemi Könyvtár³², az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár Egyetemi Könyvtár sorozatai³³) egészen a tanúsítványt adó online képzésekig (pl. Museum Learning, Debreceni Egyetem e-learning formában tartott könyvtárismereti kurzusai) találunk kínálatot.

A 4. ipari forradalom és a hatására megváltozott tanulási szokások, fejlődő technológiai környezet, támogatást váró társadalom együttesen komoly kihívásokat, ugyanakkor lehetőségeket is jelentenek a könyvtárak számára. A könyvtáraknak meg kell találniuk azt az utat, amivel aktív részesei lehetnek a jövő társadalmának!

Rezümé

A jelenleg zajló 4. ipari forradalom jelentős mértékben átalakítja a társadalom működését. Átalakul a munkaerőpiac: jelentős számú szakma tűnik el és újak jelennek meg, valamint megváltoznak a munkavállalóktól elvárt képességek is. A társadalomnak szüksége van olyan intézményekre, amelyek segítik a felkészülést a kihívásokra. Az amerikai lakosság a könyvtáraktól várja a 4. ipari forradalom hatására elterjedő új technológiai eszközök használatára való felkészítést, valamint a digitáliskompetencia-szint fejlesztését. A társadalmi elváráson túl a nemzetközi stratégiák, valamint a tanulási környezetben bekövetkező változások új szerepköröket jelentenek a könyvtárak számára. Egy 21. századi könyvtárnak a hagyományos könyvtári funkciók ellátásán túl:

- digitális oktatási központként,
- tanulási környezetként, valamint
- online oktatási színtérként is funkcionálnia kell.

Tanulmányomban a nemzetközi stratégiák figyelembevételével mutatom be ezek létjogosultságát.

³¹ The British Library: The British Library joins forces with The University of Nottingham to offer a free online course. 2015. <https://www.nottingham.ac.uk/news/pressreleases/2015/february/joining-forces-with-the-british-library-to-offer-a-free-online-course.aspx> (2019. november 20.)

³² Miskolci Egyetemi Könyvtár Jövő könyvtára webinárium sorozat. <http://www.lib.unimiskolc.hu/web/konyvtar/jovo-konyvtara>

³³ ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár Egyetemi Könyvtár webináriumai https://konyvtar.elte.hu/hirek?field_kulcsszavak_tid=webinárium

The library-related aspects of digital transformation in the light of international trends

The current Fourth Industrial Revolution radically changes society in the 21st century. Several professions and trades disappear and new ones emerge on the labour market while the skills required of employees have changed as well. Hence the need for institutions capable of preparing people to face such challenges becomes pressing. In the United States libraries are expected to train the population for the use of technological devices introduced during the Fourth Industrial Revolution along with improving their respective digital competence levels. Furthermore, various international strategies and the changing learning environment bring about new tasks for libraries. Thus in the 21st century, in addition to their traditional functions, libraries have to become

- digital education centres
- learning environments
- on-line educational spaces.

My essay explores the reasons for and the results brought about by these changing expectations, taking the relevant international strategies into consideration.

LENGYELNÉ MOLNÁR TÜNDE

tanszékvezető

Eszterházy Károly Egyetem Médiainformatika Tanszék

Eltérő felsőfokú végzettségek és szakképzettségek hatásának vizsgálata a munkavállalók digitális kompetencia állapotára

Bevezető gondolatok

Ma már vitathatatlan, hogy a 21. század munkavállalóinak a munka világában elfoglalt helyüktől és szerepüktől függetlenül használható digitális kompetenciával kell rendelkezniük. Különösen igaz ez az állítás a könyvtári szakemberekre, akik esetében az információs műveltség, a digitális készségek magas szintű birtoklása alapvető elvárásként fogalmazódik meg. Jelen tanulmány az Európai Bizottság kezdeményezésére 2013-ban megjelent DigComp keretrendszerben megtestesült digitáliskompetencia-értelmezést tekinti mérvadónak.¹ Eszerint a digitális kompetencia magába foglalja a digitális környezetben történő információkezelést, kommunikációt, tartalomelőállítást, biztonsági kérdéseket és a problémamegoldást. Ezek a kompetenciaterületek számos kompetenciát tartalmaznak, amelyek többsége csak tanulás és gyakorlás útján sajátítható és mélyíthető el. A digitális kompetencia fejlesztésében a közoktatás rendszere mellett kiemelkedően nagy szerepe van a felsőoktatásnak is. A felsőfokú könyvtárosképzést folytató képzőhelyek a vonatkozó szakok képzési és kimeneti követelményeit folyamatosan korszerűsítve igyekeznek megfelelni a kor kihívásainak. A felsőoktatási intézmények törekvése ellenére azonban a könyvtáros szakma részéről az utóbbi időben kritikus észrevételek fogalmazódtak meg a felsőfokú könyvtárosképzéssel kapcsolatban. A szakkönyvtárak fejlesztési irányait taglaló írásukban a szerzők egyenesen úgy fogalmaztak, hogy nincs megfelelően szakképzett utánpótlás.² Lévén szó szakkönyvtári stratégiáról, joggal feltételezhető, hogy a szerzők által hiányolt kompetenciák jelentős része a digitális jártasság körébe sorolandó, bár a hivatkozott dokumentumból nem derül ki egyértelműen, hogy mit is hiányolnak valójában a szakkönyvtárak.

Ma a könyvtárakban könyvtári szakemberként a „kulturális törvény”³ megfogalmazása szerint könyvtárosok, könyvtári informatikusok, könyvtári asszisztensek, segédkönyvtárosok, továbbá a könyvtári feladatok ellátásához szükséges

¹ Ferrari, Anusca: DIGCOMP: A Framework for Developing and Understanding Digital Competence in Europe. Luxemburg, Publications Office of the European Union. 2013. <http://ftp.jrc.es/EURdoc/JRC83167.pdf> (2019. május 21.) DOI:10.2788/52966

² Gaálné Kalydy Dóra – Monok István – Rózsa Dávid: A szakkönyvtárak stratégiai fejlesztési irányai 2019–2024. https://konyvtar.mta.hu/download/dokumentumok/strategia2019_v2.pdf. (2019. október 2.)

³ 1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700140.TV>. (2019. október 2.)

más felső- vagy középfokú végzettséggel rendelkező személyek dolgozhatnak. Könyvtárosnak kizárólagosan a könyvtáros felsőfokú szakirányú végzettséggel rendelkező szakember tekinthető.

Joggal merül fel a kérdés, hogy vajon a könyvtáros diplomával rendelkező szakemberek és az egyéb diplomás könyvtári szakemberek digitáliskompetencia-állapota között van-e érzékelhető különbség. Továbbá figyelmet érdemel annak a kérdésnek a tanulmányozása is, hogy a könyvtárosképzés mennyire képes lépést tartani a digitális kompetencia fejlesztése területén meglévő kihívásokkal. Ez a kérdés leginkább a jelenlegi és a végzett hallgatók időnkénti vizsgálatával válaszolható meg. Tágabb kontextusban is érdemes lehet felmérni az eltérő végzettségek digitális kompetenciára gyakorolt hatását, és ezeket az eredményeket összevetni a felsőfokú könyvtáros végzettséggel rendelkezők körében tapasztalattal. Természetes viszonyítási csoport lehet a pedagógusoké, hiszen a könyvtári terület számos ponton kapcsolódik az oktatáshoz.

Jelen tanulmány elsősorban az előbbieken feltett kérdésekre, felvetésekre igyekszik hiteles választ adni a közelmúltban lezajlott kutatások eredményei alapján.

Vizsgálatok a digitális kompetencia területén

A *Múzeumi és könyvtári fejlesztések mindenkinek* EFOP-3.3.3-VEKOP/16-2016-00001 projekt keretében, Az *én könyvtáram* programban 2017-ben két országos reprezentatív digitáliskompetencia-felmérést sikerült lebonyolítani. 1785 fő közkönyvtárakban dolgozó könyvtáros és 822 fő pedagógus, köztük 116 informatikatanár vett részt a vizsgálatokban.

2019-ben az *Integrált kutatói utánpótlás-képzési program az informatika és számítástudomány diszciplináris területein* (EFOP-3.6.3-VEKOP-16-2017-00002) adott lehetőséget 200 fő gazdaságinformatikus egyetemi hallgató és 27 fő informatikus könyvtáros hallgató digitális jártasságának felmérésére. A könyvtáros hallgatók esetében ez az alacsony létszám sajnos a reprezentatív mintáját jelenti a végzés előtt álló hallgatóknak.

Valamennyi vizsgálat kérdőíves önbevallás formájában történt, és a kérdések a DigComp keretrendszer legelső, 2013-as verziójára épültek.⁴ Öt kompeten-ciaterületen huszonegy kompetencia szintjének felmérése valósult meg. Ezek a következők voltak:

- információ: keresés, értékelés, tárolás és visszakeresés;
- kommunikáció: technológia használata, tartalommegosztás, online polgár, együttműködés, etikett, digitális identitás;

⁴ Ferrari, Anusca: DIGCOMP: A Framework for Developing and Understanding Digital Competence in Europe. Luxemburg, Publications Office of the European Union. 2013. <http://ftp.jrc.es/EURdoc/JRC83167.pdf> (2019. május 21.) <https://doi.org/10.2788/52966>.

- tartalom-előállítás: fejlesztés, újraformálás, szerzői jog, programozás;
- biztonság: eszközvédelem, adatvédelem, egészségvédelem, környezetvédelem;
- problémamegoldás: technikai problémák megoldása, technológiaválasztás, kreatív felhasználás, kompetenciahiány azonosítása.

A felsorolásból egyértelműen kitűnik, hogy a DigComp nagyon komplex és korszerű megközelítést nyújt a digitális kompetencia tanulmányozásához. Minden egyes kompetencia esetében három jártassági szintet határoz meg a keretrendszer: alap, közepes és haladó szinteket.

Az 1. ábrán a négy vizsgált csoport digitáliskompetencia-szintek szerinti rétegződését láthatjuk. Messzemenő következtetések levonására ez az összegző ábra természetesen önmagában nem alkalmas, de arra igen, hogy jelezze a csoportok közötti hasonlóságokat és eltéréseket. A leginkább kompetenseknek egyértelműen a jelenleg egyetemi éveikben járó hallgatók bizonyultak. Az informatikus könyvtáros hallgatók 56 százaléka, a gazdaságinformatikus hallgatók 42 százaléka rendelkezik haladó digitális jártassággal. Ezekkel az értékekkel jelentősen megelőzik mind az aktív könyvtárosokat, mind pedig az aktív pedagógusokat. Az alapszinten álló egyetemisták aránya 12–15 százaléknyi, míg az aktív könyvtárosok körében 31, a pedagógusok körében pedig 33 százalék az alapszint aránya. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy az egyetemisták kompetenciaelőnye elsősorban a szakjaik jellegéből, nem pedig az életkorukból adódik. Természetesen van néhány, kifejezetten életkorfüggő digitális kompetencia, de ezek száma nem jelentős.

1. ábra. A négy vizsgált csoport digitális kompetencia állapota

A már dolgozó könyvtárosok és pedagógusok digitáliskompetencia-mutatói nagyon hasonlóak, a könyvtárosoké valamivel jobbak. Az utóbbi eredménynek azért is van különösen nagy jelentősége, mert a pedagógusok közül nagyon sok informatikatanár vett részt a felmérésben.

A digitálisan kompetens könyvtári szakemberek

A közel 1800 fő közkönyvtárakban dolgozó, a korábbiakban említett vegyes végzettséggel és szakképzettséggel rendelkező könyvtári szakember kompetencia felmérése a 2. ábrán látható eredménnyel zárult. A kompetenciaterületek közül az információ kezelésében állnak a legtöbben haladó szinten és a legkevesebben alapszinten. A digitális környezetben történő kommunikáció is viszonylag erős területe a könyvtárosoknak, a haladó jártassággal rendelkezők aránya 36 százalék, és lényegesen meghaladja a csak alapjártassággal rendelkezők arányát. A további három kompetenciaterületen már komoly hiányosságokat tárt fel a vizsgálat. A biztonság, a tartalom-előállítás és a problémamegoldás területén arányaiban a haladó szinten lévők vannak a legkevesebben. A 2017-es könyvtáros kompetencia-vizsgálat részletes ismertetését a szerző egyik korábbi tanulmánya tartalmazza.⁵

2. ábra. Könyvtárosok digitális kompetencia állapota

A könyvtári szakemberek digitális jártassága azonban sokkal árnyaltabb képet mutat, ha részletesen elemezzük a különböző végzettséggel és szakképzettséggel rendelkezők eredményeit. A DigComp-ot létrehozók szándéka szerint a ke-

⁵ Eszenyiné Borbély Mária: A magyar települési könyvtárakban dolgozó könyvtárosok digitális kompetenciájának állapota: egy országos reprezentatív vizsgálat eredményei. = Információs Társadalom: Társadalomtudományi Folyóirat, 18. évf. 2018. 3–4. sz. 46–81. p. <https://doi.org/10.22503/inftars.XVIII.2018.3-4.3>

retrendszer az átlag állampolgár digitális készségeit hivatott felmérni. Így talán nem túlzás a könyvtárosokkal mint információs szakemberekkel szemben azt az igényt megfogalmazni, hogy lehetőség szerint a kompetenciák minél nagyobb körében haladó jártassággal rendelkezzenek. A különböző végzettséggel rendelkező könyvtári szakemberek haladó szintű jártasságát az egyes kompetenciák szerint részletezve a 3. ábra tartalmazza. A könyvtáros diplomával rendelkező könyvtári szakemberek a vizsgált 21 digitális kompetenciából 20 esetében nagyobb arányban állnak haladó jártassági szinten, mint az egyéb diplomával vagy érettségivel rendelkező szakemberek, akik alapvégzettségüket jellemzően kiegészítették könyvtáros asszisztensi vagy segédkönyvtárosi képesítéssel. Az egyetlen kompetencia, amelyet az egyéb diplomával rendelkezők birtokolnak a könyvtáros diplomásoknál nagyobb arányban haladó szinten, a digitális személyazonosság menedzselése. Ugyanakkor 10 százaléknyi vagy azt meghaladó arányfölénnyel állnak haladó szinten a könyvtáros felsőfokú végzettséggel rendelkezők olyan fontos kompetenciák esetében, mint az online aktivitás, az adott feladathoz leginkább illeszkedő eszközzel, alkalmazással történő problémamegoldás, az információkeresés, a megtalált információ és forrás értékelése, tárolása, visszahívása, új digitális tartalom létrehozása, vagy már meglévő módosítása, a tartalommegosztás, az egészségvédelem és a környezetvédelem. Az előbbiektől alig marad el a könyvtáros diplomával rendelkezők előnye a digitális technológia kreatív használata, az adatvédelem, az eszközvédelem és a kollaboráció területén. Tehát tényként állapítható meg, hogy a felsőfokú könyvtárosképzés kifejezetten erőteljesen hat a digitális készségekre.

3. ábra. Eltérő végzettségű könyvtári szakemberek haladó jártassági szintjei

Amennyiben a könyvtári munkáltatói elvárásokban digitálisan kompetens munkavállalók iránti igény fogalmazódik meg, akkor a vizsgálat tanúsága szerint a legjobb döntés a felsőfokú könyvtáros végzettséggel rendelkező dolgozók alkalmazása.

A digitálisan kompetens pedagógusok

A pedagógusok digitális kompetencia állapota – a könyvtárosokhoz hasonlítva az öt kompetenciaterületen elért eredményeiket – csak kismértékben tűnik gyengébbnek. A könyvtárosok egyértelműen erősebbek az információ kezelése területén, de ez nem lehet meglepő, hiszen ez a szakmájuk egyik lényegi eleme. Egy érdekes adalék a pedagógus eredményekhez, hogy ha az informatikatanárok nélkül számítjuk ki a különböző jártassági szinteken lévők arányát, azt láthatjuk, hogy az információ menedzselésén kívül nem változik lényegesen a helyzet. Ugyanakkor az információkezelés már lényegesen gyengébb képet mutat az informatikatanárok nélkül. A pedagógusok körében lecsökken a haladó jártassággal rendelkezők aránya 39 százalékra, és megnő az alapszinten állók tábora 18 százalékra. A többi kompetenciaterületet vizsgálva is az látszik, hogy a könyvtárosok közül a pedagógusokhoz mérten jellemzően nagyobb arányban állnak haladó, és kevesebben alapszinten.

4. ábra. Pedagógusok digitális kompetencia állapota

Azokat az esetleges illúziókat is fel kell számolni, hogy bizonyos szakos, bizonyos műveltségterületen dolgozó pedagógusok (kivéve természetesen az informatikatanárokat) digitálisan felkészültebbek a többiekénél. Az 5. ábrán látható, hogy a kü-

lönböző műveltségi területeken tanító pedagógusok jártassági szintjei között csak minimális eltérések vannak az információ kompetenciaterületen, és ehhez hasonló a jártassági szintek megoszlása a további kompetenciaterületeken is.⁶

5. ábra. Információ kompetenciaterület pedagógusok

A felsőfokú könyvtáros végzettséggel rendelkező könyvtárosok és a pedagógusok digitális kompetencia állapota

Az eddigi pedagógus-könyvtáros összehasonlításban a könyvtári szakemberek egészére vonatkozó adatsorok szerepeltek, tekintet nélkül a könyvtárosok végzettségére. A következőkben a könyvtári szakemberek közül a felsőfokú szakirányú végzettséggel, tehát a könyvtáros diplomával rendelkező könyvtárosok és a pedagógusok digitális kompetenciáinak összehasonlító elemzésére kerül sor. Az adatok értelmezését a 6. ábra is segíti.

A könyvtárosok körében a DigComp 21 kompetenciája közül 17 esetben nagyobb arányban fordulnak elő haladó szintű jártassággal rendelkezők, mint a pedagógusok között. Három kompetenciát a könyvtárosok és a pedagógusok azonos arányban birtokolnak haladó szinten, ezek a digitáliskompetencia-hiány érzékelése, az online etikett és a digitális tartalom létrehozása. Egyetlenegy kompetenciában bizonyultak a pedagógusok jobbnak, a programozásban. Ebben 6 százalékuk rendelkezik haladó jártassággal, míg a könyvtárosoknak csak 4 százaléka. A pedagógusok szerény fölényének magyarázata valószínűleg az lehet, hogy az informatikatanárok számaránya viszonylag magas volt a vizsgálatban.

⁶ Eszenyiné Borbély Mária: Pedagógus digitális kompetencia-körkép 2018. 2. rész: A műveltségi területek eredményei. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 66. évf. 2019. 4. sz. 187–210.p.

Az egyetemi vagy főiskolai könyvtáros diplomával rendelkező szakemberek az alapvetően fontos digitális kompetenciák birtoklásában erősebbek a pedagógusoknál. Közel 10 százalékkal vagy azt meghaladóan nagyobb arányban vannak a könyvtárosok között haladó szinten állók az információkeresés, az információ értékelése, az online aktivitás, a tartalommegosztás, a digitális kommunikációt szolgáló eszközök kiterjedt használata, a feladathoz illeszkedő technológia megválasztása és az egészségvédelem területén.

6. ábra. Könyvtáros diplomával rendelkező könyvtárosok és pedagógusok haladó jártassági szintjei

Az eddigiekben ismertetett eredményekből az a következtetés vonható le, hogy a felsőfokú könyvtársképzés lényegesen erőteljesebb hatást gyakorol a digitális kompetencia fejlesztésére, mint a pedagógusképzés.

Természetesen mind a könyvtárosok, mind pedig a pedagógusok mintáját eltérő életkori csoportokhoz tartozó szakemberek alkották. Mindkét vizsgálat esetében az életkori arányok reprezentálták az adott szakterület meglévő életkori összetételét. Ennek ellenére joggal merülhet fel az a kétely az eredményekkel kapcsolatban, hogy valószínűleg a könyvtáros és a pedagógus minta különböző életkori arányai okozhatták az egyértelmű könyvtáros fölényt. Az esetleges kétségek eloszlatása céljából érdemes kiemelten tanulmányozni a friss diplomás, a húszas éveikben járó könyvtárosok és pedagógusok digitális jártasságát. Ezt segíti a 7. ábra is. A pályakezdők esetében az látható, hogy valamennyi kompetenciaterületen nagyobb a kompetenciakülönbség annál, mint ami a teljes könyvtáros és pedagógus mintában volt tapasztalható. A fiatal könyvtáros szakemberek lényegesen jobban képesek digitális környezetben információt menedzselni (keresni, értékelni, tárolni), tartalmat előállítani és tájékozottabbak a digitális biztonság témakörében is. A digitális kommunikáció és a problémamegoldás területén is erősebb jártassággal rendelkeznek pedagógus kortársaiknál. A pálya-

kezdő könyvtárosok kompetencia fölényét nemcsak a haladó jártassági szintek nagyobb aránya jelzi, hanem az is, hogy négy kompetenciaterületen rendelkeznek közülük kevesebben alapszintű jártassággal, mint a pedagógusok közül. A digitális kommunikáció kompetenciaterületen mindkét csoportban 14,5 százaléka az alapszintet birtoklók aránya.

7. ábra. Friss diplomás könyvtárosok és pedagógusok

Könyvtáros hallgatók és gazdaságinformatikus hallgatók digitáliskompetencia-eredményei

Az informatikus könyvtáros alapképzési szakon és a könyvtártudományi mesterképzési szakon tanuló hallgatók száma az utóbbi évek beiskolázási gyakorlatát érintő változtatások miatt országos szinten drasztikusan csökkent. Emiatt tekinthető a 2019-es kompetenciavizsgálatban résztvevő mindössze 27 fős minta reprezentatívnak a könyvtárszakos hallgatók vonatkozásában. Eredményeiket a 8. ábra tartalmazza.

8. ábra. Könyvtáros hallgatók digitális kompetencia állapota

A könyvtárszakos hallgatók esetében a digitális kompetenciaterületeknek ugyanaz az erőssorrendje alakult ki, mint az aktív könyvtárosok körében, de az egyes jártassági szintek aránya már jelentős különbségeket mutat a két csoport között. A hallgatókat sokkal nagyobb arányú haladó jártassági és lényegesen kisebb arányú alapjártassági szintek jellemzik, mint a könyvtárosokat. Az információ digitális környezetben történő menedzselése kiemelkedően stabil kompetenciája a hallgatóknak, háromnegyedük véli úgy, hogy haladó szintűek a készségeik. A gyakorló könyvtárosnak kevesebb mint fele gondolta magáról ugyanezt. Nagyon erősnek tartják a hallgatók a digitális kommunikálás világában szükséges kompetenciáikat is, 64 százalékuk áll haladó szinten. Még a körükben leggyengébbnek bizonyuló problémamegoldás területén is 44 százalék a legmagasabb jártassággal rendelkezők aránya. Talán a haladó jártasság kiemelkedően jó mutatóinál is fontosabb az a tény, hogy a könyvtárszakos hallgatók között csak nagyon kis arányban vannak azok, akiknek a digitális jártassága pusztán alapszinttel írható le.

Talán nem túlzás azt állítani, hogy a könyvtáros szakmában munkáltatói oldalról mind a mai napig van egy kis bizonytalanság abban, hogy mi is várható el egy végzett informatikus könyvtárostól, holott a végzettség és a szakképzettség megnevezése csak a szakmával szembeni megváltozott elvárásokat képezte le. Ma már nem képzelhető el felsőfokú szakirányú végzettségű könyvtáros szakember használható informatikai jártasság nélkül. Természetesen a képzés során sem egyszerű a két terület oktatása, az informatika és a könyvtártudomány szimbiózisát folyamatosan szem előtt tartva és legalább törekedve annak elérésére.

A könyvtárosképzéshez nagyon hasonló sok tekintetben a viszonylag új keletű gazdaságinformatikus-képzés. Ennek során sem sokkal egyszerűbb a helyzet,

mivel ebben az esetben úgy kell informatikai szakembereket képezni, hogy eközben jó gazdasági szakemberekké is váljanak, vagy éppen fordítva. Ez a hallgatók körében is okoz némi bizonytalanságot a saját kompetenciáik reális megítélésében.

9. ábra. Könyvtárszakos és gazdaságinformatikus hallgatók haladó jártassági szintjei

Valamelyest a véletlennek is köszönhető, hogy éppen a könyvtárosok és a könyvtáros hallgatók körében zajló vizsgálatok során nyílt lehetőség a gazdaságinformatikus hallgatók digitális kompetenciáinak felmérésére is. Ugyanakkor az eredményeik nagyon jó viszonyítási alapot jelentenek ahhoz, hogy reálisabban lássuk a könyvtárszakos hallgatók, és talán a könyvtárosképzés teljesítményét is ezen a területen. A könyvtáros és gazdaságinformatikus hallgatók haladó jártassági szintjeit az egyes kompetenciák szerint a 9. ábra tartalmazza. Egyik szak hallgatóival szemben sem tekinthető túlzó elvárásnak, hogy a DigComp keretrendszerben elérhető három jártasság közül jelentős többségük haladó szintűvel rendelkezzen. Éppen emiatt a két csoport kompetencia állapota csak a haladó szint szerint került összevetésre.

Első pillantásra talán meglepő, hogy a könyvtáros hallgatók két kompetencia kivételével – az adatok, információk tárolása és rendezése, valamint a környezetvédelem –, jobb eredményeket értek el, mint a gazdaságinformatikusok. Ugyanakkor figyelembe véve, hogy a DigComp szerinti digitális kompetencia-értelmezés tulajdonképpen az információs műveltség fogalmának egyfajta kiterjesztése a digitális korra, már nincs is semmi rendkívüli abban, hogy a leendő könyvtárosok egyre felkészültebbnek bizonyulnak ezen a téren.

Általánosságban elmondható, hogy a két hallgatói csoportban a kompetenciák sorrendje nagyon hasonló. Ami gyengébben megy a könyvtárosoknak, az a gazdaságinformatikusoknak sem az erősségük, és a könyvtárosok erősségei jellemzően a gazdaságinformatikusok körében is az erősebb kompetenciák közé tartoznak. Például mindannyian kiterjedten használják a digitális kommunikációt

szolgáltató eszközöket és azok funkcióit, jók a tartalommegosztásban, a digitális tartalmak előállításában, és nagyon aktívak online polgárként. Mindkét szak hallgatói gyengébb kompetenciákkal rendelkeznek a technikai problémák megoldása, az adatvédelem, az eszközvédelem, a netikett, a saját kompetenciahiány felismerése és felszámolása, a szerzői jog és a programozás területén. Míg az utóbbi inkább a gazdaságinformatikus képzés, addig a szerzői jogi jártasság alacsony szintje a könyvtárosképzés szempontjából rendkívül sajnálatos.

Négy, a könyvtáros szakma szempontjából is rendkívül fontos kompetenciát a könyvtáros hallgatók jelentősen erősebben birtokolnak, mint a gazdaságinformatikusok. A digitális környezetben történő együttműködés a könyvtáros hallgatók 85 százalékának megvalósuló szinten, tehát ők ismernek és használnak is kollaborációra alkalmas alkalmazásokat. A gazdaságinformatikus hallgatóknak alig negyede tartja magát képesnek haladó szintű együttműködésre. A könyvtáros hallgatók 54 százaléka gondolja azt, hogy a technológiákat és a digitális eszközöket használva képes hozzájárulni tudás előállításához, és részt tud venni innovatív cselekvésekben. A gazdaságinformatikusok mindössze 14 százaléka állítja az előbbieket magáról. Az adott problémahelyzethez, feladatmegoldáshoz legadekvátabb technológia megválasztásában is sokkal felkészültebbnek érzik magukat a könyvtárosok, 27 százaléknál a haladó jártasság kiterjedtségében a fölényük. A negyedik kompetencia, amely esetében még kifejezett előnyben vannak a könyvtáros hallgatók, az információ és forrás értékelésének képessége.

Összegzés

A különböző végzettségű könyvtári szakemberek, a pedagógusok és a két egyetemista csoport digitális kompetencia állapotának összehasonlító vizsgálata alapján biztonsággal kijelenthető, hogy a könyvtáros diplomával rendelkezőknek jelentősen erősebbek a digitális kompetenciáik, mint a többieknek. A könyvtáros hallgatók eredményei pedig azt jelzik, hogy a könyvtárosképzés képes folyamatosan lépést tartani a digitális kompetenciák fejlesztése terén a kor kihívásaival, megújítva a képzés tartalmi elemeit.

Nem tűnik túlzónak az az állítás, hogy a felsőfokú könyvtárosképzést folytató intézmények valószínűleg jó úton járnak hallgatóik digitális készségeinek fejlesztése terén, ha összehasonlítjuk az aktív könyvtáros diplomával rendelkező könyvtárosok, a néhány éve végzett könyvtáros friss diplomások és a jelenlegi hallgatók kompetencia viszonyait. A 10. ábra az említett három csoport haladó jártassági szintjeit tartalmazza.

10. ábra. Könyvtárosok, friss diplomások, hallgatók haladó jártassági szintjei

Jól látható az a tendencia, miszerint minél frissebben szerezték a könyvtárosok a diplomájukat, annál erősebb digitális kompetenciákkal rendelkeznek. Csak két kompetencia van, amelyben az aktív, de már nem friss diplomások bizonyultak erősebbnek friss diplomás kollégáiknál vagy a hallgatóknál: az információk és a források értékelésének képessége, valamint a digitális technológia egészségre gyakorolt hatásainak ismerete. Természetesen világosan kirajzolódnak a képzés számára a még javítandó területek is. Mindenképpen fejleszteni kell a hallgatók szerzői jogi ismereteit, programozási készségeit, a digitális biztonság és az online etikett területéhez kapcsolódó kompetenciákat.

Rezümé

A közelmúltban az EFOP-3.3.3-VEKOP-16-2016-00001 Múzeumi és könyvtári fejlesztések mindenkinek pályázati konstrukció *Az én könyvtáram* című kiemelt projektjének keretében két országos reprezentatív felmérés valósult meg digitális kompetencia témában. Az egyikben közel kétezer könyvtáros, a másikban pedig több mint nyolcszáz pedagógus vett részt. További vizsgálatok is zajlottak gazdaságinformatikus és informatikus könyvtáros egyetemista hallgatók körében, arra keresve a választ, hogy a képzés milyen hatást gyakorol a digitális kompetencia állapotukra. A tanulmány bemutatja a kutatások legfontosabb eredményeit, részletesen ismertetve, hogy melyek azok a digitális kompetencia-területek és kompetenciák, amelyek esetében egyértelműen kimutatható a képzés és a végzettség kompetenciaszintet befolyásoló hatása. A kutatás eredményei tényszerűen igazolták, hogy a felsőfokú könyvtárosképzés kifejezetten nagy mértékben erősíti a hallgatók digitális kompetenciáit.

A study to examine the impact of different academic qualifications on the digital competence levels of employees

Recently two national representative surveys were organized by the Museum and Library Development for Everyone *My Library* EFOP-3.3.3.-VEKOP/16-2016-00001 project in the digital competence topic. One of them involved nearly two thousand librarians, while more than eight hundred teachers participated in the other. Further investigations were also conducted among students of library and information science and business informatics. The main target of the student surveys was to explore the effect of education on their digital competence condition. The study presents the most important findings of the surveys, and details those digital competence areas and competences which are in unambiguous connection with the qualifications. The results of the research factually demonstrated that the librarian training at the academic level markedly improves the students' digital competences.

ESZENYINÉ BORBÉLY MÁRIA
adjunktus
Debreceni Egyetem Informatikai Kar
ORCID: 0000-0002-1161-1419

A könyvtáros kompetenciák erősítésének lehetőségei Továbbképzések a Könyvtári Intézet tanfolyami kínálatában

Kompetenciák régen és most

Dávid Antal a múlt század harmincas éveiben még nem használhatta ugyan a napjainkra igen elterjedté vált *'kompetencia'* kifejezést, de mindazt a szakértelmet, hozzáértést, alkalmasságot¹, amelyet ő fogalmazott meg a könyvtárosokkal szembeni elvárásként, bátran sorolhatjuk ma is szakmánk kompetenciái közé: „Hogy rátermettséggel kezdjük, jó emlékezőtehetség, friss eszmetársító készség, gyors és higgadt ítélőképeség nélkül hamarosan nagyon idegenül és szerencsétlenül fogja magát érezni az ember a könyvtári szolgálatban. [...] Mindenekelőtt bírnia kell a Szentlélek pünkösdi ajándékát, a nyelvek adományát. [...] A tudományok iránti érdeklődése legyen széleskörű és élénk, mint valamely műkedvelőé, de tájékozottsága legalább olyan mély, hogy a szellemi pelyvát el tudja választani a tiszta búzától, és segíteni tudjon ne csak az érdeklődő laikusnak, hanem a komoly kutatónak is. [...] Minden vitán felül kétségtelen [...], hogy holtig megőrzött tanulási vágy nélkül jó könyvtáros el sem képzelhető. Morális téren: egyesüljön a könyvtárosban a szerzetesi igénytelenség és alázatosság a nagyvilági fölényességgel, és mindenek felett legyen meg benne a veleszületett és önneveléssel tökéletesített segítőkészség. Tudjon tiszta szívvel örülni azokkal, akik segítsége révén lélekben gazdagodtak és érezzék őszinte hálát azok iránt, akiknek szolgálatára lehetett.”²

Milyen kompetenciákat vár el a 21. század a könyvtáros szakma képviselőitől? Az IFLA 2013-ban kiadott és évente frissített *trendjelentései*³ mind-mind

¹ http://janus.ttk.pte.hu/tamop/tananyagok/curriculum/iii_1__a_kompetencia_sz_jelentse.html (2019. október 4.) – a *'kompetencia'* kifejezés jelentései a köznyelvben.

² Dávid Antalnak az 1937. évi könyvtárosképző tanfolyamon elhangzott definícióját Káplány Géza idézi a *Könyvtárak korszerű rendezése és fejlesztése* (Bp., A Technológiai Könyvtár Barátainak Egyesülete, 1943.) című kötetben, I. 4. p. Dávid Antal vonatkozó előadásának szövege ugyan megjelent nyomtatásban is (*Könyvtári előadások. Az 1937. évi február 1. – márc. 23. között tartott könyvtárosképző tanfolyam előadásainak összefoglaló vázlata kéziratként. Bp., kiadták a tanfolyam hallgatói, 1937. II. Dávid Antal: Gyakorlati könyvtártan. 1–42. p.*), a szó szerinti idézet azonban ebben az anyagban nem szerepel, így valószínűsíthető, hogy Káplány Géza magát az 1937. évi könyvtárosképző tanfolyamon tartott előadást hallva rögzítette a szöveget. Erre utal(hat) az oldal alján a lábjegyzet is: „Dr. Dávid Antalnak az [...] *előadásából vett idézet, az előadó külön engedélyével közölve.*”

³ <https://trends.ifla.org> (2019. október 4.) Magyar nyelven I.: IFLA trendek – röviden. Ford.: Hegyközi Ilona. Bp., MKE, 2017. 20 p. http://mke.info.hu/wp-content/uploads/2017/10/ifla-trendek_roviden_V6.pdf (2019. október 4.)

olyan új kihívásokat fogalmaznak meg – az információhoz való hozzáférés a digitális univerzumban, online tanulás, az adatvédelem és a tájékoztatáson alapuló beleegyezés fogalma, hálózatra kapcsolt társadalmak, globális információs gazdaság –, amelyekhez az egész életen át tartó tanulás jegyében a könyvtárosok számára is elengedhetetlenül szükséges meglévő kompetenciáik fejlesztése és újabbak elsajátítása, kialakítása. Hasonló elvárásokat állít eléink a 2016 óta negyedik ipari forradalomnak⁴ nevezett folyamat, annál is inkább, mivel Bojár Gábor szellemes megközelítésében ez legalább annyira informatikai forradalom is, a sorban a beszéd (az összetett információ átadásának képessége) és az írás (az információ tárolásának módja) után a harmadik (a végtelen információ feldolgozása), mint amennyire az ipari forradalom 4.0 változata⁵. Ragnar Audunson véleménye⁶ szerint azt a két trendet – a digitalizálást és a könyvtárak közösségi térré válását –, amelyek alapján a közvélemény gyakran tévesen úgy ítéli meg, hogy könyvtárosokra már nem nagyon van szükség, szakmánk éppen *ellenkezőleg értelmezi*: az első felszabadítja a könyvtárosokat a fizikai térben történő szolgáltatás kötöttségeitől, így erősebben összpontosíthatnak a szakma önértékelésére, valódi küldetésére, a második kialakítása során pedig éppen a könyvtárosok azok, akik megteremtik a fenntartható nyilvános szférát, a társadalmi részvétel színterét – mindehhez nyilvánvalóan elengedhetetlen a képzésben való részvétel, a kompetenciák karbantartása és fejlesztése.

A továbbképzés megújult jogszabályi háttere

A könyvtári terület 2017 végén lezajlott jogszabályalkotási és -módosítási folyamata a könyvtárosok továbbképzésére vonatkozó rendeleteket is érintette: 2018. január elején életbe lépett a kulturális szakemberek továbbképzését szabályozó *rendeletcsokor*⁷: egy-egy új miniszteri rendelet szabályozza a továbbképzés körülményeit és a képzések engedélyeztetésének igazgatási szolgáltatási díját, egy új kormányrendelet pedig a továbbképzések nyilvántartásba vételének szabályait. Emellett köztudott, hogy már korábban, 2012. január 1-jével megváltozott

⁴ A témáról l. pl. a Magyar Tudomány közelmúltban megjelent tematikus számát, amelyet a szerkesztők *A munka jövője, a tudomány és a tanulás a 21. század világában* címmel állítottak össze: 2018. 1. sz. 3–98. p.

⁵ Bojár Gábor: Negyedik ipari vagy harmadik informatikai forradalom? Az információ sok ezer éves hatalma. = Magyar Tudomány, 2018. 1. sz. 37–46. p. <https://doi.org/10.1556/2065.179.2018.1.4>

⁶ Audunson, Ragnar: Do we need a new approach to library and information science? = Bibliothek: Forschung und Praxis, 2018. 2. sz. 357–362. p. lsm. Tóth Máté. <https://doi.org/10.1515/bfp-2018-0040>

⁷ 32/2017. (XII. 12.) EMMI rendelet a kulturális szakemberek továbbképzéséről. http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=205791.347787; 378/2017. (XII. 11.) Korm. rendelet a kulturális szakemberek szakmai továbbképzésének nyilvántartásba vétel szabályairól. http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=205785.347559; 39/2017. (XII. 29.) EMMI rendelet a kulturális szakemberek szakmai továbbképzési programjának nyilvántartásba vételével [...] összefüggő igazgatási szolgáltatási díjról. http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=206331.350528 (2019. október 4.)

az 1997. évi CXL. törvény⁸ továbbképzésre vonatkozó 94. paragrafusának (4) bekezdése: azóta a továbbképzésben való részvétel nem kötelező, „csak” lehetőség.

A kulturális szakemberek továbbképzését szabályozó korábbi NKÖM rendelet⁹ hatálya 2018. január 1-jével megszűnt, az új miniszeri rendelet¹⁰ előírásait nyilvános könyvtár, országos szakkönyvtár, megyei hatókörű városi könyvtár közalkalmazotti vagy munkaviszony alapján, szakmai munkakörben, legalább hat órában foglalkoztatott közép- és felsőfokú végzettségű szakemberei továbbképzésének tervezése, lebonyolítása, finanszírozása során kell alkalmazni. Az új rendelet az intézményvezetőktől a rendelet 3. és 4. paragrafusában pontról pontra meghatározott tartalmú ötéves képzési terv és éves beiskolázási terv készítését várja el – anélkül, hogy rendelkezne a tervek fenntartóval való elfogadtatásáról vagy központi nyilvántartásba való beküldéséről. Nem változtak a korábbi rendelet előírásaihoz képest a továbbképzésben való részvétel megvalósulásának formái: hatósági nyilvántartásba vett, tanfolyam jellegű szakmai továbbképzés; OKJ-s képzés; államilag elismert nyelvvizsga; az adott kulturális területnek megfelelő alap- és mesterképzés, szakirányú továbbképzés, doktori képzés; nemzetközi program, szerződés alapján szervezett szakirányú továbbképzés. Mindezek mellett a továbbképzés teljesítéseként a rendelet elfogadja az európai uniós projektek keretében – általában ingyenesen biztosított – képzések elvégzését is. A jogszabály 7. paragrafusa megállapítja, hogy a kulturális szakemberek a képzési és a beiskolázási terv alapján csak olyan továbbképzésben való részvételre kötelezhetők, amelynek költségeit európai uniós vagy intézményi hozzájárulás fedezi.

A Könyvtári Intézet szerepe a továbbképzésben

A Könyvtári Intézet azzal tudja segíteni a könyvtáros társadalmat az egész életen át tartó tanulás folyamatában, hogy – jogszabályi kötelezettségeinek¹¹ eleget téve – rendszeresen megújuló továbbképzési kínálatot nyújt számára. 2017 szeptembere óta a továbbképzések megvalósítását két igen fontos tényező segíti. Egyrészt az Országos Széchényi Könyvtárnak köszönhetően *teljesen megújult képzéseink helyszíne*: mind a hagyományos, mind a számítógépes oktatóterem felújításra került, a befogadóképesség 30-30 főre bővült; mindkét terem modern bútorzatot és technikai felszerelést kapott.

⁸ http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=30818.370103 (2019. október 4.)

⁹ 1/2000. (I. 14.) NKÖM rendelet a kulturális szakemberek szervezett képzési rendszeréről, követelményeiről és a képzés finanszírozásáról. http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=47768.238710 (2019. október 4.)

¹⁰ L. a 7. sz. jegyzet első hivatkozását.

¹¹ 1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről, 60. § (3), (4) bek. http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=30818.370103; 30/2014. (IV. 10.) EMMI rendelet az országos múzeum, az országos szakmúzeum, a nemzeti könyvtár, az országos szakkönyvtár és az állami egyetem könyvtárának kiemelt feladatairól, 8. § (3) bek. http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=168674.348436 (2019. október 4.)

1. ábra. A Könyvtári Intézet felújított oktatótermei

Másrészt az állami költségvetési törvényekbe¹² (újra) bekerült az a költségvetési sor, amelynek összege a kulturális szakemberek továbbképzésére fordítható, és ezekből az összegekből az ágazati irányítás döntése alapján 2017-ben és 2018-ban 30 millió forintot, 2019-ben pedig 15 millió forintot a Könyvtári Intézet használhatott fel. A felhasználást mindhárom alkalommal komoly tervezési időszak előzte meg, hiszen nemcsak az volt fontos, hogy a támogatásnak köszönhetően a tanfolyamokon ingyenes részvételt biztosíthatunk a könyvtárosok számára, hanem az is, hogy lehetőségünk legyen a képzések vidéki könyvtárakba való kihelyezésére, határon túli továbbképzési programunk folytatására¹³, újabb továbbképzési programok engedélyeztetésre és a később engedélyeztetendő online tanfolyamok elektronikus tananyagaihoz szükséges oktatói kéziratok elkészíttetésére.

A tervezési időszakokban az *igényfelmérésekről* sem feledkeztünk el, ezek közül a legutóbbira, amely elektronikus formában 2018 decembere és 2019. január vége között zajlott, a nyilvános könyvtárak jegyzékén szereplő intézmények 43,1 százaléka küldött be válaszokat. A válaszadók között valamennyi könyvtártípus képviseltette magát. Kérdéseink a következő témákat járták körül: az Intézet képzéseire vonatkozó elégedettség; a képzések lehetséges helyszínei; a már engedélyezett, az engedélyezés alatt álló és a tervezett képzések iránti igények / az adott intézmény által tervezett résztvevői létszám az elkövetkező tanévek egyes féléveiben; a képzések formája; újabb továbbképzési témákra vonatkozó javaslatok. A feldolgozott válaszok eredményei szerint a képzések

¹² 2016. évi XC. törvény Magyarország 2017. évi központi költségvetéséről. http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=196082.340679; 2017. évi C. törvény Magyarország 2018. évi központi költségvetéséről. http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=202697.340349; 2018. évi L. törvény Magyarország 2019. évi központi költségvetéséről. http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=209695.357552 (2019. október 4.)

¹³ A programot és beszámolóit ld. a Könyvtári Intézet honlapjának Határok nélkül menüpontjában: <https://ki.oszk.hu/hatarok-nelkul> (2019. október 4.)

színvonalára és körülményeire vonatkozó elégedettség mértéke azok körében, akik a korábbiakban már részt vettek az Intézet által szervezett képzéseken, ötös skálán 4,46 volt. A képzések lehetséges helyszíneire adott válaszok szerint a kollégák 75 százaléka szívesen venne részt továbbképzéseken mind az Intézet budapesti székhelyén, mind saját megyéje megyei hatókörű városi könyvtárában. A kérdőívek kitöltésekor megjelölt tervezett résztvevői létszám alapján „népszerűségi sorrend” alakult ki már működő és tervezett vagy engedélyeztetés alatt álló tanfolyamainkra vonatkozóan, ebben a sorrendben a legelőkelőbb helyeket az olvasásfejlesztési, a gyerekkönyvtáros, a GDPR könyvtári alkalmazására, a könyvtári minőségbiztosításra és a marketingre vonatkozó képzések foglalták el. A képzések formáját firtató kérdés esetében több válasz megjelölésére is lehetőség volt, és az eredmények azt mutatták, hogy népszerűek a jelenléti (52 százalék) és az online (68 százalék) tanfolyamok. Emellett kicsivel kevesebben jelölték meg a blended képzéseket (35 százalék) – pedig éppen e részben távoktatásban, részben személyes jelenléttel folyó képzési forma népszerűségének növelését tűztük ki célul, mert a tanfolyamaink döntő többsége gyakorlatorientált, így a képzések egy bizonyos időtartamában elengedhetetlen a személyes részvétel. A már most is blended formában működő tanfolyamaink tapasztalatai azt mutatják, hogy a résztvevők szeretik ugyan azokat a képzéseket, amelyeknek egy részében nincs szükség a kontakt jelenlétre, de az online tanulás módszereinek elsajátítása még nem történt meg teljes mértékben. Annak érdekében, hogy ebben változást érhessünk el a könyvtáros továbbképzés területén is, az Intézet az elmúlt hónapokban benyújtott a Könyvtári Akkreditációs Szakbizottsághoz egy olyan harmincórás, formáját tekintve szintén blended továbbképzési programot engedélyeztetésre, amely az online tanulási kompetenciákat erősíti majd, e tanulási forma módszereivel és eszközeivel ismerteti meg.

Új tanfolyamok a továbbképzési kínálatban

A támogatás anyagi lehetőségeit felhasználva a felmérés során érkezett témajavaslatok alapján és a minisztériumi főosztály prioritásait figyelembe véve a Könyvtári Intézet 2017 júniusa és 2019 júniusa között *összesen 19 új továbbképzési program* engedélykérelmét nyújtotta be a Könyvtári Akkreditációs Szakbizottsághoz. Ezek közül napjainkig 17 program engedélye érkezett meg, tehát a képzések többségét azóta már legalább egy, de inkább több alkalommal meg is valósíthattuk. Az Intézet felkérésére mind a programok kidolgozásában, mind a megszervezett képzések tanóráinak megtartásában a könyvtáros és társszakmák kiemelkedő képviselői vesznek részt.

Az engedélyeztetés / engedélyezésre benyújtás időpontja	A továbbképzési program elnevezése és óraszama
2017. június	Irodalmi tájékoztatás online források alapján (45 óra)
2017. augusztus	Minőségirányítás a könyvtárban (120 óra)
2017. október	A kulturális közösségfejlesztés gyakorlata (60 óra)
2017. november	Elektronikus tananyagfejlesztés és távoktatás könyvtári környezetben (60 óra: 30 kontaktóra + 30 óra távoktatás)
2017. november	Konstruktív konfliktuskezelés hatékony tárgyalási technikákkal (30 óra)
2017. november	Olvasásösztönzés, olvasásnépszerűsítés, olvasásfejlesztés (60 óra)
2018. március	A kulturális közösségfejlesztés gyakorlata (blended) (60 óra: 30 kontaktóra + 30 óra távoktatás)
2018. március	Gyermekkönyvtári ismeretek új kihívásokkal – Most Te is beolvashatsz! (60 óra)
2018. május	A könyvtárosok teljesítménymérése és digitális kompetenciái (60 óra)
2018. június	Kutatástámogatás könyvtári környezetben: szakirodalmi, tudományometriai és statisztikai adatbázis-használat (45 óra)
2018. szeptember	Műszaki és természettudományos szaktájékoztató felsőfokon (45 óra)
2018. október	Az internet archiválása mint közgyűjteményi feladat (30 óra)
2018. december	A zeneirodalom csúcspontjai könyvtáros szemmel (30 óra)
2018. december	Felkészülés a fogyatékkal élő korszerű könyvtári ellátására (60 óra)
2019. január	Coaching szemlélettel a könyvtárban (30 óra)
2019. február	Úton a felhasználók felé – könyvtári marketing és rendezvény-szervezés (30 óra)
2019. március	A GDPR szabályainak megfelelő adatkezelés a könyvtárakban (30 óra)
2019. május	Minőség és innováció (120 óra)
2019. június	Az online tanulás módszerei és eszközei (blended) (30 óra: 12 kontaktóra + 18 óra távoktatás)

1. táblázat. A Könyvtári Intézet engedélyeztetett / engedélyezésre benyújtott képzési programjai, 2017. június – 2019. június

Megújult tanfolyami kínálatunkból érdemes külön is kiemelnünk néhányat.

Az *Elektronikus tananyagfejlesztés és távoktatás könyvtári környezetben* elnevezésű, 60 órás blended formájú képzésünk célja, hogy a résztvevők megismerjék a digitális környezetben zajló tudáselsajátítás folyamatát és az elektro-

nikus tananyag sajátosságait, elsajátítsák a médiaelemek előállításának és szerkesztésének gyakorlatát, képessé váljanak szabványos SCORM kompatibilis tananyagok elkészítésére, a Moodle CMS tanári szerepkörben való használatára, tananyagok közzétételére, és a könyvtárban folyó képzések távoktatásban vagy blended learning formában történő lebonyolítására.

Konstruktív konfliktuskezelés hatékony tárgyalási technikákkal címmel olyan képzést engedélyeztettünk, amelynek tréning-jellege alakítja a résztvevők konfliktussal kapcsolatos attitűdjét, hasznos ismeretek átadásával fejleszti konfliktuskezelési kompetenciáikat, jártassá teszi őket a képzés során ajánlott technikák alkalmazásában.

A résztvevők a *Coaching szemlélettel a könyvtárban* tanfolyamon olyan nyitott, támogató szemléletmódot, magatartást ismernek meg, sajátítanak el és használnak majd készségszinten mindennapjaikban és a könyvtári munka során, amely erősíti a pozitív kommunikációt, a csapatszellemet, növeli a munka hatékonyságát, segíti az egymáshoz való mindennapi stresszmentes, konfliktusmentes kapcsolódást. A képzésen résztvevők mélyebbre jutnak önmaguk megismerésében, fejlesztik saját erőforrásaikat, és képessé válnak arra, hogy mások erőforrásait is feltérképezzék és hatékonyan használják a munkahelyi környezetben.

Az *Olvasásösztönzés, olvasásnépszerűsítés, olvasásfejlesztés* elnevezésű tanfolyamunk során a résztvevők megismerik az olvasásfejlesztés feladatrendszerének elemeit, jártassá válnak a magyar és más európai könyvtárak olvasáspedagógiai gyakorlatának alkalmazásában; elsajátítják azokat a módszereket és eszközöket, amelyek a különböző életkorú, élethelyzetű emberek és csoportok olvasásfejlesztését támogatják; képessé válnak egyének, közösségek körében ezek tudatos alkalmazásra.

A *Könyvtárosok teljesítménymérése és digitális kompetenciái* tanfolyam elvégzése lehetőséget biztosít arra, hogy a résztvevők jártasságot szerezzenek a teljesítménymérés (TÉR) módszereinek bevezetésében, működtetésében és felülvizsgálatában, a könyvtári területen már kialakult jó gyakorlatok alkalmazásában, a vonatkozó dokumentáció elkészítésében és folyamatos karbantartásában. A képzés során a résztvevők megismerik a digitális kompetencia keretrendszerét, elsajátítják e kompetencia mérési módszereit, képessé válnak az internetes veszélyek kiküszöbölésére, a felhő alapú online könyvtári szolgáltatások alkalmazására, és megismerik az open access publikálás gyakorlatát.

Tanfolyami kínálatunk most már lefedi a könyvtári tájékoztatás és információellátás valamennyi területét: a már korábban is működtetett *Általános és szakajtájékoztató (társadalomtudomány, szociológia, művészet, történelem, jog) online adatbázisokkal* című képzés mellett megújítottuk az *Irodalmi tájékoztatás online források alapján* elnevezésű tanfolyam engedélyét, újonnan engedélyeztettük a *Kutatástámogatás könyvtári környezetben: szakirodalmi, tudománymetriai*

és statisztikai adatbázis-használat és a *Műszaki és természettudományos szaktájékoztató felsőfokon* elnevezésű képzéseket.

Az internet archiválása mint közgyűjteményi feladat című tanfolyam célja, hogy a résztvevők megismerjék az internetes tartalmak hosszú távú megőrzésére alkalmas technikákat, az ezzel foglalkozó külföldi projekteket és az Országos Széchényi Könyvtárban ellátott központi webarchiválási tevékenységet. A kurzus elvégzése után a résztvevők jártassá válnak weboldalak és webhelyek tartalmazó intézményi gyűjtemények létrehozásában, és elsajátítják a magyar internet-archívummal kapcsolatos feladatok alapjait annak érdekében, hogy képesek legyenek bekapcsolódni a közös archiválási munkába.

Felkészülés a fogyatékossgal élők korszerű könyvtári ellátására elnevezésű képzésünk során a különböző fogyatékossg-típusokhoz kapcsolható speciális kommunikációs helyzetek és a kommunikációs folyamatok során alkalmazott módszerek megismerése mellett a résztvevők elsajátítják a speciális eszközök használatát, a könyvtári hozzáférés fizikai és tartalmi akadálymentesítésének feladat- és feladatrendszerét, felmérik a vonatkozó könyvtári kutatási eredmények tapasztalatait és tanulságait, a fogyatékossgal élők könyvtári esélyeinek javítása érdekében jártasságot szereznek a kapcsolatépítésben, a hagyományos és IKT-szolgáltatások szervezésében, jó gyakorlatok kialakításában és alkalmazásában.

Ahhoz, hogy a könyvtárosok megismerjék a könyvtári marketing alapjait, elsajátítsák az egységes intézményi arculat és kapcsolatrendszer, a sajtó- és médiamegjelenések kialakításának módszereit, a könyvtárak közösségi médiához való kapcsolódásának lehetőségeit, *Úton a felhasználók felé – könyvtári marketing és rendezvényszervezés* címmel engedélyezettünk képzést a közelmúltban. A résztvevők a képzés során bevezetést kapnak a közérthető fogalmazás és az asszertív kommunikáció ismereteibe, képessé válnak új könyvtári szolgáltatások marketingjének megtervezésére, elsajátítják a rendezvényszervezés folyamatának lépéseit.

Komoly kihívást jelent a könyvtárak számára az Európai Unió által elfogadott GDPR-rendeletnek¹⁴ való megfelelés. A rendelet előírásai zökkenőmentes alkalmazásának érdekében a kollégák *A GDPR szabályainak megfelelő adatkezelés a könyvtárakban* című tanfolyamon vehetnek részt, ahol megismerik a személyesadat-védelem kialakulását és a korszerű adatvédelmi elveket, jogszabályokat, az adatvédelem európai uniós és hazai hatósági rendszerét. A kurzust sikeresen elvégzők tisztában lesznek a GDPR céljával, hatályával, alapfogalmaival,

¹⁴ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679 rendelete (2016. április 27.) a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről (általános adatvédelmi rendelet). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:02016R0679-20160504&from=HU> (2019. október 4.)

a könyvtári szolgáltatásokat érintő rendelkezéseivel, elsajátítják a jogszerű adatkezelés elveit, megismerik a jó gyakorlatokat, és megértik a szabályozás informatikai vonatkozásait.

Gyermekkönyvtári ismeretek új kihívásokkal című képzésünk kiegészítő címe: *Most Te is beolvashatsz!* A gyerekkönyvtárosokra számító továbbképzés célja a gyermekirodalmi kitekintés és a gyermekkönyvtári munka megújult alapjainak megismertetése mellett az, hogy a gyakorlatban jól alkalmazható módszertani kínálatot nyújtson ahhoz: milyen stratégiával fordíthatók a gyermekek az olvasmányélmények megszerzése felé, milyen programok vonzzák be őket a könyvtárba. A képzés elvégzése után a könyvtárosok jártassá válnak a dráma- és élménypedagógiai módszerek, az egyéniségüknek leginkább megfelelő jó gyakorlatok alkalmazásában, képesek lesznek a folyamatos eszközhasználati megújulásra, az örömteli munkavégzésre.

Elsősorban zenei könyvtárosokat, médiatárosokat és rendezvényszervező kollégákat várunk *A zeneirodalom csúcspontjai könyvtáros szemmel* elnevezésű képzésünkre, amely a zeneirodalom néhány reprezentánsának bemutatásával zenetörténeti, hangszerismereti, stílus- és forrásismeretet nyújt, konkrét zene-művek példáin keresztül rámutat az egyes zenei korszakok és műfajok jellegzetességeire. A művek meghallgatása mellett sor kerül elemzésükre, a vonatkozó kotta- és képanyag bemutatására, a kapcsolódó szakirodalom ismertetésére annak érdekében, hogy a résztvevők jártasságot szerezzenek a zenei formák ismeretében, fejlesszék zenei tájékoztatási képességüket, és képesek legyenek zenei elemeket is tartalmazó rendezvény szervezésére.

Számszerű eredmények a továbbképzések területén

2017 júniusa és 2019 júniusa között a tanfolyamok döntő többségét az akkreditációs engedélyben megszabott teljes létszámban vagy azt közelítve indítottuk el, az ország teljes területéről *összesen 1350 kolléga* – ez a legalább hatórás szakmai munkakörben dolgozó könyvtárosok mintegy 27,14 százaléka – vett részt a képzéseken. Az őket delegáló intézmények valamennyi könyvtártípust képviselték, és a résztvevők szinte 100 százaléka teljesítette a tanúsítvány megszerzéséhez előírt követelményeket.

A továbbképzés elnevezése, óraszám	Tanfolyami alkalmak száma / résztvevők száma
Államháztartási és vezetési ismeretek többfunkciós kulturális intézmények vezetői számára (60 óra)	2 alkalom / 33 fő
Általános és szaktájékoztató (társadalomtudomány, szociológia, művészet, történelem, jog) online adatbázisokkal (60 óra)	3 alkalom / 43 fő

Angol szaknyelvi ismeretek könyvtárosoknak (60 óra: 50 kontaktóra + 10 óra otthoni munka)	4 alkalom / 52 fő
Coaching szemlélettel a könyvtárban (30 óra)	1 alkalom / 14 fő
Elektronikus tananyagfejlesztés és távoktatás könyvtári környezetben (60 óra: 30 kontaktóra + 30 óra távoktatás)	4 alkalom / 78 fő
Felkészülés a fejlesztő biblioterápia könyvtári alkalmazására (60 óra)	8 alkalom / 95 fő
Felkészülés a fogyatékkal élők korszerű könyvtári ellátására (60 óra)	1 alkalom / 13 fő
Felkészülés az iskolai közösségi szolgálat fogadására a közgyűjteményekben (30 óra)	1 alkalom / 18 fő
A GDPR szabályainak megfelelő adatkezelés a könyvtárakban (30 óra)	1 alkalom / 18 fő
Gyermekkönyvtári ismeretek új kihívásokkal – Most Te is beolvashatsz! (60 óra)	2 alkalom / 28 fő
Az internet archiválása mint közgyűjteményi feladat (30 óra)	1 alkalom / 23 fő
Irodalmi tájékoztatás online források alapján (45 óra)	2 alkalom / 30 fő
Kiadványserkesztés könyvtári környezetben (90 óra)	3 alkalom / 59 fő
Konstruktív konfliktuskezelés hatékony tárgyalási technikákkal (30 óra)	9 alkalom / 103 fő
A korszerű helyismereti munka alapjai (60 óra)	4 alkalom / 65 fő
A könyvtárak minősítése és a Könyvtári Közös Értékelési Kéretrendszer (60 óra)	1 alkalom / 25 fő
Könyvtári partnerkapcsolatok (szervezeti kultúra, szakmai önismeret) (30 óra)	7 alkalom / 98 fő
Könyvtári szakértői ismeretek (30 óra)	4 alkalom / 74 fő
Könyvtári vezetési ismeretek (120 óra)	2 alkalom / 45 fő
A könyvtárosok teljesítménymérése és digitális kompetenciái (60 óra)	1 alkalom / 19 fő
A kulturális közösségfejlesztés gyakorlata (60 óra)	2 alkalom / 40 fő
A kulturális közösségfejlesztés gyakorlata (blended) (60 óra: 30 kontaktóra + 30 óra távoktatás)	2 alkalom / 106 fő
Kutatástámogatás könyvtári környezetben: szakirodalmi, tudományometriai és statisztikai adatbázis-használat (45 óra)	2 alkalom / 31 fő
Műszaki és természettudományos szaktájékoztatás felsőfokon (45 óra)	1 alkalom / 18 fő
Olvasásösztönzés, olvasásnépszerűsítés, olvasásfejlesztés (60 óra)	6 alkalom / 88 fő
A szerzői jog a könyvtárakban (30 óra: 12 kontaktóra + 18 óra távoktatás)	4 alkalom / 104 fő

Zenei könyvtári ismeretek III. – feltárás – tájékoztatás – új technológiák (60 óra)	1 alkalom / 16 fő
A zeneirodalom csúcspontjai könyvtáros szemmel (30 óra)	1 alkalom / 14 fő
<i>Összesen:</i>	<i>80 alkalom / 1350 fő</i>

2. táblázat. A Könyvtári Intézet által megvalósított továbbképzések, 2017. június – 2019. június

A minisztériumi támogatás lehetőséget biztosított arra, hogy az Intézeten kívül más budapesti és vidéki helyszíneken – megyei hatókörű városi könyvtárakban, felsőoktatási és országos szakkönyvtárakban – szervezze meg a tanfolyamok egy részét. Oktatóink és tanfolyamfelelőseink *összesen 24 alkalommal* utaztak el az előre egyeztetett helyszínekre, a résztvevői létszám összegyűjtésében és a tanfolyami adminisztráció lebonyolításában pedig mindig segítséget kaptunk a helyszínt biztosító intézményi kollégáktól.

A tanfolyam elnevezése	A tanfolyam helyszíne
Angol szaknyelvi ismeretek könyvtárosoknak	Csorba Győző Könyvtár, Pécs – Dél-dunántúli Regionális Könyvtár és Tudásközpont, Pécs
Felkészülés a fejlesztő biblioterápia könyvtári alkalmazására	Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár, Szentendre (8 alkalom)
Konstruktív konfliktuskezelés hatékony tárgyalási technikákkal	Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár, Szeged
	Csorba Győző Könyvtár, Pécs (2 alkalom)
	ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, Budapest
	SZTE Klebelsberg Kuno Könyvtára, Szeged
A korszerű helyismereti munka alapjai	BME OMIKK, Budapest
Könyvtári partnerkapcsolatok	Verseghy Ferenc Könyvtár, Szolnok
	Vörösmarty Mihály Könyvtár, Székesfehérvár
	Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest
Olvasásösztönzés, olvasásnépszerűsítés, olvasásfejlesztés	II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár, Miskolc
	Békés Megyei Könyvtár, Békéscsaba
	Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár, Szentendre (2 alkalom)
	ELTE Savaria Regionális Pedagógiai Szolgáltató és Kutató Központ, Szombathely
A zeneirodalom csúcspontjai könyvtáros szemmel	Méliusz Juhász Péter Könyvtár, Debrecen
	Országos Idegennyelvű Könyvtár, Budapest

3. táblázat. A Könyvtári Intézet kihelyezett továbbképzései, 2017. június – 2019. június

A továbbképzések listája a Könyvtári Intézet *közelmúltban megújult honlapjának* Képzés menüpontjában az Engedélyezett továbbképzések oldalon¹⁵ érhető el olyan módon, hogy az egyes képzések leírásából azonnal kezdeményezhető az elektronikus jelentkezés is. A tanfolyamokról átfogó képet a menüpontból letölthető formában elérhető képzési terv¹⁶ ad, amelynek szerkezetében az Intézet az idei évtől tért át a naptári évesről a tanéves formára – tehát júliustól már a 2020-as év tavaszi félévének képzési időpontjaira is jelentkezhetnek az érdeklődő könyvtáros kollégák. A képzési terv az intézeti helyszíniek mellett tartalmazza a vidéki helyszínekre előre egyeztetett tanfolyami időpontokat is. A továbbképzési programok nyilvántartásba vételi szabályairól szóló új rendelet előírja a képzőintézmények számára a programok minőségbiztosításával kapcsolatos, egész éves tevékenység tapasztalatainak összegzését, az egyes képzések résztvevőinek a program tartalmával és lebonyolításával kapcsolatos elégedettségéről szóló – anonim kérdőívek válaszaik alapján készített – összesítést és mindezeknek az intézmény honlapján való megjelenítését.¹⁷ Ezeknek a kötelezettségeknek a Könyvtári Intézet folyamatosan és a határidőket betartva eleget tesz.¹⁸

Rezümé

A negyedik ipari forradalom kihívásai a könyvtárosokat is kompetenciáik fejlesztésére ösztönzik. 2018 elején megújult a kulturális szakemberek továbbképzésére vonatkozó jogszabályi környezet, az állami költségvetésben az utóbbi években újra megjelent a továbbképzéseket támogató költségvetési sor, mindez komoly lendületet adott a könyvtáros kompetenciák képzéseken keresztüli erősítésének. A támogatásnak köszönhetően és a nyilvános könyvtárak körében lefolytatott igényfelmérés alapján a Könyvtári Intézet kontakt és blended képzések engedélyeztetésével növelte és megújította továbbképzési kínálatát, és a könyvtáros kollégák számára ingyenes részvételi lehetőséget biztosít mind a székhelyén újonnan kialakított hagyományos és számítógépes oktatótermekben, mind a képzéseket befogadó budapesti és vidéki helyszíneken szervezett tanfolyamain.

¹⁵ L. <https://ki.oszk.hu/kepzes/engedelyezett-tovabbkepzesek> (2019. október 4.)

¹⁶ L. <https://ki.oszk.hu/dokumentumtar/kepzesi-terv-20192020> (2019. október 4.)

¹⁷ 378/2017. (XII. 11.) Korm. rendelet a kulturális szakemberek szakmai továbbképzésének nyilvántartásba vétel szabályairól, 8. §, 7. § (6) bek. http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=205785.347559 (2019. október 4.)

¹⁸ A 2018-as év képzési összefoglalóját l. https://ki.oszk.hu/sites/default/files/csatoltfajlok/tk_programok_2018_minbzt_osszefoglalo.pdf; az egyes tanfolyamok elégedettségére vonatkozó összesítésének helye az adott képzés hirdetési oldala, a képzés rövid szöveges leírása alatt, l. pl. https://ki.oszk.hu/sites/default/files/csatoltfajlok/honlap_bibl_uj_9.pdf (2019. október 4.)

Strengthening the competences of librarians

Extension training courses offered by the Hungarian Library Institute

The challenges of the Fourth Industrial Revolution encourage librarians as well to develop their competences. In early 2018, a new legal regulation on the extension training of cultural workers was issued in Hungary, and in recent years a line supporting extension training has been included in the state budget again. All this gave a major impetus to strengthening the competences of librarians through training. Thanks to this state support, and based on a needs assessment conducted in libraries open to the wider public, the Hungarian Library Institute has increased and upgraded its offer of extension training courses, and provides now an opportunity for librarians to participate, free of charge, at courses organized in the new – traditional and computer-based – instruction rooms at its site, as well as at other locations both in Budapest and in other towns.

HANGODI ÁGNES

osztályvezető

Országos Széchényi Könyvtár Könyvtári Intézet

ORCID: 0000-0003-3795-9648

Egy képzőhely megszűnése kapcsán

Szubjektív megközelítés a szombathelyi könyvtárosképzésről¹

Társadalmi változások szülték az igényt, hogy az 1949-ben indított egyetemi képzés mellett középfokú végzettséget adó népművelő-könyvtáros szak is induljon az új korszak értelmiségének megteremtésére. 1962-ben Szombathelyen, majd egy évvel később Debrecenben a tanítóképző intézmények kapták a feladatot, hogy a „népművelő intézmények (művelődési otthonok, könyvtárak) kulturális feladatait ellátó szakemberek képzése céljából... népművelő-könyvtáros szakot kell létesíteni”.² A tízéves működés alatt e szakpáron közel 900 fő szerzett diplomát, akiknek több mint harmada könyvtárosként helyezkedett el.

Az ekkor még zömmel a közművelődési könyvtárak személyi igényeit kiszolgáló képzés nem volt elegendő, a könyvtárak több szakembert igényeltek és szükség volt olyan könyvtárosokra, akik a könyvtártudomány mellett más szakterület ismerői is. 1972-ben Tóth Gyula kapta azt a feladatot, hogy szervezze meg és indítsa el Szombathelyen a valamely tanárszakkal párosított felsőfokú könyvtárosképzést. Ő az 1973-as indítástól kezdve 25 éven át vezette, irányította a tanszéket, ami már a 70-es évek végére vezető szerepet játszott a hazai könyvtáros szakemberek utánpótlásának biztosításában.

A tanszék folyamatosan, és az elsők között reagált a változásokra és a társadalmi igényekre, ami megmutatkozott többek között a szakok rugalmas párosításában, vagy az elméleti képzést végigkísérő gyakorlati képzési rendszer működtetésében. Nemzetközi kapcsolatai révén Szombathely már a 80-as évek közepétől hosszú távú előremutató programokat tudott kínálni, távlatokat biztosítva hallgatóinak. Azaz egyszerre tudott jól felkészült, hadra fogható szakembereket adni a szakmának és elősegíteni azt, hogy a könyvtárak a számítógépes-digitális kor iránymutató műhelyei legyenek.

A rendszerváltás időszakában egyszerre jelentkező technikai, technológiai változások és a társadalmi átalakulás komoly erőpróba volt a könyvtáros szakma, és így a képzőhelyek számára is. A tanszék, az akkor oly divatos előremenekülés stratégiájával nem csak átvészelte ezt az időszakot, de pályázatokkal

¹ Előjáróban fontos tisztázni, hogy a képzés, valamint a végzettség megnevezése és a tanszék, ill. anyaintézményeinek neve, fenntartója az idők során számtalanszor változott, módosult. Ez az írás nem rögzíti, nem követi nyomon az elnevezés változásait. Általánosságban a szombathelyi képzés, szombathelyi képzőhely, könyvtárosképzés megnevezés szerepel ebben a cikkben.

² Tóth Gyula: A szombathelyi könyvtárosképzés 30 éves: múlt, jelen, jövő. – Vasi Szemle, 46. évf. 1992. 4. sz. 525–531. p.

és a nemzetközi kapcsolatok bővítésével és elmélyítésével kimagasló eredményeket ért el. A hallgatói létszám emelkedett, és először a képzés fennállása óta több férfit vonzott a szak, mint korábban bármikor. Ez elsősorban az informatikának volt köszönhető, hiszen már a 90-es években megjelentek olyan tantárgyak, amelyek a digitális tartalmakról, a digitális kompetenciák elsajátításáról szoltak. 1995-ben elkezdődött a számítógépes kommunikáció oktatása, egy évvel később pedig megjelent az Internet című tantárgy.³ A számítógépes labor kialakítását, a tanszék oktatóinak számítógépes ellátását és felkészítését a LISTEN TEMPUS program (1994–1997) biztosította. Ezt követte még a PHARE (1996–1998) program, így a 90-es évek végére az infrastruktúrát tekintve is élenjáró műhely lett a tanszék – ami az alapképzésen túl számos továbbképzésnek, szakmai programnak is otthont adott.

1998-ban Pálvölgyi Mihály vette át a tanszék irányítását, aki öt éven keresztül vezette azt. Hazai és nemzetközi projektek sora fémjelzi ezt az időszakot is. A kutatásfejlesztéshez komoly ösztönzést adott az 1993 óta évente megrendezésre kerülő BOBCATSSS nemzetközi szimpóziumsorozat, amelynek Szombathely alapító tagja, továbbá erős motiváló tényező volt az éveken át zajló hallgatói és oktatói mobilitást elősegítő ERASMUS program is⁴. Számos változás, változtatás közepette országos feladatokat is vállalnia kellett a tanszéknek, így kutatási témái között kiemelt szerep jutott a kreditrendszer és a bolognai képzés bevezetését segítő fejlesztéseknek. Ennek nyomán 2002-ben elindult a kreditrendszeres képzés.

Az alapszintű informatikus könyvtáros képzés a bolognai képzés első lépéseként 2006-ban került bevezetésre, ekkor már Murányi Péter volt a tanszék-vezető. A BA-képzést 11 intézmény indította el, a kidolgozás is közösen, országos összefogással zajlott. Ekkor még főiskolai szintű vagy egyetemi szintű BA-végzettséget kaptak a hallgatók, attól függően, hogy főiskolán vagy egyetemen végezték a szakot. 2009-re hosszas előkészítés, alapozás után megérték a feltételei annak, hogy a mesterképzés (MA) is bevezetésre kerülhetett 6 intézményben, köztük Szombathelyen is. Az első évek ígéretes felvételi számai azt mutatták, hogy elsősorban az itt végzettek örültek a lehetőségnek, hogy ugyanott szerezhetnek magasabb fokozatot, ahol alapképzésben részesültek. A bolognai képzés tapasztalatairól Kiszl Péter adott, országos összeggést a felvettek és végzettek statisztikai kimutatásaival, a végzettek elhelyezkedési esélyeiről, a képzés színvonaláról és a kialakult versenyhelyzetről elmélkedve.⁵

³ Koltay Tibor – Ördögné Kovács Mónika: Digitális könyvtári témák a könyvtársképzésben: a képzés Jászberényben és Szombathelyen. = Könyvtári Figyelő, 52. évf. 2006. 4. sz. 485–496. p.

⁴ Pálvölgyi Mihály – Murányi Péter: A tervezett szombathelyi mesterképzés kutatás-fejlesztési alapjai. = Könyvtár és társadalom vonzásában. Köszöntőkönyv dr. Tóth Gyula 70. születésnapjára. Szerk. Czövek Zoltán – Koltay Tibor – Pálvölgyi Mihály Szombathely, Savaria University Press. 2008. 86-94.p.

⁵ Kiszl Péter: Ízlik-e a bolognai? A többciklusú informatikus könyvtársképzés eddigi tapasztalatai. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 57. évf. 2010. 1. sz. 3–14. p.

A tanszék fennállásának 50. évfordulóját impozáns programokkal, fórumokkal és egy kötet megjelenésével ünnepelték.⁶ Bár a hallgatói létszám a 90-es évek számaihoz képest csökkent, ekkor még nem látszott, hogy hét éven belül véget ér a képzés. Több nyugat-európai országban, például Dániában már korábban visszaesett a hallgatói létszám, ezt Ragnar Audunson intő jelként megírta a Tóth Gyula 70. születésnapjára kiadott emlékkötetben.⁷

A 2015-től 2030-ig terjedő időszakra vonatkozik a „Fokozatváltás a felsőoktatásban”, a felsőfokú képzés stratégiai céljait megfogalmazó, az EU törekvéseivel összhangban lévő, 2014-ben kiadott kormányprogram,⁸ „A 139/2015. (VI.9.) Korm. rendelet a felsőoktatásban szerezhető képesítések jegyzékéről és új képesítések jegyzékbe történő felvételéről”, amely az MA és BA-szintű informatikus könyvtáros végzettséget a társadalomtudomány képzési területhez rendeli. 2016-ban hat intézményben folyt alap- és mesterszintű képzés, az akkor még Nyugat-magyarországi Egyetemhez tartozó szombathelyi képzőhely a felvett hallgatók létszámát tekintve a negyedik helyen állt.

A 18/2016 EMMI rendelet⁹ a könyvtárosképzés szempontjából alapvető tételt fogalmaz meg, miszerint 2.§ (1) „az alap- és mesterképzési szakokon... az elsajátítandó szakmai kompetenciák részét képezi a szaknak, szakképzésnek megfelelő digitális kompetencia és szakmaspecifikus digitális készségek, a médiatudatosság, a biztonságos internethasználat, valamint digitális technológia hatékony alkalmazása tanulási célok elérését szolgáló digitális megoldások ismerete...” A könyvtárosképzés integrálásra törekvése mellett hangsúlyosan megjelenik a szakmaspecifikus digitális készségek fejlesztése, a szakinformatikák oktatása. Ez a rendelet nézetem szerint gyengítette a könyvtárosképzés esélyeit és szűkítette informatikai tartalmi bázisát, aminek kivédésére sem idő, sem erőforrás nem állt rendelkezésre.

2017-ben került az Eötvös Loránd Tudományegyetem irányítása alá a Savaria Egyetemi Központ, ami párhuzamos könyvtárosképzést jelentett egy intézmény égisze alatt. Az e párhuzamosságból eredő probléma azonban inkább elméleti, mint gyakorlati jellegű volt, hiszen a hallgatói létszám Szombathelyen

⁶ 50 éve indult Szombathelyen a népművelő-könyvtáros képzés. Szerk. Czövek Zoltán – Katona Attila – Murányi Péter. Szombathely, Savaria University Press. 2013. 202 p.

⁷ Audunson, Ragnar: Library and information science education in an age of digitization and multiculturalism. = Könyvtár és társadalom vonzásában. Köszöntőkönyv dr. Tóth Gyula 70. születésnapjára. Szerk. Czövek Zoltán – Koltay Tibor – Pálvölgyi Mihály. Szombathely, Savaria University Press. 2008. 47–57. p.

⁸ Kiszl Péter: Újratervezés a könyvtárosképzésben. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 62. évf. 2015. 11–12. sz. 399–414. p.

⁹ 18/2016. (VIII.5.) EMMI rendelet a felsőoktatási szakképzések, az alap- és mesterképzések képzési és kimeneti követelményeiről, valamint a tanári felkészítés közös követelményeiről és az egyes tanárszakok képzési és kimeneti követelményeiről szóló 8/2013. (I.30.) EMMI rendelet módosításáról.

ekkor már minimálisra csökkent. 2018-ban már nyílt titok volt, hogy nincs jelentkező a szombathelyi képzésre, már csak a kifutó évfolyamok fejezik be tanulmányaikat. 2019-től sem oktató, sem hallgató nem maradt az egykor híres és népszerű szakon.

Számtalan irányba indulhatunk, hogy a miérteket és az okokat keressük, de ezen írás keretei között csak egy szubjektív megközelítésre vállalkozom. Köztudott, és a DPR (digitális pályakövető rendszer) adatai is alátámasztják, hogy alulfinanszírozták a könyvtárosok. Bár ez mindig is így volt, a szomorú az, hogy nem javult a helyzet az elmúlt évek során. A társadalmi megbecsülésük nagyon alacsony, ami a megnövekedett és szerteágazóvá vált feladatok megjelenésével sem emelkedett. A régóta polcológiának, raktárszaknak becézett képzés az információs társadalomban sem tudta kivívni a társadalom megbecsülését, elismerését. Az EISZ (Elektronikus Információs szolgáltatás Nemzeti Program) bevezetését követően könyvtárat gyakran használó tudósok mondták, hogy már nincs szükség könyvtárra és könyvtárosra, hiszen az interneten elérhető az adatbázisok és a kutatásaikhoz szükséges információ. Mikor kiderült számukra, hogy ennek az úgynevezett szabad hozzáférésnek a hátterében komoly könyvtárosi munka és tetemes anyagi erőforrás áll, nagyon elcsodálkoztak...

A több mint 55 éves képzés fenti vázlatos története során számtalan utalás történt a társadalmi változásokra, a külső környezet alakulásához igazított képzésre. Érdekes hangsúlyozni, hogy a lakosság, a tényleges és potenciális használók is sokat változtak az elmúlt fél évszázad folyamán, de nem lehet összemérni a könyvtárak elfogadottságát és társadalmi beágyazottságát az angolszász vagy skandináv országokéval. Erre hétköznapi példaként említést érdemel, hogy e sorok írója angliai tanulmányútjai során meglepve tapasztalta, hogy egy kisváros taxisofőrije egy szálláshelyet kereső külföldinek nem ajánl más megoldást, mint hogy keresse fel a közkönyvtárat, ahol a lakossági információforrások között megtalálja azt, amit keres. Ez sajnos hazai viszonyaink között annyira elképzelhetetlen, hogy még egy könyvtárost is meglep, nemhogy egy átlag utazót. De érdemes megemlíteni azt a migráns taxisofőrt is, aki széles mosollyal és nagy örömmel fogadta a hírt, hogy könyvtárosok az utasai, mondván, hogy angliai tartózkodása kezdetén a legtöbb segítséget a helyi könyvtártól és annak könyvtárosaitól kapta a beilleszkedéshez, az elhelyezkedéshez éppen úgy, mint a nyelvtanuláshoz. Egyértelműen látszik, hogy a külső környezet alakulása, a sokat hivatkozott társadalmi változás nem alulról építkező, a lakosság széles rétegeit megmozgató változás, hanem irányított, felülről lefelé ható.

Fontos kitérni arra is, hogy társadalmi elfogadottságról csak akkor beszélhetünk, ha mindennek előtt a szakma képviselői, maguk a könyvtárosok el tudják fogadni saját hivatásukat, büszkéek arra, amit csinálnak és örömmel teszik azt. Nagy-Britanniában a képzés marketingkurzusai még arra is nagy hangsúlyt

fektetnek, hogy a hivatásukat büszkén vállaló könyvtárosok hogyan kommunikálják hivatásukat, saját munkájukat a könyvtár falain kívül, a hivatalos megjelenéstől a kocsmai beszélgetésekig.

Rezümé

A szerző szakmai pályafutása során számtalan formában kötődött a szombathelyi Alma Materhez. Annak szellemi tevékenységét nemcsak hallgatóként és oktatóként ismerte, hanem gyakorló könyvtárosként is folyamatosan figyelemmel kísérte és nagyra értékelte az ott folyó munkát. Ezért vállalkozott a képzés befejezése apropóján egy szubjektív múlt-idézésre és elmélkedésre.

Reflections on the close down of a training place

Subjective approach to librarian training in Szombathely

The author was connected in many ways to her Alma Mater in Szombathely during her professional career. She knew the intellectual activities there not only as a student, then as a professor, but also as a practising librarian, constantly following and highly appreciated the work going on there. That is why she embarked upon a subjective recollection and reflection inspired by the ceasing of the training there.

TÉGLÁSI ÁGNES
ny. főigazgató-helyettes
MTA Könyvtár és Információs Központ
ORCID: 0000-0002-0380-8203

TARTALMI FELTÁRÁS
A GOOGLE ÁRNYÉKÁBAN

Rekordkapcsolattól a szemantikus kapcsolatig

A Petőfi Irodalmi Múzeum személynévtére és az értelemmel teli világháló

A komplex gyűjteményi feldolgozó munka jelentős, megkerülhetetlen részét képezi a bibliográfiai leírásokhoz tartozó, azok visszakeresését segítő authority adatok (hozzáférési pontok, korábbi nevén *besorolási adatok*) előállítás. Az International Standard Bibliographic Description (ISBD) által megállapított hét vagy nyolc adatcsoport adatelemeit tartalmazó forrásleírások (számítógépes környezetben: bibliográfiai rekordok) elkészülte után – vagy azzal párhuzamosan – az authority adatok egységesített alakjának elkészítése és az ún. tételszerkesztési művelet is megtörténik, amelynek a gépesített katalogizálás folyamatában ugyancsak megvan a maga megfelelője. A megállapított rendszőt, egyéb és kiegészítő elemeket, valamint a szükséges utalókat a bibliográfiai rekordokhoz kapcsolható ún. authority rekordokban rögzítjük, míg a tételszerkesztési munka egyes döntései (milyen típusú tétel készül, a leírás fölött vagy alatt kap-e helyet az egységesített alak stb.) bizonyos adatmezők közötti választássá – például MARC 100 vagy 700 –, illetve indikátor-beállításokká egyszerűsödnek. Az egységesített névalakok adatelemeit tartalmazó authority rekordok együttesen ún. authority file-t alkotnak, amelynek magyar megfelelője (*besorolási állomány*) mellett terjedőben van a *névtér* elnevezés is: egy személynévek egységesített alakjait tartalmazó állományt tehát hívhatunk személynévtérnek is. Hazánk legnagyobb közgyűjteményi személynév terét jelenleg a Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM) építi és gondozza.

A PIM integrált gyűjteménykezelő rendszerében kezelt névtér azonban egy nagyon lényeges szempontból eltér más intézmények hasonló állományaitól. Múzeumunkban ugyanis *nem elsődlegesen tárgyleíró (bibliográfiai) rekordokhoz való hozzárendelés céljából* állítunk elő személyekről szóló authority rekordokat, sőt: a teljes, körülbelül 500.000 nevet tartalmazó névállomány négyötödéhez egyáltalán nem kapcsolódik egyetlen leíró rekord sem! A PIM gyakorlatában az authority rekord többfunkciós: nem csupán a könyvtári szabványok által megkövetelt három elemet (rendszo – egyéb elem – kiegészítő elem) írja le, hanem más, a személy egyértelmű azonosításához nélkülözhetetlen információkat, illetve további, járulékos adatelemeket (például az illető életútjának jelentős eseményeit, dátumait, testületi tagságaira vagy végzettségére vonatkozó közléseket) is magába foglal. Személynév rekordjainkat minden esetben nyomtatásban megjelent adatforrások – életrajzi lexikonok, területi vagy általános ki kicsodák stb. – felhasználásával, jelentős

hozzáadott kutatómunkával készítjük el: adataink így lesznek minden esetben hitelesek és szigorúan ellenőrzöttek, mindemellett természetesen megfelelnek a ma érvényben lévő adatvédelmi szabályozásoknak is. Így a múzeum személynév tere az általános gyűjteményi felhasználhatósági kereteket jóval meghaladó, kutatói igényességgel előállított, általános gyűjtőkörű¹ személynév-adatbázissá válik, amelynek kereshetősége a gyűjteményi katalógustól függetlenül, önállóan is biztosított. Természetesen az így előálló, gazdag adattartalmú névrekordok bármikor felhasználhatók eredeti funkciójukban is, azaz beemelhetők leíró rekordokba.

A Petőfi Irodalmi Múzeum által épített személynévtér fő értéke – átfogó mivolta és a rekordok nagy száma mellett – a kiemelkedő adatgazdagság. Az egyedileg kialakított és jelentős mértékben kibővített adatbeviteli űrlap csaknem negyven MARC-hívőjelet (döntően a 900-as, szabadon felhasználható tartományból) tartalmaz, rendkívül aprólékosan specifikált almezőstruktúrával.² Ezekben az almezőkben sokszor ún. *versengő adatokat* rögzítünk: ilyen eset akkor fordul elő, ha bizonyos adatelemek tekintetében nem egységesek a forrásokban közölt információk (az egyik szerint a személy 1938-ban, máshol 1939-ben született stb.) Általános elvünk ugyanis, hogy minősítés és válogatás helyett a lehető leghívebben tükrözzük a felhasznált forrásokban megjelenő bizonytalanságot az adott adatelemmel kapcsolatban. Más adatok jelenlétét az indokolja, hogy közlésük más adatelemek hitelesítésére is alkalmas: könnyen beláthatjuk például, hogy egy személy születési évszáma, valamint diplomaszerzésének, illetve házasságkötésének időpontja nem eshet *túlságosan* közel egymáshoz. Vagy amennyiben az illető olyan egyházi felekezet papja, amely nőtlenséget és gyermektelenséget követel meg híveitől, óvatosságra int bennünket, ha más forrásokban – tegyük fel – ugyanezen személy házasságkötéséről olvasunk.

Utalva e tanulmány – és a konferencián elhangzott előadás – címére, a Petőfi Irodalmi Múzeum személynév rekordjai kapcsolati hálójuk miatt is érdeklődésre tarthatnak számot. Közismert, bővebb magyarázatot nem igénylő tény, hogy egy MARC-formátumra épülő integrált gyűjteménykezelő rendszerben a leíró rekordokhoz authority rekordok kapcsolódnak. Jóval ritkábban előfordul eset azonban, hogy egy authority rekord egy *másik authority rekorddal* kerüljön kapcsolatba – a PIM személynevei esetében azonban pontosan ez a helyzet. A névrekordok bizonyos elemei – a személyekkel összefüggő földrajzi helyek, foglalkozások vagy díjak megnevezései – ugyanis szintén authority rekordokban vannak tárolva, s ezek egy bizonyos személynévhez való kapcsolása éppen úgy

¹ Azaz nem szükséges, hogy az adott személynek bármilyen kapcsolata legyen az irodalommal, ugyanakkor elvárás, hogy legalább egy megbízható, hiteles, lehetőleg nyomtatott forrás információt közöljön róla.

² Bővebb kifejtését lásd: Bánki Zsolt – Mészáros Tibor – Németh Márton – Simon András: Azonos személyekre vonatkozó név besorolási rekordok automatikus felderítése a PIM adatbázisában. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 63. évf. 2016. 12. sz. 471–477. p.

(beemeléssel) valósul meg, mint a tárgyleírások és a hozzájuk köthető személyek rekordjai esetében. Hasonlóan valósítható meg a személyek családi kapcsolati hálójának rögzítése is. Ekkor a személynévrekordhoz másik személynévrekord csatlakozik, a kapcsolat típusát pedig minősítő almezőben, félautomatikus működéssel generálja a rendszer. Ha egy rekordhoz például „házastárs” típusmegjelöléssel rendelünk hozzá egy másik rekordot, a másik oldalon már *nem szükséges emberi beavatkozás*: a rekordkapcsolat felépítése mellett annak minősítése is megtörténik.³

Katalógus-többnyelvűsítés és adatgazdagítás

A Petőfi Irodalmi Múzeum nem csupán a könyvtárakban jól ismert adattípusokból (személynevekből, testületi és földrajzi nevekből stb.) épít névteret: a 20/2002-es számú NKÖM-rendelet, amely a muzeális intézmények nyilvántartási szabályzatáról szól, megköveteli bizonyos speciális adatelemek rögzítését a műtárgyakkal kapcsolatban: rögzíteni kell azok anyagát, készítésük technikáját, műfaját és megnevezését – ez utóbbi fogalmon a múzeumi szakma az adott műtárgy „*általánosan ismert és használt, tudományosan pontos szakirodalmi megnevezését*” érti.⁴ E múzeumspecifikus adatokból ugyancsak különálló authority file-ok épülnek – így teljesítve a rendelet által támasztott követelményt: a kifejezéseknek „*a gyűjtemény által épített, bővíthető, ellenőrzött listából*” kell származniuk⁵ –, azonban ezek az állományok számos következtelenséget, duplumot, elgépelést tartalmaznak.

2015-ben merült fel első alkalommal, hogy a fent említett négy tárgyi authority állományt kitisztítsuk, egységesítsük a bennük szereplő deskriptorokat, illetve töröljük a rendszerből azon értékeket, amelyekhez már egyetlen tárgyleíró rekord sem kapcsolódik, azaz „kiürültek”. A munka több fázisban, intézményi szakmuzeológusok, humáninformatikusok, valamint külső szakemberek bevonásával zajlott; az általuk megfogalmazott általános javaslatok és egyedi döntések alapján jelentős tisztulást értünk el az adatállományokban. Az integrált gyűjteménykezelő rendszer verziófrissítése után az is lehetségessé vált, hogy az egyes deskriptorok nyelvi megfelelőit (fordításait) is eltávolítsuk, így ezen nyelvváltozatok segítségével a gyűjteményi katalógusunkat a jövőben teljes egészében többnyelvűvé tudjuk tenni, ezzel is támogatva a külföldön élő, vagy a magyar nyelvet nem beszélő kutatók tájékozódását.

A többnyelvűsítési munka mellett mindenképpen szót kell ejteni a 21. század elején kibontakozó informatikai fejlődési-fejlesztési irányról, az ún. *szemantikus*

³ További fejlesztést igényel, hogy ne csupán a szimmetrikus (házastárs), hanem az aszimmetrikus relációkat is (férj-feleség, anya-gyerek) megfelelően kezelje a rendszer. Ennek jó kiindulási alapja lehet a rekordokban tárolt „neme” adatmező értékének figyelése.

⁴ 20/2002. (X. 4.) NKÖM rendelet a muzeális intézmények nyilvántartási szabályzatáról <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0200020.nkm> (2019. november 27.)

⁵ Uo.

webről. Ez a fogalom egy olyan, a jelenlegit kiegészítő világháló réteget jelent, ahol már nem csupán webdokumentumok kapcsolódnak össze, hanem a bennük található, szegmentált, strukturált adatok is, oly módon, hogy a közöttük lévő kapcsolatok típusa is megadható a számítógépes információfeldolgozás számára. Ehhez – egyebek mellett – az is szükséges, hogy a világban elkülöníthetően létező, absztrakt vagy kézzelfogható dolgokat (az ún. *entitásokat*, például személyeket, földrajzi helyeket vagy éppen anyagneveket) egységesen formázott azonosítókkal, ún. URI-kkal (*Uniform Resource Identifier*, egységes forrásazonosító) lássuk el. Az ilyen azonosítók több nagy méretű adatbázisból (*szemantikus elemkészletből*, illetve a szakirodalomban jelenleg divatos kifejezés szerint ugyancsak *névtérből*) származhatnak, így természetesen elképzelhető, hogy egyazon entitásnak – például Jókai Mór magyar írónak – több azonosítója is lesz, amelyek egymással egyenértékűek, és azonosságuk egyszerű informatikai megoldással jelezhető a gépi feldolgozás számára.

Intézményünk a Getty által üzemeltetett Art and Architecture Thesaurus-ban (AAT)⁶ definiált deskriptorok és azonosítók felhasználása mellett döntött, azok múzeumi szférában való elterjedtsége miatt. A megféleltetési munkát a PIM gyűjteménykezelő rendszerében található tárgyszóállományok exportálásával kezdtük, amelyet SQL-lekérdezés segítségével végeztünk, a végeredmény pedig egyszerű Excel tábla lett, amely az adott authority rekord azonosítóját, valamint a benne eltárolt deskriptort tartalmazta. Ezt követte a Getty adatbázisának lekérdezése, amely már SPARQL lekérdezőnyelv használatával, az adatgazdák által biztosított végponton keresztül történt: az eredményhalmaz ebben az esetben az angol és német nyelvű deskriptort, valamint az egységes erőforrás-azonosítót (URI) foglalta magába. A Getty jelentősen nagyobb deskriptorhalmazokat tárol, mint amekkorákkal a Petőfi Irodalmi Múzeum rendelkezik – előbbi, hogy csak egy példát említsünk, kb. 14.000, utóbbi kb. 330 anyagnevet regisztrál – különös odafigyelést igényelt tehát, hogy a magyar anyagnévhez annak pontos angol, illetve német megfelelőjét társítsuk. Hasonló munkamódszerrel álltak elő a további authority állományokban alkalmazott (négy file-ban összesen mintegy 1700) deskriptorhoz tartozó nyelvi változatok, illetve a kifejezéshez tartozó Getty-URI-k. Az adatok rendszerbe való visszatöltését, valamint a keresőfelület megfelelő konfigurációját követően megindulhat a többnyelvű információszolgáltatás.

Vizualizált családi kapcsolatok a könnyebb tájékozódásért

A Petőfi Irodalmi Múzeum személynév terének keresőfelületén⁷ a MARC-rekordokból származó információkat megjelenítő rész alatt színes, grafikus meg-

⁶ Hozzáférhető a <https://www.getty.edu/research/tools/vocabularies/aat> címen (2019. november 27.)

⁷ Hozzáférhető az <https://opac-nevter.pim.hu> címen (2019. november 27.)

jelenítőeszköz található, amely a rekord „Családi kapcsolatok” adatmezőjének információtartalmát dolgozza fel – ennek működéséről korábban már esett szó. A múzeumi gyakorlat szerint a személyek rekordjában azok szüleit, házastársát, valamint gyermekeit (ha vannak) szerepeltetjük, amennyiben a felhasznált források tartalmazznak erre vonatkozó, nyilvános információt.

1. ábra. Családi kapcsolatok

A háló közepén, zöld téglalapban látható a keresőfelületen éppen megjelenített személy, jelen esetben Esterházy Péter. Kék téglalapokban a családi kapcsolatok láthatók, a központi személyt és kapcsolatait összekötő élekről pedig leolvasható a kapcsolat típusa. A téglalapokra kattintva a kapcsolódó személyek adatbázis rekordjait tekinthetjük meg, akiknél újabb családi kapcsolatok ábrázolását találjuk, amelyek segítségével megint továbbbugorhatunk, és így tovább. Ilyen módon a névteret használó kutatók könnyen és gyorsan állapíthatnak meg összefüggéseket, mivel a megjelenítőről azok jóval egyértelműbben leolvashatók.

Korábban már említettük az adatok összekapcsolásának fontosságát: a megjelenítő szoftvereszköz által felrajzolt piros téglalapok kimutatnak a PIM személynév állományából, és az éppen megjelenített entitásról kínálnak további információkat nyújtó külső hivatkozásokat: egyetlen kattintás választ el bennünket Esterházy Péter Wikipédia-szócikkétől, a Wikidata-adatbázisban tárolt adatlapjától (ezekről a későbbiekben részletesebben szólnunk), a Nemzetközi Virtuális Authority File-ban (VIAF) róla tárolt információktól, valamint a Digitális Irodalmi Akadémiában nyilvántartott műveitől és szerzői adatlapjától.

Kereső-optimalizálási projektek

Intézményünk számára kiemelt fontosságú, hogy adatbázis rekordjaink előkelő helyen szerepeljenek a Google és más keresőszolgáltatások által összeállított találati listákban. Sajnos az átlagos közgyűjteményi adatbázisok a világhálónak azon a részén – az ún. mély weben (deep web, a világháló közel 90%-a) – találhatók, amelyet a keresőrobotok nem tudnak feldolgozni, így ezek az adatbázisok lényegében láthatatlanok azoknak a felhasználóknak a számára, akik nem ismerik a különféle közgyűjtemények katalógusfelületeinek elérhetőségét – azaz nem tudnak célzott keresést indítani. Annak érdekében, hogy egy közgyűjtemény adatbázisának rekordjai megjelenhessenek például a Google felületein is, több feltételnek kell megfelelni, amelyek közül e tanulmány keretein belül kettővel foglalkozunk:

- az oldalak tartalma értelmezhető a keresőszolgáltatás számára;
- az oldalakat más oldalak hivatkozzák.⁸

... az oldalakat más oldalak hivatkozzák

A PIM e feltételnek a Wikipédia, illetve a Wikidata ingyenesen, könnyen hozzáférhető szolgáltatásain keresztül igyekszik megfelelni. Előbbit, úgy hisszük, nem kell bővebben bemutatni e tanulmány olvasóinak; az utóbbi pedig lényegében nem más, mint az egyes entitásokról rendelkezésre álló tudás strukturált adatokban (azaz nem folyó szöveg, szócikk formájában) történő leképezése. Minden olyan entitás, dolog, amelyről szócikk szólhat, feldolgozható a róla tett, három elemből álló állítások formájában is⁹ (*Petőfi Sándor* – foglalkozása – költő; *Petőfi Sándor* – halálozási helye – Segesvár stb.). A Wikidatában – akárcsak a Wikipédiában – nem csupán a leírandó entitást választhatjuk meg szabadon, hanem a jellemzéséhez használt adatelemeket, relációkat (*foglalkozása*, *halálozási helye* stb.) is mi magunk határozhatjuk meg egy igen nagy elemszámú készletből. Az entitásokat leíró adatlapok (az ún. Wikidata-elemek) nem csupán hatékony segítséget nyújthatnak a szócikkírásban,¹⁰ hanem egy hatalmas adatbázist alkotnak – a cikk írásának idején összesen 68 millió Wikidata-elem létezik –, amely a legkülönbébb szempontok szerinti visszakereséseket teszi lehetővé, például megtudhatjuk belőle azoknak a személyeknek a születési dátumát, akik költőként tevékenykedtek, és halálozási helyük Segesvár.

⁸ Horváth Ádám: Online katalógusok felhozása a felszíni webre https://download.videotorium.hu/recordings/j1/j1t/attachments/j1t_hzw_2sq.pdf?filename=converted.pdf (2019. november 27.)

⁹ A két szolgáltatás mindazonáltal egymástól függetlenül épül; nem feltétlenül igaz, hogy minden, amiről szócikket írtak, szerepel a Wikidatában, és viszont.

¹⁰ A Wikipédia-szócikkek bizonyos elemei – így például a Nemzetközi katalógusok nevű sablon, vagy az ún. infoboxok – alapbeállításaként azokat az adatokat tartalmazzák, amelyeket az adott entitást leíró Wikidata-elemből olvasnak ki.

A Wikidatában rendelkezésre álló relációk egy igen nagy szeletét az ún. külső azonosítók alkotják, amelyek hivatkozásként működnek más adatforrások felé (Petőfi Sándor – *azonosítója a PIM-ben* – <https://resolver.pim.hu/auth/PIM67655>) – tehát kiválóan használhatók keresőoptimalizálási célra is. A magyarországi Wikipédia-közösség közreműködésének hála, e sorok írásakor már több mint 10.000 Wikidata-elem leírásában található a Petőfi Irodalmi Múzeum névterére mutató hivatkozás, a PIM személynévterének rekordjai pedig az online hivatkozások tárolására szolgáló, 856-os hívójelű MARC-mezőben tartalmazzák az adott személyt leíró Wikidata-elem és/vagy Wikipédia-szócikk linkjét.

Az oldalak tartalma értelmezhető a keresőszolgáltatás számára

A keresőoptimalizálás összetett műveletének egyik kiemelt részfeladata, hogy az indexelést végző szolgáltatást tájékoztassuk arról, milyen adatokkal találkozunk egy adott weboldalon: azaz hogy mi a jelentése (szemantikája) a feltüntetett adatelemeknek. Erre a célra a szemantikus web egy másik építőköve, az ún. szótár (ontológia) való, amely nem entitásokat (személyeket, földrajzi neveket stb.), hanem összefüggéseket, viszonyokat (relációkat) lát el azonosítókkal. A szemantikus elemkészletek elemeit, valamint az összefüggéseket jelölő URI-k segítségével már könnyedén alkothatunk egyszerű, géppel feldolgozható, ugyanakkor tartalommal bíró kijelentéseket bármiről, például:

Petőfi Sándor (egy személynév, saját URI-val) –

születési helye (egy meghatározott viszony a két elem között, saját URI-val)

Kiskőrös (egy földrajzi név, saját URI-val)

A szótárak közül az egyik legismertebb a schema.org, amelyet négy keresőszolgáltatás, a Bing, a Yahoo, a Yandex és a Google szakemberei dolgoztak ki abból a célból, hogy általános sémákat nyerjenek a weboldalak témáinak leírására. A Petőfi Irodalmi Múzeum személynév terében tárolt authority rekordok html-oldalak formájában jelennek meg a böngészőben, ezek tárgya tehát minden esetben egy-egy személy. Az őt leíró adatelemek mindegyikéhez (születési helye, foglalkozása, halálozási időpontja stb.) a weboldal kódjában hozzá kell rendelni a relációt azonosító URI-t, amelyhez a schema.org szótárából jutunk hozzá. Így – a fenti példánál maradva – a gép számára már nemcsak Petőfi Sándor és Kiskőrös válik egyértelműen megkülönböztethetővé, hanem a közöttük lévő kapcsolat is. Ezt a hozzárendelést szerencsére nem szükséges minden egyes személy weblapján (azaz, mint a tanulmány elején említettük, körülbelül 500 ezer alkalommal) elvégezni, mivel a személynévtér rekordjait megjelenítő weboldalak általános sablon szerint épülnek fel. Elegendő ebben a mintában meghatározni, hogy az a *reláció*, amelyet mi a „születési helye” karaktersorral

fejezzük ki, annak az azonosítója „<http://schema.org/birthPlace>”, s így az valamennyi személy weboldalának forrásában megjelenik.

Zárszó és köszönetnyilvánítás

A tanulmányban leírt szakmai célok megvalósítása természetesen nem lett volna lehetséges három jelentős tudományterület – bölcsészettudomány, általános, valamint közgyűjteményi informatika – szakembereinek együttműködése nélkül. *Mohay Anikó* a keresőoptimalizálási projekt fő felelőseként kidolgozta a schema.org szótára, valamint a PIM adatelemei közötti megfeleltetést, és közreműködött a vizuális megjelenítő eszköz implementálásában. *Mészáros Tibornak*, a személynévtér építését végző munkacsoport szakmai vezetőjének évtizedes tapasztalata sokat segít az adatbeviteli űrlap szerkezetének optimalizálásában, a releváns adatelemek meghatározásában, a bedolgozandó adatforrások megfelelő kiválasztásában, illetve a meglévő rekordok karbantartásának véget nem érő folyamatában. A tárgyszóállományok és Getty megfelelőik aprólékos figyelmet és kiemelkedő nyelvtudást igénylő munkáját *Mogyorósi Zoltán* végezte, e sorok írója pedig a wiki-szolgáltatások és a szemantikus web technológiáinak ismeretével, valamint több adatbázis-lekérdezővel járult hozzá a közös eredményekhez. Bízunk benne, hogy egy olyan tudásbázist hozhatunk létre a Petőfi Irodalmi Múzeumban, amely adatai hitelességével, valamint a szolgáltató felületek használhatóságával és korszerűségével a hazai közgyűjteményi szféra meghatározó szereplője lehet a jövőben is.

Rezümé

Napjainkban a közgyűjtemények előtt álló egyik legnagyobb szakmai kihívás az átalakuló informatikai környezet nyújtotta lehetőségek megfelelő kihasználása. A korszerű és hatékony digitális információszolgáltatás ugyanis már nem (csak) magukra az adatokra, hanem a közöttük lévő kapcsolatokra épül. E kapcsolatok segítségével a könyvtár, levéltár, múzeum katalógusában információt kereső felhasználót a jelenleginél jóval hatékonyabban, eredményesebben, sőt látványosabban lehet kiszolgálni. E tanulmányban bemutatjuk a rekordok és az egyes diszkrét adatelemek közötti kapcsolatok építésében rejlő lehetőségeket, amelyekhez nem csupán a hagyományos adattárolási formákat (MARC-rekordok), hanem a szemantikus világháló korszerű technológiáit is felhasználhatjuk. E megoldások alkalmazásával igyekszünk a PIM személynévtérét és gyűjteményi adatbázisait releváns, hiteles, könnyen megtalálható és eredményesen használható információforrássá tenni.

From Record Connections to Semantic Connections

The Name Authority File of Petőfi Literary Museum and the Semantic Web

The biggest challenge that the GLAMs are facing nowadays, is the proper implementation of the possibilities of the changing IT-landscape. The modern and efficient digital information services are based today not just on the data elements but on their connections. With using these relations, the users of the GLAMs can be served in a much more efficient, successful and spectacular way than today. In this study, we introduce the possibilities of making connections between MARC-records and discrete data elements, in which we can implement not only the traditional solutions, but also the current technologies of the Semantic Web. With these, we are trying to transform the name authority file and other collection databases of the Petőfi Literary Museum into a relevant, authentic, findable and successfully usable information source.

HUBAY MIKLÓS
humáninformatikus
Petőfi Irodalmi Múzeum
ORCID: 0000-0002-3241-2988

Nevek, névterek, névadatbázisok – névkutatói megközelítésben

Gondolatok és észrevételek a Nemzeti Névter programjának kapcsán*

A tulajdonnevek és megközelítésük alapkérdései

Tulajdonnevek minden ismert, egykori vagy mai nyelvben és társadalomban léteztek, illetve léteznek; tapasztalati alapon nyelvi, kulturális és antropológiai univerzálénak tekinthetők. Létük magyarázatát a használatukhoz kapcsolódó kommunikációs célszerűség adja: egyszerre képesek megfelelni a (relatív) egyértelműség és a nyelvi közlés gazdaságossága követelményének.

A tulajdonnév mibenlétének és jelentésének megragadása régóta foglalkoztatja a kutatókat. Az ezzel kapcsolatos kérdésekre igen sokféle válasz született, nem függetlenül az adott választ megfogalmazó tudományszak, illetve (nyelv-) elméleti irányzat általános kiindulópontjaitól, elméleti keretrendszerétől – a tulajdonnév jelentésének problematikáját tekintve a tulajdonnév jelentésnélküliségének tételétől a neki tulajdonított összetett jelentésszerkezet felvázolásáig. E problémakörrel részletesen nem kívánok szólni, a vonatkozó, áttekintő jellegű irodalomban minderről bőszégesen lehet tájékozódni.¹ A tulajdonnév jelentésének problémáját azonban itt sem kerülhetjük majd meg, a tanulmány egy későbbi részében még vissza fogok térni hozzá.

Az mindenesetre a különböző megközelítések mellett is bizonyos, hogy a tulajdonnév legalapvetőbb funkciója az általa jelölt, egyediként értelmezett entitás egyértelmű azonosítása, illetve más, hasonló entitásoktól való megkülönböztetése. A nevek azonban ezen túlmenően is számos további szerepkörrel rendelkezhetnek.² Fontos szerepet játszanak többek között a világ megismerésében, értelmezésében, az ezzel kapcsolatos tudás rögzítésében, az embert körülvevő élő és élettelen környezethez való viszonyulás kifejezésében, az egyéni

* Készült az ELTE Bölcsészettudományi Karán a Tématerületi Kiválósági Program támogatásával.

¹ Várnai Judit Szilvia: *Bárhogy nevezzük... A tulajdonnév a nyelvben és a nyelvészetben*. Budapest, Tinta Könyvkiadó. 2005; Van Langendonck, Willy: *A Theory and Typology of Proper Names*. Berlin – New York, Mouton de Gruyter. 2007. <https://doi.org/10.1515/9783110197853>; Slíz Mariann: *Általános névtani kérdések. = Magyar névkutatás a 21. század elején*. Szerk. Farkas Tamás – Slíz Mariann. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet. 2015. 93–114. p.

² Farkas Tamás: *A névtelenség és a megnevezés alapkérdéseiről. = A nevek szemiotikája*. Szerk. Bauko János – Benyovszky Krisztián. Nyitra–Budapest, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Magyar Szemiotikai Társaság. 2014. 124–138. p.

és kollektív identitások megformálásában és kifejezésében. A tulajdonnevek tehát gyakorlatias és szimbolikus funkciókkal egyaránt rendelkeznek, s nemcsak az egyes ember, hanem általában a különböző közösségek és a társadalom egésze számára is. A tulajdonneveket erős történeti, társadalmi, kulturális meghatározottság jellemzi, e tényezők pedig nagymértékben befolyásolják az egyes nevek, illetve névtípusok és a névkincs kialakulását, jellegét, összetételét, használatát és változásait.

A tulajdonnevek mindennek megfelelően sokféle szempontból és megközelítésben vizsgálhatók. Tekintve, hogy a nevek nyelvi jelek, kutatásuk eleve, illetve hangsúlyosan nyelvészeti – vonatkozású, alapozású – diszciplína, ugyanakkor a történettudomány, a földrajztudomány, a néprajz és számos további tudományterület számára is releváns témakörnek számít. A tulajdonnevek kutatására szakosodott diszciplínaként a névtan egy-egy problémakör vizsgálatában tekinthető más tudományterületek segédtudományának, kifejezetten alkalmazott szakterületnek, ugyanakkor tekinthető általában önálló interdiszciplínának is. A nevek, a névanyag erős szociokulturális beágyazottsága miatt a névkutatás minden országban jellegzetesen nemzeti, esetünkben tehát kifejezetten hungarológiai érdekeltségű stúdium is.³ Tulajdonnévkincsünk ugyanis – amiként általában a nyelv, legalább annyira erőteljes szimbolikus értékkel – nemzeti kulturális örökségünk és hagyományaink része, alkotóeleme. Ez a szempont, a gyakorlati megfontolásokon túl, a Nemzeti Névtér⁴ vonatkozásában is figyelemre érdemesnek tekintendő.

A tulajdonnevek fajtái és feldolgozásuk lehetőségei

A tulajdonnevek fajtái közül a legősibbek és legfontosabbak kétségkívül a személynevek és a földrajzi nevek, de nyilvánvalóan régi mellettük az állatnevek és a tárgynevek kategóriája is. A további névfajták később alakulhattak ki, egy részük már kifejezetten a modern világ következményeként. A leginkább közérdekű tulajdonnévfajtáknak – fontosságuk, széleskörű és gyakorlati használatuk, történeti és nemzeti-kulturális jelentőségük miatt – a következők tekinthetők napjainkban:

- a személynevek, pontosabban a nyilvános térben használatos típusaik, az egyént megnevező teljes személynév egyes összetevői: a családnevek (más terminussal: vezetéknévek), a keresztnévek (más terminussal: utónévek), illetve a házassági nevek (az ezredelőig csak asszonynevek), sajátos módon továbbá az álnévek;

³ A szakterület aktuális áttekintésére l. Farkas Tamás – Slíz Mariann szerk.: Magyar névkutatás a 21. század elején. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet. 2015.

⁴ A tanulmány a Nemzeti Névtér jelenleg nyilvánosan elérhető, béta verziója alapján fogalmazza meg észrevételeit. Elérhető: <http://abcd.hu>. (Elindult 2019. május közepén, utolsó hozzáférés: 2020. május 10.)

- a földrajzi nevek (más terminussal: helynevek), megnevezettjeik szerint különböző altípusokkal (tájnevek, településnevek, víznevek stb.), a földrajzi tér fontosabb részeinek és pontjainak megnevezésére;
- az intézménynevek (közgyűteményi, illetve a Nemzeti Névtérben is alkalmazott terminussal: testületi nevek);
- a szellemi alkotások nevei: márkanevek és címek;
- az ún. eseménynevek⁵ (elsősorban jelentős történeti események egyedi megnevezései: tatárjárás [1241–1242], mohácsi csata vagy mohácsi vész [1526], de szigeti veszedelem vagy Szigetvár ostroma [1566], továbbá második mohácsi vagy nagyharsányi vagy Szársomlyó hegyi vagy villányi csata [1687], bécsi béke [1606] és bécsi kongresszus [1814–1815], Arkádia-pör vagy Arkádia-per [1806–1807], duk-duk afér [1908] stb.).

Mindezzel összhangban a Nemzeti Névtérben is elsődlegesen a leginkább közérdekű névfajták kapnak helyet: a személynevek, a földrajzi nevek (helynevek) és a testületi nevek (intézménynevek) kategóriái, közvetve pedig a címek kategóriája, az egyes szerzőkhöz kapcsolódó adatként. A márkanevek csoportja ezektől eltérő módon számít közérdekűnek és közhasznátúnak, s döntéstől függően akár helyet is kaphatna e névtérben, használati köre és jellemzői alapján viszont nem különösebben hiányolhatjuk a Nemzeti Névtér anyagából. Az eseménynevek kategóriája ugyanakkor fontosnak számítana történelmünk és a nemzeti kultúra szempontjából, de nehezen körülhatárolható, lajtstromozható, továbbá – gyakorlati szempontból korántsem mellékesen – a fentebb említettekhez képest intézményesen számon nem tartott, „nem gazdált” típust alkot.

A tulajdonnevek egyrészt nyelvi jelek (jelölő + jelentés kapcsolataként értelmezhetők), másrészt változatos enciklopédikus tartalmak kapcsolódnak hozzájuk (jelöltjeik révén). Ebből adódóan a tulajdonnévi szócikkekben álló referenciaműveknek hagyományosan két alapvető típusa létezik:

- a szótár, amely nyelvi jelként, nyelvi-nyelvhasználati vonatkozásaikkal együtt tárgyalja a tulajdonneveket;
- az enciklopédia, mely a tulajdonnevek által jelölt entitásokat és azok sajátosságait mutatja be.

⁵ Ezeket a tulajdonnevek egy kevésbé tipikus kategóriájának kellene tekintenünk, hiszen egyedi jelölő értékkel rendelkeznek, bár a magyar nyelv(észet)i hagyomány nem így kezeli őket. (Ezt tükrözi a magyar helyesírás szerinti kisbetűs írásmódjuk is, szemben például a vonatkozó angol helyesírási gyakorlattal.) Az eseménynevek kategóriájáról, magyar példaanyaggal I. J. Soltész Katalin: Történelemnevek. = Név és névkutatás. Az Incezfő Géza halálának 10. évfordulóján rendezett emlékülés előadásai (Szeged, 1984. április 13–14.). Szerk. Békési Imre. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság. 1985. 187–200. p.

A két alaptípus között – már a jelentés megadása kapcsán – érintkező pontok is vannak. Ezek a tulajdonnevek esetében, azok egyedi jelölő értéke miatt, különösen szembetűnők lehetnek. A szótár és az enciklopédia kategóriája mellett (melyeken belül természetesen sokféle altípus megtalálható) számolhatunk továbbá az enciklopédikus szótárral is, mely – egyfajta szótárba oltott enciklopédiaként – e két alaptípus jellemzőit egyszerre képviseli.⁶

A nyelvész-névkutató érdeklődésének inkább a szótári típusú, a névterekkel foglalkozó szakemberének inkább az enciklopédikus jellegű megközelítés számít elsősorban fontosnak. Talán nem bizonyul mégsem haszontalannak, hogy e helyen ezúttal a nyelvi, illetve a szótári megközelítés lehetőségeire és eredményeire vonatkozóan is tegyünk egy kis kitérőt.

Névszótárak, névadattárak és online alkalmazások

A tulajdonnevek állományait feldolgozó szótáraknak, illetve névtáraknak az egyes névfajták szerint különböző, illetve történeti és szinkrón szempontú képviselői léteznek. A hagyományos módon, nyomtatásban megjelent művek mellett pedig elektronikus vagy informatizált formában elérhető és használható munkákkal is találkozunk. Ezek szűkebb értelemben vett névtereknek – családnévtereknek, keresztnévtereknek, földrajzinév-tereknek – is tekinthetők;⁷ olyan típusú számbavételeknek, amelyek – saját lehetőségeik és hatókörük szerint – az adott típusból létező, használható, illetve használatban lévő vagy használatban volt neveket tartalmazzák.

Érdemesnek látszik itt röviden felvázolni, hogy hol állunk jelenleg a történeti és a jelenkori magyar tulajdonnév-állomány főbb típusainak feldolgozásával. Ezt abból a szempontból is hasznos lehet megtennünk, hogy a tulajdonnévszótárak témaköre a hazai lexikográfiai irodalomban is kevésbé ismert területnek számít. A továbbiakban rövid összképet kínálva, de a részletesebb áttekintést mellőzve,⁸ a figyelmet az online elérhető informatizált állományokra, illetve feldolgozásokra fordítjuk.

⁶ Fábán Zsuzsanna: A szótár, illetve a lexikon és az enciklopédia megkülönböztetése az „enciklopédikus szótár” műfajának tükrében. = Szótár, lexikon, enciklopédia. Szerk. Fábán Zsuzsanna – Szöllősy Éva. Budapest, Tinta Könyvkiadó. 2015. 17–38. p.; Farkas Tamás: A tulajdonnevek szótári feldolgozásának alapkérdései. = Tulajdonnevek és szótárak. Szerk. Farkas Tamás – Slíz Mariann. Budapest, ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság. 2020. 11–36. <https://doi.org/10.26546/4892373.2>

⁷ Vö.: Szakadát István: A névterekről általában. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 67. évf. 2020. 1. sz. 5. p.

⁸ Erre l. Farkas, Tamás: Proper Name Dictionaries in Hungary. = Hungarian Lexicography II. Monolingual and Special Dictionaries. Szerk. Fábán, Zsuzsanna. Budapest, Akadémiai Kiadó. 2012. 307–329. p.; Farkas Tamás – Slíz Mariann szerk.: Tulajdonnevek és szótárak. Budapest, ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság. 2020. <https://doi.org/10.26546/4892373>

A magyar keresztnévek (utónévek) történeti állományából az Árpád-kor egészének és az Anjou-kor nagyobb részének anyaga a teljesség igényével már elkészült szótárszerű feldolgozásban. Online alkalmazásként, a Dictionary of Medieval Names from European Sources (DMNES.) című európai projekt keretében ennek egy része érhető el jelenleg az interneten.⁹ A későbbi időszakokra vonatkozóan csak részben, illetve erősen korlátozottan reprezentatív feldolgozásokkal találkozhatunk.

A jelenkori magyar keresztnévállomány közreadásának szándékát számos (bár a teljes könyvpiacot tekintve többségében szakszerűtlen) munka képviseli. Az online elérhető utónévtárak, utónévkeresők terén is összességében hasonló a helyzet, az MTA Nyelvtudományi Intézetében elkészült Utónévportál viszont szakmai feldolgozását – és 2013-as indulásakor egyúttal teljes körét – tartalmazza napjaink anyakönyvezhető magyar keresztnévanyagának.¹⁰

A magyar családnévanyag történeti és jelenkori állományának különböző típusú, de jó reprezentativitású szótári feldolgozásai állnak rendelkezésünkre. Online alkalmazások egyes történeti időszakok, illetve részlegek családnévállományának közzétételére készültek, ezekre vonatkozóan azonban a teljesség igényével: a 18. század első évtizedeiből származó országos adóösszeírások családnévanyagának névföldrajzi, térinformatikai feldolgozásaként született meg a Történeti magyar családnévátlasz (TMCsA.), s ugyancsak szabadon kereshető a névmagyarosítások mozgalmát feldolgozandó A magyarországi hivatalos családnév-változtatások történeti adatbázisa 1815–1932 (MCsvA.).¹¹

A földrajzi nevek körére vonatkozóan különböző típusú névtárak sora áll rendelkezésre, melyek közül szempontunkból különösen releváns és jellemző típusként a történeti helynévtári sorozatokat és a helységnév-azonosító szótárak típusát érdemes itt kiemelni. Ezek jelenleg leginkább nyomtatott formában vehetők kézbe. Online elérhető és – a helynevek tekintetében különösen kézenfekvő és indokolt módon – térinformatikai alkalmazásokkal kiegészült közzétételekről is beszámolhatunk azonban: ilyen az Erdélyi Helynévtörténeti Adattár (EHA.), illetve interaktív névföldrajzi atlasz, elsősorban pedig a Magyar Nemzeti Helynévtár – történeti és 20–21. századi modullal indult és aktuálisan is

⁹ <http://dmnes.org> (projektvezető: Uckelman, Sara L.); a projekt bemutatását l. Uckelman, Sara L. – Slíz Mariann: Többnyelvű névtani lexikográfia: Dictionary of Medieval Names from European Sources elnevezésű nemzetközi szótári projekt. = Névtani Értesítő, 37. sz. 2015. 203–220. p.

¹⁰ <http://corpus.nytud.hu/utonevportal> (projektvezető: Raátz Judit és Sass Bálint); a problémakör elemzését l. Farkas Tamás: Keresztnévészótárak és utónévportálok. A magyar keresztnévanyag feldolgozása online és határok nélkül. = A nyelvföldrajztól a névföldrajzig X. Nevek a nyelvpolitikai küzdőterben. Szerk. Vörös Ferenc. Szombathely, Savaria University Press. 2019. 63–80. p.

¹¹ <http://www.csaladnevatasz.hu> (projektvezető: N. Fodor János), illetve <http://macse.hu/names/names.aspx> (projektvezető: Kövesdi István és Farkas Tamás).

futó – projektje (MNH.).¹² Utóbbi szemléletesen példázza, hogy milyen jellegű kihívásokkal szükséges egy hasonló célkitűzésű, jellegű és szabású projekt esetében számolni.¹³ További, kiegészítőleg kapcsolódó forrás lehet pedig akár egy földrajziköznév-szótár is, mely a magyar földrajzinév-állományba is beépült szinkrón, illetve történeti földrajzi köznevek anyagát foglalja magába.¹⁴

Az itt röviden számba vett típusok képviselői – legalábbis a személynév-anyagot feldolgozó munkák – elsődlegesen nyelvi oldalról, nyelvi jellemzőik szempontjából közelítenek a tulajdonnevekhez, melyeknek használatban volt, illetve lévő állományáról az adott körben akár reprezentatív értékű (s akár teljes) listával is szolgálhatnak. Kiindulópontjuk jellemzően eltér ugyan a Nemzeti Névtér alapvetően enciklopédikus típusú érdeklődésétől, kapcsolódási pontok azonban – a társadalmi-kulturális szempontból fontos tartalmak összekapcsolt közzétételi lehetőségén túl is – találhatók közöttük.

A földrajzi nevek hasonló gyűjteményei, melyek történeti és jelenkori adatok hosszú sorát tartalmazzák, rendszerint a konkrét helyekre vonatkozó információkat foglalják magukba, köztük a különböző névváltozatok gyakran igen bőséges listáit. Az ezekben a gyűjteményekben szereplő további, nyelvészeti vonatkozású adatok sem érdektelenek azonban: szakszerű etimológiákat, megbízható (nyelv)történeti adatolást (évszám, olvasat, értelmezés stb.) közölhetnek. Ezek a Nemzeti Névtérben szereplő földrajzi nevekhez kapcsolt további oldalak (Wikipédia-szócikk, település hivatalos honlapja stb.) hasonló – ám a tudományosság szempontjából gyakran nem megbízható – adatait tudják szakszerűen kiegészíteni és pontosítani.¹⁵ Bizonyos földrajzinév-típusokon belül a névállomány pedig jól felmérhetőnek, s lényegében (vagy legalábbis napjaink lehetőségei szerint) teljes körűen, hézagmentesen felmértnek tekinthető; ez a Nemzeti Névtér által feldolgozandó adatok körét is segíti meghatározni.

¹² <http://eha.elte.hu> (projektvezető: Bárh M. János), illetve <http://mnh.unideb.hu> (projektvezető: Hoffmann István és Tóth Valéria).

¹³ Vö.: Hoffmann István – Tóth Valéria: Magyar Nemzeti Helynévtár. = Névtani Értesítő, 37. sz. 2015. 195–202. p.; Mikesy Gábor: A Magyar Nemzeti Helynévtárról. A koncepció és a megvalósulás problémái. = Névtani Értesítő, 39. sz. 2017. 155–167. p.; Hoffmann István – Tóth Valéria: Mi is a Magyar Nemzeti Helynévtár célja és feladata? = Névtani Értesítő, 39. sz. 2017. 169–182. p. A projekt előzményeihez l. még többek közt: Tóth Valéria: Mai Magyar Digitális Helynévtár Egy kutatási program célja, eredményei, távlatai. = Helynévtörténeti Tanulmányok, 7. sz. 2012. 19–27. p.

¹⁴ Meglévő szakmunka: Bába Barbara – Nemes Magdolna: Magyar földrajzi köznevek tára. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. 2014.

¹⁵ A Kárpát-medencei magyar településrendszer vonatkozásában például, a teljességre törekvően, Kiss Lajos Földrajzi nevek etimológiai szótára című közismert munkájának (4., javított és bővített kiadás: Budapest, Akadémiai Kiadó. 1–2. kötet. 1988) jelenleg készülő, bővített és aktualizált, *ultima manus* kiadásában (Budapest, Tinta Könyvkiadó).

A személynevek említett feldolgozásai többségükben nem konkrét személyekre, hanem az egyes személynévtípusok névegyedeire vonatkozó – s a megnevezetteknek a helynevekhez képest nagyságrendekkel bővebb körét leképezni hivatott – információkat tartalmaznak. Ezek között is találunk azonban olyan szakmunkákat, amelyek konkrét névviseleőkre, azaz egyértelműen azonosítható személyekre vonatkozó adatokat tartalmaznak. Ez jellemezheti a középkori, a rögzült családnévhasználat kialakulása előtti időszak személynévtárainak anyagát, ahol a névadatok egyértelműsítése, az egy személyre vonatkozó névváltozatok összekapcsolása alapvető kutatói, szótárkészítői feladat lehet.¹⁶ De ez jellemzi természetesen a hivatalos családnév-változtatások (fentebb említett) történeti adatbázisának állományát is, mely számos ismert személyiség névváltoztatási aktusához kapcsolódóan közli a vonatkozó pontos életrajzi adatokat.¹⁷

A szintén tulajdonnévi címszavakba szerveződő, de enciklopédikus jellegű feldolgozások az itt áttekintettektől elkülönítendő témakört alkotnak, melynek részleteire e helyen azonban nem szándékozom külön kitérni.

A névtér alapvető feladata, összetevői és értelmezése

A névtér egyfajta webes tudásszervezési rendszernek tekinthető, mely a benne szereplő tulajdonnevek révén közreműködik valamely terület ismeretanyagának rendszerezésében és közreadásában; gyakorlatias oldalról megközelítve egyértelműsített nevek megfelelően rendezett gyűjteményeként értelmezhető.¹⁸ A névtér alapfeladata ugyanis, hogy a benne szereplő neveket megnevezetteikkel egyértelműen összekapcsolja. Emellett praktikus adódó további lehetősége az, hogy e tételekhez további – potenciálisan többféle – enciklopédikus ismeretet, tudásanyagot, illetve azokhoz közvetlenül továbbvezető útvonalakat

¹⁶ Slíz Mariann: Az egy személyre vonatkozó adatok mennyiségének szerepe a névtörténeti kutatásokban. = Névtani Értesítő, 30. sz. 2008. 121–134. p. L. továbbá az ennek jegyében elkészült, a névviseleőket is azonosító Anjou-kori személynévszótárainkat: Slíz Mariann: Anjou-kori személynévtár 1301–1342. Budapest, Históriaantik. 2011; uő: Anjou-kori személynévtár 1343–1359. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság. 2017. <https://doi.org/10.26546/5061158>

¹⁷ L. a 11. lábjegyzetben már hivatkozott internetes oldalon (<http://macse.hu/names/names.aspx>), az „ismert személyek böngészése” funkcióval, a megfelelő hivatkozásokkal együtt. A név-magyarosítási mozgalom hangsúlyosabban érintette általában a polgári, illetve polgárosodó, urbánus háttérű rétegek képviselőit, akik között a nyilvános társadalmi térben ismertté váló személyeket elsősorban kereshetjük. A témakör, illetve az adatbázis ilyen vonatkozásai szerint is lehet figyelemre érdemes témánk szempontjából.

¹⁸ Ezekre a kérdésekre l. Szakadát István: A névtér fogalmának értelmezése. = K + K = 120. Papers dedicated to László Kálmán and András Kornai on the occasion of their 60th birthdays. Szerk. Gyuris Beáta – Máty Katalin – Recski Gábor. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet. 2017. <http://clara.nyud.hu/~kk120/szakadat/szakadat.pdf>; Szakadát István: A névterekről általában. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 67. évf. 2020. 1. sz. 1–11. p. Különböző névterekre vonatkozó kitekintéssel l. Szabó Panna: Névterekkel az egységes névkezelés felé. = Névtani Értesítő, 41. sz. 2019. 165–176. p. <https://doi.org/10.29178/NevtErt.2019.9>

kapcsoljon. A névtér a benne szereplő, egyértelműsített elemek segítségével megfelelően strukturált rendszert, hálózatot alkot, s megfelelő átjárhatóságot biztosít különböző információállományok között.

A nevek és megnevezettek összekapcsolása azonban nem mindig problémamentes feladat. Gondoljunk akár csak a Centauri (ál)néven publikáló kortárs magyar íróra, akinek életéről több mozzanatot tudhatunk, tényleges kilétét, azaz valódi személyét és nevét azonban nem ismerjük. Vagy a minden bizonnyal legismertebb példára hivatkozva, a magyar hagyományban Anonymusként számon tartott személyre, a Gesta Hungarorum névtelen szerzőjére, aki önmagát P. dictus magisterként említi művében, Ennek nyomán több P kezdőbetűs keresztnevet viselő Árpád-kori klerikussal próbálták már azonosítani – valójában azonban még abban sem lehetünk biztosak, hogy esetében melyik Béla király egykori jegyzőjére gondoljunk, ugyanis a történettudományi viták jelenleg is folynak e kérdéssel kapcsolatban.¹⁹

Más, ezeknél jóval számosabb esetben az alapproblémát azonban az jelenti, hogy a valóságban – legalábbis a névtípusok többségénél – rendszerint nem az 'egy tulajdonnév ~ egy megnevezett' típusú relációkat kell kezelni. A tulajdonnevek körében is jól ismert jelenség ugyanis egyrészt a homonímia, illetve a poliszémia: azok az esetek, amelyekben több különböző entitás egymásával azonos alakú nevet visel, illetve ugyanazon tulajdonnév több entitásra is vonatkozik (pl. a Bihar helynév Magyarországon és Indiában, a Zala folyó és megye neve Magyarországon). Gyakori másrészt a különböző tulajdonnevek között fennálló szinonímia, azaz a többnevűség jelensége is, melynek esetében egyazon entitáshoz több különböző tulajdonnév kötődik (pl. Gross Rezső ~ Gács Rezső ~ Rodolfó).

Ezen a ponton már nem lehet elodázni, hogy a tulajdonnév jelentésének kérdésében is állást foglaljunk. Egyes megközelítések szerint a tulajdonnévnek nincs jelentése, avagy a tulajdonnév jelentése maga az általa jelölt entitás.²⁰ Hasonló jelentésfogalomra alapul a névterek struktúrájának azon értelmezése, mely szerint a névteret két egyenrangú komponens: a név és a névhordozó (a jelölő és jelölt), harmadik komponensként pedig az ezek között lévő kapcsolat megadása alkotja.²¹ Az ugyanakkor eleve problematikusnak, ellentmondásosnak látszik, ha a névterek virtuális térként az ún. névhordozókat, szó szerinti értelmezésben

¹⁹ A Nemzeti Névtér és továbbvezető hivatkozásai a kapcsolódó problematikának (és a könyvtárnyi szakirodalomnak) természetesen és szükségszerűen csak egy részét tükrözik. A megfelelő tétel jelenleg az Anonymus, P mester, Pál notárius és Béla király jegyzője neveket kapcsolja ide; elsősorban nyilvánvalóan szerzőinév-rekordokból indulva ki, s nem a vonatkozó, további lehetőségeket is szóba hozó történettudományi szakirodalomra építve.

²⁰ L. az 1. lábjegyzetben hivatkozott vonatkozó szakirodalomban, illetve a 24. lábjegyzetbeli, a tulajdonnév jelentésének kérdésével foglalkozó munkák tudománytörténeti áttekintéseiben.

²¹ Szakadát István: i. m. 2020.

magukat a tulajdonnév által jelölt valós földrajzi helyeket, személyeket, intézményeket, dolgokat tartalmaznák, foglalhatnák magukba.²²

Az említett probléma vagy ellentmondás azonban megszűnik, ha a tulajdonnév jelentésének egy másféle, a szakirodalomban ugyancsak jól ismert és bevett értelmezésére támaszkodunk. Eszerint a tulajdonnév is rendelkezik jelentéssel, ami alapvetően a jelölőnek (a névhez tartozó formának) a jelöltre (az ún. denotátumra: helyre, személyre, testületre, dologra; a fent említett terminussal: névhordozóra) való – egyedi – vonatkozása (denotációja).²³ A névtér ebben az értelmezésben így egyrészt a jelölőket (a nevek rögzített formáját), másrészt az azokhoz tartozó jelentéseket (a nevek jelöltjeire való megfelelő utalásokat) tartalmazza. Hasonlóképpen írható le egyébként általában a szótári, lexikográfiai típusú feldolgozások struktúrája is, mely az itt közölt értelmezést is erősíti.

E tanulmányban magam is ez utóbbi felfogás jegyében közelítem meg az 'egy/több név ~ egy/több megnevezett' relációk lehetséges típusait, melyek tehát a jelölők és a jelentések között általában lehetséges viszonyok módjára írhatók le.²⁴ A továbbiakban a messzire vezető elméleti kérdésektől eltekintve, a tulajdonnevek egyértelműségével, illetve egyértelműsítésével kapcsolatos gyakorlatias kérdésekre, illetve néhány felmerülő problémára fordítom figyelmemet, egyúttal a Nemzeti Névtér anyagára fókuszálva is.

Egy vagy több név – egy vagy több megnevezett

A legegyszerűbb esetet nyilvánvalóan az 'egy név ~ egy megnevezett' – illetve, más megközelítésből megfogalmazva: az 'egy megnevezett ~ egy név' – viszonyok képviselnék. Ezek azonban, legalábbis a legfontosabb névfajták, azaz a személynevek és a földrajzi nevek körében nem tekinthetők határozottan jellemzőnek. Ha ilyen relációt látunk magunk előtt, az gyakran inkább az utókor vagy a felhasznált adatbázis adathiányosságát, illetőleg a meghatározott gyűjtőkör korlátosságát jellemzi. Egy személyhez vagy földrajzi helyhez ugyanis sokszor több, mégpedig különböző értékű – különböző jellegű, időbeliségű, nyelvű,

²² Egyfajta áthidaló megoldásnak az nyithat utat, ha itt a „vonatkozó enciklopédikus információkat gyűjtő adatlapként” közelítjük meg a névhordozó kérdését. Erre l. Szabó Panna: i. m. 2019.

²³ Vagy, legalábbis, a tulajdonnév összetett jelentésszerkezetének a magva; l. J. Soltész Katalin: A tulajdonnév funkciója és jelentése. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1979. 28–29. p. Bár ennek pontos értelmezésében, leírásában adódnak különbségek, a modern névtani szakirodalom szinte egységesen vallja a tulajdonnév jelentésszerűségének elvét, amiként a formális nyelvelméleti irányzatokat felváltó funkcionális nyelvészeti megközelítések is; l. például Hoffmann István: Név és jelentés. = A nevek szemiotikája. Szerk. Bauko János – Benyovszky Krisztián. Nyitra, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Magyar Szemiotikai Társaság. 2014. 5–21. p.

²⁴ Vö. Pusztai Ferenc: Szójelentés-történet. = Magyar nyelvtörténet. Szerk. Kiss Jenő – Pusztai Ferenc. Budapest, Osiris Kiadó. 2003. 861. és 892. p.; illetve Hajdú Mihály: Denotáció. = Hajdú Mihály: Általános és magyar névtan. Budapest, Osiris Kiadó. 2003. 82–95. p.

nyelvváltozatú, státuszú, társadalmi értékű stb. – név kapcsolódhat; ez alól még a testületi nevek (intézménynevek) kategóriája sem számít egyértelmű kivételnek. A szinonímia, illetve a homonímia vagy polisztémia korántsem tekinthető tehát ritka jelenségnek.²⁵

Ha különböző nevekkal találkozunk, óhatatlanul külön entitásokat jelölőnek véljük azokat, ha nem tudjuk eleve azt, hogy történetesen egyazon megnevezetre vonatkoznak; a névazonosság is hasonlóképpen vezethet tévedésekhez. Egy-egy ilyen helyzet a nevek használatával kapcsolatban aktuális információhiányból fakad, s félreértést, zavart okozhat. A különböző, a nemzeti közösség mindennapi élete, illetve a nemzeti kultúra számára jelentőséggel bíró nevek és megnevezettjeik egyértelmű összekapcsolása ezért is alapvetően fontos feladat, melyet a Nemzeti Névtérnek megfelelően kell tudnia kezelni, az egyébként nem egyértelmű relációk esetében is. Mivel pedig a Nemzeti Névtérben feldolgozott névfajták közül ez a földrajzi nevek és a személynevek körében fordul elő gyakrabban – az intézménynevek körében inkább ritkának számít –, így alábbi példáimat is e két fő névfajta köréből merítem.

Az 'egy név ~ több megnevezett' reláció igen gyakori, közsímert jelenség. A személynevek körében szembesülünk vele gyakrabban, ugyanakkor a földrajzi nevek között sem számít ritkának, s olyan esetekben is fennállhat, amelyek kapcsán fel sem merül bennünk. Így például a történeti Eperjes településnév esetében, melynek nemcsak a mai Szlovákiában, hanem 1954 óta Magyarországon, Csongrád megyében is van megnevezettje (korábbi nevén: Kiskirályság). Az Eperjes egyébként más típusú földrajzi helyek nevéként is használatos – amint az a Nemzeti Névtér anyagából is könnyen megállapítható. Bonyolultabb példát is említve: a Kisjenő történeti településnévet a Nemzeti Névtér, helyesen, a mai Romániából, Arad megyéből adatolja. Ha azonban rákeresünk akár csak az online térben, a Google Maps alkalmazásban is ugyanerre a névre, a mai Moldovai Köztársaságban is megtaláljuk, mégpedig Chişinău (oroszul: Kisinyov) magyar nyelvű megfelelőjeként. A magyar nyelvű Wikipédia Kisjenő szócikke szintén csupán az Arad megyei, történeti Kisjenő településnévhez vezet el, miközben a Chişinău szócikken belül a moldovai főváros magyar nevéként ezt a Kisjenő nevet szintén megtaláljuk. Kérdéses természetesen, hogy mennyire „helyénvaló” s milyen szociális érvénnyel rendelkezik ez utóbbi megnevezés a magyarban: hiteltörténeti adatai hiányoznak, de a példák alapján mégis létezőnek kell tekin-

²⁵ Ez így lehet akár a helységnevek körében is, melyekre vonatkozóan a 19. sz. végén – 20. sz. elején lezajlott országos helységnevrendezés éppen ezeket igyekezett felszámolni – legalábbis a hivatalos névhasználat vonatkozásában, s amit azután különösen a Trianon utáni változások több ponton is átrendeztek. Az újabb keletű homonímia és szinonímia példáira körükből l. Mikesy Gábor: Helységneveink 1913-as tükörben. = Névtani Értesítő, 35. sz. 2013. 37–53. p., különösen 44–51. p.

tenünk. Nem egyszerű kérdés, hogy ez utóbbi nevet, illetve jelentést a Nemzeti Névtérnek kellene-e, avagy miként kellene tartalmaznia.²⁶

A 'több név ~ egy megnevezett' reláció az imént tárgyalt jelenségtípus fordítottját képviseli, melyet ezúttal személynévi példákkal illusztrálok. Elsőként történeti példát idézve: a 15. században nemességet elnyerő Bothos István kancelláriai jegyző szerzett birtokai alapján azután Félegyházi, még később Tahi István néven tűnik fel az okiratokban – egyazon személyt jelölve ezzel a változatossággal is.²⁷ Időben hozzánk közelebb eső, érdekesebb, a Petőfi Irodalmi Múzeum névtéréből a Nemzeti Névtérbe is átkerülő példákkal szolgál erre a helyzetre azonban eleve az írói álnevek típusa. Így jelenik meg a névtér állományában összekapcsolva például Rejtő Jenő, P. Howard és Gibson Lavery neve (a szerző különböző műfajokhoz kötődő névhasználatából); Csokonai Lili és Esterházy Péter, avagy Sárbogárdi Jolán és Parti Nagy Lajos (férfi szerzők női álneven kiadott művei kapcsán); vagy szerepel egyetlen személyhez kötve az igen termékeny alkotóként és sokféle műfajban jelentkező Nemere István több tucatnyi álneve is. A különböző személynevek egyazon megnevezetthez való hozzákapcsolása persze e sajátos kérdéskörtől függetlenül, a magyar nyelvű névhasználat potenciálisan változó jelenkori formái (házassági név, megkülönböztető névelem vagy betű felvétele) szempontjából is megoldandó feladat lehet.²⁸

Nevek és névváltozatok

Az eddig említett kérdések mellett külön érdemes kitérnünk a névváltozatok problematikájára. Ezek megfelelő kezelése, összekapcsolása egy névtér alapvető feladata. Kérdésként merülhet fel velük összefüggésben ugyanakkor az is, hogy miképpen lehet – avagy kell-e, illetve lehet-e közülük – egy-egy kitüntetett névformát kiemelni, meghatározni. Ez ugyanis szükségzerű feladatként jelentkezhet például egy hagyományos módon összeállítandó bibliográfia esetében.

²⁶ Ez utóbbi példával egyúttal az újonnan kreált és bizonyos használati színtereken megjelenő magyar exonimák, illetőleg a digitális világ jelentette kihívások problémakörére is fel kívánom hívni a figyelmet; ezek az itt tárgyalt egyértelmű megfeleltetések problémakörén túlmutatva, a Nemzeti Névtér „hatókörével” kapcsolatos további elvi és gyakorlati kérdésekre is rámutatnak. Mindezekre, további példákkal is l. Mikesy Gábor: Új magyar exonimák. = Helynévtörténeti Tanulmányok, 3. sz. 2007. 209–214. p.; Mikesy Gábor: Földrajzi nevek a közigazgatásban. = Névtani Értesítő, 38. sz. 2016. 101–112. p.; Gercsák, Gábor – Mikesy, Gábor: Does Google serve as a model for using place names? = Acta geographica Slovenica, 57 évf. 2017. 1. sz. 153–159. p. <https://doi.org/10.3986/AGS.4668>

²⁷ Mikesy Sándor: Miért alakultak ki vezetékneveink? = Magyar Nyelvőr, 83. évf. 1959. 1. sz. 82–87. p.

²⁸ A magyar szaktudományos szerzők esetében a nemzetközi publikációs adatbázisok (melyekben a magyar személynévrend miatt a család- és keresztnév felcserélése, illetve keresztnév helyett a családnév egy kezdőbetűre rövidítése is sajnálatosan gyakori jelenség) további jellemző problémátípust képviselnek; mindez a Nemzeti Névtér anyagát azonban nem érinti.

Példaképpen hivatkozom itt a magyar egynyelvű szótárkészítés jelenleg futó nagyszabású vállalkozásának, A magyar nyelv nagyszótárának a munkálataira, melynek során az egységesített névformák meghatározására is ki kellett dolgozni az általános – bár a gyakorlatban nem mindig egyértelműen alkalmazható – irányelveket. A szerzői névformák esetében többek között a régi személynevek és a régies írásmódú nevek esetében, akár a névviselő saját névhasználatától eltérően, a hagyomány és a folytonosság szempontjainak, illetve „mérvadó forrásoknak” a figyelembe vételével is; a művésznevek kapcsán ugyancsak megoldandóan; a névkiegészítők esetében is eldöntendő módon; stb.²⁹ A legösszetettebb problémakört a történeti nevek képezik, melyek esetében a (mai értelemben vett) hivatalosság hiánya, illetve az egykori nyelvhasználatot és írásgyakorlatot jellemző változatosság és változékonyság már eleve a kérdésnek az értelmezését is megnehezíti. E problémák természetesen a magyar könyvtári feldolgozás számára sem ismeretlenek, névkezelési szabályok és ezekre vonatkozó, korábban készült szabályzatok hivatottak rendezni a vonatkozó kérdéseket.³⁰

A problémát itt két ismert szerző névhasználatának példájával illusztrálom. Egyikük a Szenc mezővárosából származó Molnár Alberté, aki Szenczi Molnár Albert ~ Szenci Molnár Albert ~ Molnár Albert, Szenczi ~ Szentzi Molnár Albert neveken szerepel a Nemzeti Névtérben. Az eredetileg a származási helyre utaló névelem használata tehát általánosnak látszik a névben, a többi csupán helyesírási változatosság, illetve eltérés. De hogyan értelmezhetjük a kitüntetett szerepű névforma kérdését akkor, ha azt látjuk, hogy például a Pannon enciklopédia magyar nyelv és irodalom témakörét átfogó, e szempontból reprezentatívnak számítható kötetében a Szenczi és Szenci névváltozat egyaránt megtalálható, éspedig következetes megoszlással: előbbi a magyar nyelvről szóló, utóbbi a magyar irodalomról szóló részében használatos forma (a névmutatóban az utóbbi változat szerepel, talán az irodalmár főszerkesztőnek is köszönhetően)?³¹ A probléma (itt nem részletezhető) hátterét a magyar helyesírástörténet és művelődéstörténeti meghatározottságai, illetve az utókor gyakorlatának szempontjai képezik. A másik, itt említett példa Mikszáth Kálmáné, akinek neve nemesi előnévvel kiegészülve, szlovákos írásmóddal, illetve több (bár nem az összes) írói álnevével együtt található meg a Nemzeti Névtérben. Az író neve ugyanakkor a nagykürtösi evangélikus templom születési

²⁹ Az adatközlés elvei. = A magyar nyelv nagyszótára. I. Segédletek. Főszerk. Ittész Nóra. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet. 2006. 54–60. p. (Részben a további oldalakon is folytatódóan, valamint továbbvezető irodalommal. Online: Tájékoztató a bibliográfiai adatokról, kezelésükről és megjelenítésükről, 2.1. pont: <http://nagyszotar.nytud.hu/biblio.html>.)

³⁰ Ezekről áttekintően I. Szabó Panna: Névkezelési szabályok a magyar könyvtári feldolgozásban. = Névtani Értesítő, 40. sz. 2018. 139–154. p. <https://doi.org/10.29178/NevtErt.2018.9>

³¹ Sipos Lajos főszerk.: Pannon enciklopédia. Magyar nyelv és irodalom. Budapest, Urbis Könyvkiadó. Második, javított kiadás. 2008. 469. p., pontosabban pedig az itt hivatkozott oldalakon.

anyakönyvi feljegyzésében Mixádt Kálmány formában, s gimnáziumi évei alatt is folyamatosan változó írásmóddal szerepel. Írói pályája folyamán használt saját neve esetében mindenesetre a Mikszáth Kálmán formát egyértelműsíti.³²

Egy, a Nemzeti Névtérhez hasonlóan szerveződő elektronikus állományban is természetesen van, illetve lenne haszna a kitüntetett szerepű névváltozatok meghatározásának. Ez azonban itt nem elkerülhetetlen feladat, hiszen a névváltozatok technikailag is másképp rendelődnek egymás mellé, illetve másképpen kereshetők, mint ahogy egy hagyományos szerkesztésű kiadványban – utalók rendszerével – tudjuk összekapcsolni azokat. Fontos ugyanakkor ismét megjegyeznünk, hogy az egyes névváltozatok rendszerint nem azonos használati értékűek; például a Buda és az Ofen, a Rómer Flóris és a Római Ferenc nevek,³³ vagy a fentebb említett valós szerzői nevek és álnevek egymással pontosan nem cserélhetők fel. Nyilván hasznos lenne, ha a különböző névformák „értékéről”, akár forrásáról is tájékoztatást kapnánk az állományból. Ez azonban beláthatatlan mennyiségű és bonyolultságú munkát igényelne, így csak igen korlátozottan (l. a földrajzi nevek időbeliségével kapcsolatban) valósul meg a Nemzeti Névtér anyagában. E téren a továbbvezető linkek és források (mint Wikipédia-, illetve lexikonszócikkek) alapján nyílhat inkább lehetősége közelebbről is tájékozódni velük kapcsolatban az érdeklődőnek. Az egyes névváltozatok használati gyakorisága ugyanakkor jó iránymutató lehet. A Nemzeti Névtérben pedig azt tapasztalhatjuk, hogy a névváltozatok egymás utáni sorrendje nem teljesen véletlenszerű: láthatólag a bevettebb formák kerülnek a megjelenített névlista élére.

Néhány további típuspélda a nevek és névváltozatok problémájához

A névváltozatoknak, illetve egymáshoz való viszonyuknak – amint azt az eddig elmondottak is jelezték – többféle, olykor egymással összefonódó, illetve formailag egybeeső típusa lehetséges. Az eddigi példákból kirajzolódó típusok mellé néhány további igyekszem még röviden felvillantani.

A történeti jelentőségű, napjainkban megyeszékhelyként működő Székesfehérvár magyar neve mellett több idegen nyelvű (köztük latin, német és különböző szláv nyelvekhez kötődő) névváltozattal szerepel a Nemzeti Névtérben. Közismertnek számít ugyanakkor az az egykori Fehérvár névváltozat, amelyet – nyelvtörténetileg még korábbi hang- és írásformában – kiemelt fontosságú nyelvemlékünk, az 1055-ös Tihanyi Alapítólevél foglal magában, s amely – a sztenderd, formális, hivatalos Székesfehérvár mellett – a mindennapi, mai beszélt nyelvben

³² Mikszáth nevének különböző változatairól (írói álneveire is) l. Németh Zoltán: Álnév és maszk. Eger, Liceum Kiadó, 2013. 22–23. p.

³³ Jelenleg az Ofen név még hiányzik a Nemzeti Névtér anyagából (csak Újbuda ~ Neuofen nevében tűnik fel), a Római Ferenc viszont (Rómer Flóris nevének 1848/49-ben magyarosított változata) megtalálható benne.

is gyakori forma. Az említett példával egyrészt a nyelvtörténeti, másrészt szinkron nyelvészeti szempontok lehetséges relevanciájára kívántam utalni a névtér problematikájával kapcsolatban.³⁴

A nyelvi és politikai határainkon túli megfelelők, névvariánsok kérdése külön témakört képez. Ezt példázza Székesfehérvár imént utalt idegen nyelvi megfelelőinek listája, melyek között történeti vagy mai idegen nyelvű, külföldi vagy a hazai nemzetiségi névhasználatból eredő névformákat is találunk. További, személynévi példasorként hivatkozom a többnyelvű (a latin mellett magyarul, németül és szlovákul is jól beszélő), tipikus hungarus személyiségnek tekinthető polihisztor, Bél Mátyás névhasználatára. Ő Bél Mátyás ~ Meliboeus ~ Bel, Matthias ~ Melibeus névvariánsokkal szerepel jelenleg a Nemzeti Névtér anyagában. Mellőlük ugyanakkor hiányzik a Matthias Belius, a latin nyelvű szerzői névként használt forma, valamint az esetében több szempontból is indokolható, szlovák Matej Bel változat.³⁵ A különböző nyelvű névváltozatok egyébként a testületi nevek esetében szintén felmerülhetnének (különösen az egyes minisztériumok és más fontos állami intézmények hivatalos angol nyelvű megnevezésének, illetve nevük rövidítésének megadásával); ezeket a Nemzeti Névtér állománya jelenleg nem tartalmazza.

A hivatalosság és az állam keretein túli névváltozatok sajátos problémakörét jelentik az egykor a történeti Magyarországhoz, ma más állam területéhez tartozó földrajzi helyek megnevezései. Ezek köréből itt csupán egy speciális típus, az újonnan kialakult, illetve szükségszerűen önállósodott települések névváltozatainak problematikájára utalok, az ezzel foglalkozó szakirodalom megállapításaiból idézve.³⁶ A Sátoraljaújhely szomszédságában létrejött szlovákiai Újhely vonatkozásában (~ Slovenské Nové Mesto névváltozattal kiegészülve a Nemzeti Névtérben), helységnev-azonosító szótáraink és más források adatait figyelembe véve (az idézett szövegben hivatkozva) ezt állapíthatjuk meg: „Sátoraljaújhely városát a trianoni határ kettévágta. Az elcsatolt részre a szlovák jogszabályok Újhely formát állapítottak meg; ezt követi LELKES, viszont Szlovákújhely (HAJDÚ-MOHAROS, SZMA.), Tótújhely (HVa., TSz.), Kisújhely (ebben a formában támogatta az FNB [a Földrajzinév-bizottság – F. T.] az ottani vasútállomás menetrendi nevét) és Karlatanya (SEBÖK) variánsok is élnek.”³⁷ Az ismertebb példa, az ugyancsak Szlovákiában lévő Komárom (~ Rév-Komárom ~ Révkomárom ~ Komárno ~ Komorn névvariánsokkal a Nemzeti Névtérben) valós élőnyelvi megnevezéseiről pedig ezt mondhatjuk el: „*Komárom* két

³⁴ Az utóbbiak megközelítéséhez l. Györffy Erzsébet: Helynév-szociológia. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. 2018. (különösen) 41–51. p.

³⁵ Az itt említett névváltozatokat l. a vonatkozó Wikipédia-szócikk latin [!] és szlovák nyelvű oldalai címében is.

³⁶ Az eredeti kiemelések megtartásával.

³⁷ Mikesy Gábor: Helységneveink 1913-as tükörben. = Névtani Értesítő, 35. sz. 2013. 48. p.

szomszédos település azonos magyar hivatalos neveként létezik, az államhatárok módosítását követően Trianon után az egyik Szlovákiához, a másik Magyarországhoz tartozik. A magyarországi Komáromban névtáblák jelzik az irányt a szlovákiai városba: ezeken a *Révkomárom*, illetve *Révkomárom–Komárno* felirat szerepel. A szlovákiai testvérváros hivatalos kétnyelvű neve: *Komárno–Komárom* [...]. A két település megkülönböztetésére az élőnyelvben és írásban egyaránt használatos egyéb alakváltozatokkal azonosítják a helységet: *Észak- és Dél-Komárom*. A beszélt nyelvben a *szlovákiai Komárom / magyarországi Komárom*, illetve *Túl-Komárom / túl-komáromi* megnevezés is használatos 'határon túli, Dunán túli' jelentésben mindkét városra (A szlovákiai magyar beszélők /egy része/, ha *Révkomáromban* tartózkodnak[,] a magyarországi várost értik alatta, amennyiben *Dél-Komáromban* vannak, a szlovákiai településre gondolnak).³⁸ Az élő(nyelvi) valóság bemutatására ezúttal hosszasan idézett példák – és további, itt legfeljebb csak általánosságban utalható társaik – az úgynevezett határtalanítás, illetve a határon túli helynév-standardizálás problematikájára, illetve programjának fontosságára hívják fel egyúttal a figyelmet.³⁹

A névadatok és az információk teljessége és pontossága

Fontos és elsődleges elvárásunk lehet a Nemzeti Névtérrel kapcsolatban az, hogy az egyes névadatok pontos formájukban kapjanak helyet benne. Igaz lehet ez egyrészt a teljes névalak, a pontos névterjedelem szempontjából: a névelővel kezdődő, s hasonlóképpen a tulajdonjogi formát is megjelölő tulajdonnevek – a gyakorlatban, itt: a testületi nevek – esetében (pl.: A 100 Éves Általános Iskoláért Alapítvány, Magyar Államvasutak Zrt.). Ezek a sajátos névelemek (pl.: A, Zrt.), mint tudjuk, a könyvtári szabvány szerint nem részei az egységesített névalaknak.⁴⁰ Ezek elhagyása ugyanakkor valójában az adott tulajdonnév megcsonkítását, mesterséges megváltoztatását, ezáltal pedig megtévesztő információ közvetítését jelenti, illetve jelentené. A Nemzeti Névtér anyagában mindenesetre ezek a névelemek is pontosan ott szerepelnek a nevekben.⁴¹

Fontosnak kell tekintenünk másrészt azt is, hogy a jelenkori névadatok helyesírási szempontból pontos formájukban jelenjenek meg a Nemzeti Névtérben.

³⁸ Bauko János: Bevezetés a szociolingvisztikába. Nyitra, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. 2015. 91–92. p.

³⁹ A témakörrel áttekintően l. például: Szabó Mihály Gizella: A határtalanítás a helynevek területén. = Nyelv, nemzet, identitás. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Debrecen, 2006. augusztus 22–26.) nyelvészeti előadásai I. Szerk. Maticsák Sándor. Debrecen–Budapest, Nemzetközi Magyarstudományi Társaság. 2007. 153–170. p.

⁴⁰ Szabó Panna: i. m. 2018.

⁴¹ Más típusú megoldás lehetne a névelő esetében a hátravetett, a név végétől vesszővel elválasztott közlésmód is (pl.: 100 Éves Általános Iskoláért Alapítvány, A), ami a Nemzeti Névtér esetében azonban eleve szükségtelen eljárás lenne, hiszen az adatbázis használatát, a benne való keresést ez a különbség nem befolyásolja.

Az itt szereplő tulajdonnevek közül a földrajzi nevek helyesírása meglehetősen bonyolult rendszert képez: az akadémiai helyesírási szabályzaton alapuló, részletes szabályozás vonatkozik rájuk,⁴² a gyakorlatban pedig számos hiba kíséri a használatukat.⁴³ A Nemzeti Névtér aktuálisan elérhető verziójában viszont alapvető problémát találunk, ti. a földrajzi nevek minden külön vagy kötőjellel írt névelemét nagy kezdőbetűs formában jeleníti meg: Fertő,⁴⁴ Fertő-Laposi-Tó, Fertő-Tói-Csatorna, Kossuth Tér, Vitorlázórepülő-Tér stb. Technikailag ez nyilván nem a háttéradatbázis adatainak, hanem azok megjelenítésének problémája, a felhasználók számára azonban a program így – különösen, hogy erre nem hívja fel a figyelmet – téves, illetve félrevezető információt közvetít. E tulajdonnevek helyes írásmódját most ehelyett az akadémiai helyesírási portálon ellenőrizhetjük,⁴⁵ mellyel a Nemzeti Névtér állománya nincs összekapcsolva. A Nemzeti Névtér további lehetőségeit ugyanakkor e példával is jellemezhetjük: itt ugyanis az egyes tulajdonnevekről részletesebb információt kapunk, mint a helyesírási portálon; a tulajdonnévi kategória ismeretére pedig az adott példa pontos írásmódjának meghatározásához is szükség lehet.

A fentebbiekben, a névváltozatok problematikájának tárgyalása során több olyan példa került szóba, amelyek egyúttal a Nemzeti Névtér aktuális állapotának, tartalmának a névadatokkal kapcsolatos lehetséges hiányosságait jelzik számunkra. Ezek kapcsán bizonyos esetlegességeket tapasztalunk a névtér anyagában. Például a személynevek körében Koppány vezér Koppány és Kupa néven is szerepel benne, István király esetében viszont hiányzik a Vajk; a testületi nevek körében cserkészcsapatok alapítványainak neveit megtaláljuk, maguk a cserkészcsapatok azonban hiányoznak közülük. A példák sorát felesleges lenne szaporítani, mindez ugyanis értelemszerűen és szükségszerűen a felhasznált, a névtér anyagába (már) beemelt, illetve az abból (még) kimaradt források körének függvénye, következménye.

A Nemzeti Névtér által aktuálisan közvetített információk körének, teljességének, illetve reprezentativitásának és módszerességének kérdése ugyanakkor nem mellékes, hanem az állomány mérvadó hasznosíthatóságának szempont-

⁴² Fábíán Pál – Földi Ervin – Hőnyi Ede: A földrajzi nevek helyesírása. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1998.

⁴³ Mégpedig a hivatalos névadás és a hivatalos nyilvántartások körében is; vö. Mikesy Gábor: Földrajzi nevek a közigazgatásban. = Névtani Értesítő, 38. sz. 2016. 101–112. p., különösen 102–109. p.

⁴⁴ A Fertő tó névforma hiányzik a névtér állományából, az állóvíz neve eredetileg ugyanis csupán Fertő, s ezt tükrözi – az élőnyelvben közhasználatúnak számító, teljesebb formától eltérően – a formális névhasználat is. Vö. Farkas Tamás: Hozzászólás az új akadémiai helyesírási szabályzat tervezetének a tulajdonnevek írásával kapcsolatos szabálypontjaihoz. = Magyar Nyelvőr, 132. évf. 2008. 4. sz. 407–416. p., különösen 414. p.

⁴⁵ A portál Névkereső alkalmazásában: <https://helyesiras.mta.hu/helyesiras/default/predict>.

jából számba veendő tényező – az állomány meglévő és átfogó igényű információgazdagsága mellett is. Igen hasznos lenne ezért az, ha a Nemzeti Névtér anyagának nyilvánosan elérhető változatával együtt a benne feldolgozott források, adatállományok köréről is megfelelő – részben átfogó jellegű, részben részletezőbb – tájékoztatást kaphatna a felhasználó. Példaképpen az írói álnévek körére utalva vissza: megtaláljuk a névtérben például Mikszáth Kálmán vagy Krúdy Gyula több (bár nem minden ismert) szerzői álnevét, teljes mértékben hiányoznak viszont ezek mondjuk Arany János vagy az irodalomtörténész Horváth János esetében.⁴⁶ A magyar írói álnéveknek – az előbbieket is beleértve, s legalábbis a 20. első évtizedéig – igen gazdag feldolgozása áll rendelkezésünkre többek közt Gulyás Pál íróiálnév-lexikonának köszönhetően,⁴⁷ melynek (teljes) anyaga ugyanakkor láthatólag még nem kapott helyet a névtéri állományban. Ez utóbbi más témakörökben további reprezentatív, egyes esetekben online már elérhető névanyagokkal lehet még bővíthető.⁴⁸ E kérdések a földrajzi nevek vagy a testületi nevek vonatkozásában sem érdektelenek: fontos lenne tudnia a felhasználónak azt, hogy nagyjából mit és hogyan várhat, avagy mit nem várhat el a program annak aktuális változatától.

A Nemzeti Névtérben megtalálható adatok teljessége, pontossága, hitelessége természetesen most és a jövőben is az általa felhasznált és közvetített különböző forrásokból, adatbázisokból származtatható. Mindez lehetővé teszi, illetve nem zárja ki azt, hogy az állományban egymással versengő, akár egymásnak ellentmondó tételek, adatok jelenhessenek meg. Ez önmagában nem feltétlenül baj, a dolgok jellegéből és az egész működéséből fakad; tükrözheti mindenkor tudásunk bizonytalanságait (például az Anonymusszal kapcsolatos történettudományi álláspontok ma is érvényes különbségeit). Azt azonban itt is fontos szempontnak tarthatjuk, hogy potenciálisan félreérthető, illetve bizonyosan félrevezető adatok ne jelenjenek meg a névtér állományában. Ha a továbbvezető linkek ilyenekhez irányítanak, az kevésbé okoz gondot, ti. azok ott, a maguk kontextusa szerint értékelhetők és értelmezhetők. Problematis viszont például, az eddig elmondottakat folytatva, Anonymus megjelenítése a Nemzeti Névtér aktuális változatában. A vonatkozó címző egyrészt megkettőződik (mintha két külön személyről lenne szó): [1.] „Anonymus (1100–) történetíró”; [2.] „Anonymus / P. mester / Pál notárius / Béla király jegyzője (1001–1101) író, jegyző, történetíró”; másrészt pedig bizonyosan pontatlan és félrevezető születési, illetve

⁴⁶ Ezek akár egy-egy irodalomtörténeti téma kutatástörténetének felfejtésében is eligazítóként szolgálhatnak, megelőzve egy-egy indokolatlan félreértés megtörténését.

⁴⁷ Gulyás Pál: Magyar írói álnév lexikon. A magyarországi írók álnevek és egyéb jegyei. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1956.

⁴⁸ Mint például a jelenkori szaktudományos szerzők esetében a Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT) szerzőinév-anyagával.

halálozási évszámokkal egészül ki (mindkét esetben).⁴⁹ A hasonlóképpen előálló problémákat egyrészt lehetőség szerint megelőzni, másrészt pedig utólagosan lenne szükséges minél inkább kiszűrni.

Néhány terminológiai és helyesírási észrevétel

Egy, a Nemzeti Névtérhez hasonló projekt esetében külön figyelmet érdemes fordítani az alkalmazott terminológiára. Mint korábban már utaltam rá, a teljes terminológiai átjárhatóság nem feltétlenül valósulhat meg egy ilyen program esetében. A „névtér” speciális, itt definiálható kulcsterminusa mellett a széles körben használt fogalmakat jelölő „földrajzi név”, „személynév” és „testületi név” terminusok közül utóbbi a könyvtártudományban használatos szakkifejezés, aminek a nyelvtudományi vagy a helyesírási szabályzatokból ismert szóhasználat szerint az „intézménynév” felelne meg. A különböző szakterületek terminushasználatának harmonizálása azonban nyilvánvalóan nem lenne reális célkitűzés a Nemzeti Névtér esetében.⁵⁰

Egy, az adott oldalhoz kapcsolódó tájékoztató részeként egy terminológiai jegyzék azonban hasznos lehetne, az ilyen típusú kérdések tisztázása szempontjából is. Érdemes megjegyeznünk, hogy Szakadát István saját honlapján megtalálható egy hasonló célú lista („Névtér-alapfogalmak”).⁵¹ Itt az utóbbiként említett, a névtérben szereplő névtípusokat megjelölő terminusok éppen nem, de több más, e tanulmányban is említett kifejezés szerepel, rövid értelmezéssel és példákkal együtt. Ezek közül néhány kapcsán megfontolandó lehet a harmonizálás lehetősége. Például a „névhordozó”, ti. „dolog, entitás, amihez nevet lehet rendelni” felváltható lenne a jogi és a névtani szakirodalomból egyaránt származtatható „névvisező” megnevezéssel. Hasonló a helyzet többek között az „univerzálé” terminussal, amint arra a szerző is utal: „egyedi entitások – adott tulajdonság szerint – minősített csoportja (annak fogalma) mint névhordozótípus. Példa: politikai párt, magyarországi település, 60 évnél idősebb férfi, kutya, briárd.

⁴⁹ Nem nehéz persze rájönni, hogy a megadott évszámok az adott évszázadra hivatottak utalni ebben a formában, ami azonban így (a személy adatlapján a 01. 01. hónap-nap jelöléssel kiegészülve) nem a valóságban csupán hiányos, elnagyolt tudásunkról tájékoztat, hanem egy valótlanul pontosnak jelzett adatot közvetít. (S akkor most tegyük félre azt, hogy a Gesta Hungarorum a ma leginkább elfogadottnak tartott vélemények szerint a 13. sz. elején keletkezett, azaz mindkét címző szempontjából az itt megadott intervallumokon kívül eső időben.) Az adathiány mechanikus és formalizált pótlása nem lenne megengedhető a hasonló esetekben, az adott információ helyét ilyenkor üresen kellene hagyni (ma élő személyek adathiány esetén 01. 01.-re megadott születésnapjainál hasonlóképpen).

⁵⁰ A problémakörhöz vö. Bölcskei Andrea – Farkas Tamás – Slíz Mariann szerk.: Magyar és nemzetközi névtani terminológia. Hungarian and International Onomastic Terminology. Uppsala–Budapest, International Council of Onomastic Sciences – Magyar Nyelvtudományi Társaság. 2017. <https://doi.org/10.26546/5061110>

⁵¹ Szakadát István: Névtér-alapfogalmak. <http://syi.hu/ns/concepts.html> (2020. 10. 15.)

Megjegyzés: Az 'univerzálé' helyett használhatnánk az 'osztály' vagy a 'típus' terminusokat is.”⁵² A névtérben használt kategóriák megnevezésében pedig különösen fontos lenne az egységesítés. Jelenleg a „település” és „község” terminus, egymástól eltérően például a szlovákiai és a magyarországi Eperjes esetében, egyaránt megtalálható az adatok között.

A Nemzeti Névtérben szereplő egyes, földrajzi névi adatok megjelenített formájának helyesírási problémájáról (ti. csupa nagy kezdőbetűs elem) a fentebiekben már tettem említést. Itt egy más típusú, mégpedig az alapterminusokat érintő helyesírási kérdést szeretnék végezetül megjegyezni. Az egyes névterek jelenleg használatos megnevezése: „földrajzi névtér”; „személynévtér” a főműben és a tájékoztató szövegben, de „személyi névtér” a keresőben; valamint „testületi névtér”.⁵³ A személyneveket tartalmazó névtér megnevezésének aktuális kettőssége egyszerűen korrigálható. A három párhuzamos névtér nevének írásmódja a helyesírás szabályai szerinti ugyanakkor a következő lenne: „földrajzinév-tér”, „személynévtér”, „testületinév-tér”. A hasonló tartalmú terminusok írásmódjának különbségét az adott névtípusok megnevezésének szerkezeti különbségei (szószerkezet vs. összetett szó) okozzák.⁵⁴

Befejezőképpen

Tanulmányomban a Nemzeti Névtér által vállalt feladat nagyságát, illetve a megoldandó feladatok sokféleségét, komplexitását szándékoztam bemutatni, a vele kapcsolatban, illetve a benne foglalt nevekkal összefüggésben felmerülő egyes kérdések, dilemmák, illetve néhány jellemző problémátípus felvázolásával. Fontos azonban megjegyezni, hogy egyrészt a felmerülő nehézségek és hiányságok, akár hibák jelentős része nem magát a névtér programját, hanem annak általános problematikáját, illetve az általa felhasználandó egyéb források lehetőségeit jellemzi; másrészt pedig azt, hogy itt konkrétan egy folyamatban lévő, épülő projektről, annak béta változatáról eshetett szó a fentebiekben.

A Nemzeti Névtér programjának megléte, célkitűzései és alapvető jellemzői – itt nem tárgyalt értékeivel együtt, többféle szempontból – jelenleg is, távlatosan pedig különösen nagy lehetőségeket rejtenek magukban. A projekt folytatását fontos közérdeknek tekintve, sikerében csak bízunk lehet.

⁵² Az „univerzália”, „univerzálé” szavak közhasználatú jelentése: általános fogalom; egyetemes sajátosság; a minden nyelvben elméleti okokból feltehetőleg megtalálható nyelvi jelenségek csoportja. Vö.: Tolcsvai Nagy Gábor: Idegen szavak szótára. Budapest, Osiris Kiadó. 2007. 1059. p.

⁵³ Utolsó hozzáférés: 2020. 10. 15.

⁵⁴ Vö.: A többszörös összetételek írása. = Magyar Tudományos Akadémia: A magyar helyesírás szabályai. Tizenkettedik kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó. 2015. 60–62. p.

Rezümé

A tanulmány a névtan, azaz a tulajdonnevek kutatásával foglalkozó – nyelvészeti alaposítású, de interdiszciplináris meghatározottságú – szakterület nézőpontjából közelíti meg témáját. Szól a tulajdonneveknek az ember, a társadalom és a kultúra szempontjából egyaránt meghatározó fontosságáról, lexikográfiai és enciklopédikus feldolgozásuk eltérő lehetőségeiről. Bepillantást nyújt a magyar nyelv névkincsének főbb típusaiba, illetve az ezeket feldolgozó – elektronikus – szótárak, névtárak, névadatbázisok körébe, lehetőségeibe, reflektálva a Nemzeti Névtér programjára is. Kitér röviden a névtér alapvető összetevőinek és értelmezésének problematikájára, majd részletesebben tárgyalja az egyes névállományok feldolgozásának néhány gyakorlati kérdését. Kiemelten szól a nevek és a névviselek összekapcsolásának (az egy vagy több név, illetve egy vagy több megnevezett lehetőségeinek), a nevek és a névváltozatok kezelésének, valamint a névadatok és az információk teljességének és pontosságának a Nemzeti Névtér projekt kapcsán felmerülő kérdéseiről. A tanulmány a Nemzeti Névtér nyilvánosan elérhető, béta verziója alapján fogalmazza meg észrevételeit, s konkrét példaanyaggal illusztrálja megállapításait.

Names, namespaces, name databases – an onomastic approach

Thoughts and notes on the Hungarian National Namespace project

The paper looks at the given topic from the perspective of onomastics – the linguistically based but interdisciplinary field of the scientific study of proper names. It addresses the vast social, cultural and individual importance of proper names and the different possibilities of their lexicographic and encyclopaedic processing. It gives insights into the main name types and the possibilities of the (digital) name dictionaries and onomastic databases, reflecting on the project of Hungarian National Namespace as well. It briefly discusses the problems of the basic components of the namespace and their interpretation, and then looks in more detail at some of the practical questions of processing certain name pools. It takes special interest in the following questions: connecting the names with the name bearers (one or more names vs one or more named entities), dealing with names and their variants, and the completeness and accuracy of onomastic data (and information attached), as raised by the Hungarian National Namespace project. The paper concerns itself with the currently available beta version of the Hungarian National Namespace (<http://abcd.hu>), illustrating its points with relevant examples taken from there.

FARKAS TAMÁS
intézetigazgató

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet
ORCID: 0000-0002-7732-2302

Tartalmi feltárás az ELTE könyvtári hálózatában

Örökség és hagyományok

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem (a továbbiakban: ELTE) könyvtári hálózatát a 2000-es évekig a szétagoltság jellemezte. A kollégiumi, tanszéki, intézeti és kari könyvtárakban, valamint az Egyetemi Könyvtárban különböző mértékű tematikai átfedésekkel jellemezhető állomány, változatos dokumentumtípusok és többféle feltárási módszer volt jelen, valamint az oktatóknak és hallgatóknak nyújtott szolgáltatások is különböztek. A közös fenntartó, az egyetem mindeki céljait szolgáló könyvtárszakmai munkák irányítása és végrehajtása is jellemzően külön-külön, legfeljebb kari szinten összefogva folyt. Nagyjából 2000-től kezdődően azonban mind a külső, mind a belső körülmények változásokat indukáltak. A mai intézményi – és ebből következően könyvtári – struktúra kialakulásához nagy lépést jelentett 2000-ben két főiskola integrációja, a Budapesti Tanítóképző Főiskola Tanító- és Óvóképző Karként, valamint a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Karként csatlakozása. Rá három évre intézményi önállósulással megalakult az Informatikai, a Pedagógiai és Pszichológiai, valamint a Társadalomtudományi Kar, mind-mind önálló könyvtárral. Ezen öt szervezeti egység mindegyike rendelkezett saját könyvtárral.

Az egyetemi könyvtári rendszer 2000-es évekre jellemző szétagoltsága a munkafolyamatok széles spektrumára volt hatással, köztük a formai és tartalmi feldolgozásra is. Eltérő gyakorlatok (a szabványos és szabályos formák mellett nem ritkán évtizedes „hagyományok”) uralkodásán kívül a feldolgozás módszere is változatos volt: volt, ahol még papíron, volt, ahol számítógépes nyilvántartásokban, táblázatokban, és volt, ahol saját fejlesztésű adatbázisokban vagy már különböző integrált könyvtári rendszerekben dolgoztak. Ezek a helyben átlátható és – következetes munkavégzés esetén – az adott szervezeti egységben elszigetelten, de működőképes rendszert alkotó metódusok azonban az egyetemi szinten közös és egységes dokumentumfeltárás, továbbá a feldolgozási párhuzamosságok kiküszöbölése érdekében fejlesztésre és módosításokra szorultak.

Az ELTE könyvtárainak szervezetségében nagy változást hozott az Egyetemi Könyvtári Szolgálat (EKSz) 2009-es megalakulása.¹ Ezt követően kezdőd-

¹ L. XXXIV/2009. (III. 23.) Szen. sz. határozat az Egyetemi Könyvtár hálózati reform koncepciójának elfogadásáról. https://www.elte.hu/file/szen090323_1m.pdf (2019. november 17.)

hetett el az egységes egyetemi könyvtári hálózat kialakítása, melynek minden, az egyetemen lévő könyvtár a tagja: az Egyetemi Könyvtár és a kari, intézeti, tanszéki könyvtárak mellett a kari szervezetbe nem tartozó (pl. kollégiumi, középiskolai) gyűjtemények is. Központi koordinációs feladatokat a Könyvtári Tanács látott, és lát el mind a mai napig: sok más feladatkör mellett a szakmai irányítást, a dokumentumfeldolgozás és szolgáltatások egységesítését és a gyűjtőkör egyeztetését is.

Az egyetemi szinten egységes formai és tartalmi feltárás megszületéséhez a másik kardinális feltétel az egységes integrált könyvtári rendszer használata volt. Az ELTE 2010-ben vásárolta meg, és 2011 elején vezette be az Aleph-et,² majd indult el ezzel egyidőben a korábbi rendszerek migrálása:

1. 2011 januárjában a Horizon (Egyetemi Könyvtár és több kar),
2. 2011 szeptemberében az SRLib (PPK),
3. szintén 2011 szeptemberében a Corvina (BGGYK),
4. és azóta is folyamatosan további intézeti, tanszéki állományok változatos, kisebb adatbázisokból, számítógépes nyilvántartásokból.

Az egyetemi dokumentumállomány áttekinthetővé válása, valamint a közös kereső vitathatatlan haszna mellett azonban a különböző rendszerek egy adatbázisba kerülése a korábbinál látványosabb módon irányította rá a figyelmet a különbségekre. Az adatbázisok migrálásakor rengeteg egységesítés és javítás központiilag, számítógéppel készült el (például duplumkezelések, HUNMARC–MARC21 megfeleltetések), de a géppel nem megfogható, sokszor eltérő formai és tartalmi feldolgozói szabályok követéséből, továbbá elsősorban a tartalmi feltárás különböző szóhasználatából és mélységéből fakadó különbségeket csak emberi közreműködéssel lehetett kezelni. Emiatt a közös integrált könyvtári rendszerbe töltést követően sok szervezeti egységnél a nem csekély humánerőforrást igénylő kézi javításra volt – és néhány esetben van mind a mai napig – szükség.³

A gépi és manuális javítások mellett szükségessé vált a közös formai és tartalmi feldolgozói módszerek összehangolása, mindkét területen egy-egy egységes, az országos szabványokra és a korszerű tendenciákra épülő szabályzat

² A témáról bővebben l.: Áts József – Czinki-Vietorisz Gabriella – Székelyné Török Tünde: Aleph integrált könyvtári rendszer az ELTE könyvtáraiban. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 25. évf. 2016. 7. sz. 11–21. p. <http://ki2.oszk.hu/3k/2016/07/aleph-integralt-konyvtari-rendszer-az-elte-konyvtaraiban> (2020. július 15.)

³ Az elvégzett munkákról, szakmai kihívásokról l.: Boda Gáborné Köntös Nelli – Székelyné Török Tünde: Szabványos bibliográfiai rekordok a minőségi szolgáltatás érdekében: a közös katalógusépítés tapasztalatai az ELTE könyvtáraiban. = Könyvtári Figyelő, 62. évf. 2016. 2. sz. 185–192. p.; Székelyné Török Tünde: A katalóguscédulától a szemantikus webig: közös elektronikus katalógus építése az ELTE könyvtáraiban. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 66. évf. 2019. 5. sz. 273–286. p. <https://tmt.omikk.bme.hu/tmt/article/view/12092/13731> (2020. szeptember 16.)

bevezetése, majd betartatása. Egyúttal kezelni kellett az eltérő felhasználói igényekből fakadó különbségeket is: a tartalmi feltárás területén ugyanazt a kiadványt egészen más szempontból és szóhasználattal kereshetik a rokon szakterületek oktatói vagy hallgatói (például a három pedagógiai kar esetében pszichológiai, neveléstudományi, vagy éppen gyógypedagógiai hangsúlyból).

A Könyvtári Tanács a szakmai munkák koordinálására 2012-ben több munkabizottságot hozott létre. E bizottságok tagjai a szakterület gyakorló képviselőiből kerültek ki, és elvárás szerint az Egyetemi Könyvtár és minden kar delegált egy-egy képviselőt, illetve tervben volt a karon kívüli könyvtárak képvisellete is. Az Integrált Könyvtári Rendszer Munkabizottság (IKR MB, majd később Koordinációs Bizottság: IKR KB) feladatai közé tartozott az adatbázis egységes alakítása, a javítási folyamatok stratégiájának közös kidolgozása, a munka szervezése, a határidők meghatározása és betartatása, az integrált könyvtári rendszer tartalmának minőségi nyomon követése, a duplumösszevonások koordinálása, a fejlesztési irányok megfogalmazása (például az űrlapok egységesítése), és az úgynevezett korrektezés (a tárgyszóláncok átalakítása másik formára) sorrendjének meghatározása, valamint a végzésének összehangolása. A feladatok sokfélesége és a problémák összetettsége miatt, a hatékonyabb munkavégzés érdekében az IKR Munkabizottságon belül öt almunkabizottság kezdte meg működését: a formai feldolgozásért, a tartalmi feldolgozásért, a folyóirat-kezelésért, a kölcsönzésért és a WebOPAC-ért felelős csoport.

A Tartalmi Feldolgozás Almunkabizottság

Az Egyetemi Könyvtári Szolgálaton, illetve az Integrált Könyvtári Rendszer Munkabizottságon belül a Tartalmi Feldolgozás Almunkabizottság (a továbbiakban: TAMB) kapta feladatul az osztályozással, tartalmi feltárással kapcsolatos kérdéskörök egyetemi szintű koordinációját és rendezését, az egységes munkavégzés feltételeinek megteremtését. Az almunkabizottság vezetője Aszalós Károly lett, az Egyetemi Könyvtár több mint három évtizedes szakozói gyakorlattal rendelkező munkatársa. A TAMB munkájában a 2012–2019 közötti időszakban közreműködőket és képviselői idejüket az *1. táblázat* sorolja fel.

Név	Szervezeti egység	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Aszalós Károly (vez.)	Egyetemi Könyvtár	x	x	x	x	x	x	x	
Szabó Panna (vez.)	Egyetemi Könyvtár							x	x
Kiss Edina	ELTE ÁJK	x	x	x	x	x	x	x	x

Sot Ferenc	ELTE BGGYK	x	x	x	x	x	x	x	x
Dubniczky Zsolt	ELTE BTK	x	x	x	x	x	x	x	x
<i>a TTK képviselője</i>	ELTE IK	x	x						
Dancs Ágnes	ELTE IK			x	x				
Németh Gabriella	ELTE IK					x			
Szabó Tibor	ELTE IK						x	x	x
Sánta Erzsébet	ELTE PPK	x	x	x					
Rozniakowska-Wéber Elzbieta	ELTE PPK				x	x	x	x	x
Kakasyné Endrei Magdolna	ELTE TÁTK	x	x	x	x				
Tilhof Alexandra	ELTE TÁTK					x	x	x	x
Réder Krisztina	ELTE TÓK	x	x	x	x	x	x	x	x
Erdei Irma	ELTE TTK	x	x						
Zalka Dóra	ELTE TTK			x					
Csámer Iván	ELTE TTK				x				
Szabó Noémi	ELTE TTK				x	x			x
Rihmer Aurél	ELTE TTK						x		
Földes Szilvia	ELTE TTK							x	
<i>nincs</i>	Karon kívüli könyvtárak								

1. táblázat. A TAMB tagjai 2012–2019 között

A bizottság 2012-es megalakulása után elsőként megalkotta saját működési rendjét és munkatervét. A munkát a rendszeres ülések és élénk kommunikáció jellemezte, melynek keretében a következő főbb problémákat foglalmazták meg: 1. nincs szabvány; 2. többféle feltárási szabályzat él az egyetemen belül is; 3. a szabadszavas tárgyszavazás mellett csak néhány könyvtár alkalmaz nem természetes nyelvi feltárást, az Egyetemes Tizedes Osztályozást (ETO-t); 4. a tárgyszóláncos feldolgozás mellett különálló tárgyszavakat, kulcsszavakat alkalmazó könyvtárak is vannak. A munkálatok elején meghatározták a haladási irányt: az egységes

tartalmi feltárás érdekében szabályzatot, fogalomtárt és szinonimalistát készítenek, melyek használata minden EKSz-tagkönyvtárban kötelező lesz. Egy szavazás keretében döntöttek a tárgyszavazási módról is, a tárgyszóláncos megoldás mellett téve le a voksot. A prioritások meghatározása után, Czinki-Vietorisz Gabriella összeállítása⁴ alapján, 2017-ig a következő főbb feladatok készültek el:

- Definiálták a javítási, szerkesztési jogosultságokat.
- Kidolgozták az EKSZ egészében alkalmazandó egységes tárgyszavazási gyakorlatot, amivel javították a tematikus keresés minőségét az adatbázisban.
- EKSZ-szinten a következő szabályzatokat fogadták el:
 - ☐ Filozófia
 - ☐ Művészetek
 - ☐ Pedagógia
 - ☐ Politika
 - ☐ Pszichológia
 - ☐ Természettudományok I.
 - ☐ Történelem
 - ☐ Vallás
- A Tartalmi Feldolgozás Almunkabizottság által elfogadott, de még ki-
küldésre, egyeztetésre váró szabályzatok:
 - ☐ Egyéb szabályok
 - ☐ Földrajz + kiegészítésekkel
 - ☐ Kronológia (kiegészítés)
 - ☐ Latin és görög irodalom terminológiája
 - ☐ Orvostudomány
 - ☐ Természettudományok II.
- Kidolgozás alatt lévő szabályzatok:
 - ☐ Jogtudomány
 - ☐ Társadalomtudományok
 - ☐ Testületi tárgyi melléktételek
- Az almunkabizottság elkezdte a szabályzatok egybeszerkesztését.
- Mindezzel párhuzamosan készültek a mellékletek is:
 - ☐ A szinonimalistába 2017-ig 113 tételt vettek fel, és 207 tétel egyeztetése volt folyamatban.
 - ☐ A fogalomtárba több mint 30 tételt vettek fel, nagy részét ki is dolgozták.

⁴ Czinki-Vietorisz Gabriella: IKR almunkabizottságok működése az Egyetemi Könyvtári Szolgálatban. = Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei, 2018. 17. sz. 7–20. p. DOI: <https://doi.org/10.21862/EKevkonyv.17.2018.7>

- A példatár szerkesztés alatt állt, a kiküldését a teljes szabályzat elkészülte utánra tervezték.
- Az elfogadott szabályzatrészekkel összhangban elkezdtek a tárgyszóláncok javítását. Jelentősebb előrehaladást az irodalmi, történelmi, gyógy-pedagógiai, vallási tárgyszavaknál, valamint a szótáraknál értek el. Emellett folyamatosan, a duplumszűréssel párhuzamosan rekordonként is javították a tárgyszóláncokat.

A 2018–2019 közötti időszakban e megkezdett munkák folytatása, részben teljessé tétele folyt. Elkészült, majd jóváhagyásra és bevezetésre került a szabályzat összes szakterületi fejezete, valamint bővült a szinonimalista és a fogalomtár is. A napi feladatok mellett kisebb kapacitással ugyan, de a tárgyszóláncok javítása, úgynevezett korrektezése is zajlott, és az EKSz tagkönyvtáraiban a tartalmi feltárás is egyre több helyen vált szabálykövetővé. Mielőtt azonban rátérnénk az egyre nyilvánvalóbbá váló problémákra és korlátokra, nézzük meg, milyen módszerek szerint kell a dokumentumok tartalmi feltárását elvégezni az egyetemen!

Szabályok és módszerek

Az előkészítő munkálatok után az ELTE EKSZ tartalmi feltárás (tárgyszavazás) szabályzata⁵ című dokumentumot 2015-ben fogadta el a Könyvtári Tanács, és lépett életbe. Saját meghatározásában a következőképpen pozicionálja magát: „[...] a tárgyszavazás legfontosabb szabályait foglalja össze, nem tér ki minden lehetséges megoldásra. A szabályzat egyes pontjai részben ajánlások, melyektől a dokumentum tartalmának megfelelően el lehet térni. A sémák nem tartalmaznak minden lehetséges elemet, és a felsorolt elemek egy részének alkalmazása (a dőlt betűkkel szedett almezők) pedig fakultatív. A szabályzat ennek megfelelően rugalmasan alkalmazandó, viszont az azzal ellentmondásban álló megoldások alkalmazása tilos. A tárgyszavazás során a szabályzat mellett kötelező figyelembe venni az adatbázisban található korábbi megoldásokat, és – természetesen – az adott kiadvány tartalmát.”⁶ Mindez sugallja, hogy az általánosan közös, valamint a szakterületek saját szabályzatrészletei mellett marad még mozgástere a feldolgozóknak, valamint a tárgyszóláncokban használható fogalmak köre sem kötött.

A szabályzat az alapelvek meghatározásával indít. Többek között kimondja, hogy 1. az egyetem könyvtáraiban a szépirodalom kivételével a szabályzat szerinti tartalmi feltárás kötelező; 2. a megfelelő tárgyszólánc megalkotásánál elsődlegesen a dokumentum tartalmát, a szabályzat vonatkozó részét, illetve az integrált könyvtári rendszerben található hasonló témakörű kiadványok megoldá-

⁵ Aszalós Károly et al.: ELTE EKSZ tartalmi feltárás (tárgyszavazás) szabályzata. 2015. <http://hdl.handle.net/10831/33295> (2020. szeptember 23.)

⁶ Aszalós Károly et al.: i.m. 11. p.

sait kell figyelembe venni; 3. a tartalmi feltárás nyelve magyar, de párhuzamos használatként más nyelvek alkalmazása is megengedett; 4. analitikus tartalmi feltárást csak analitikus rekordokban szabad alkalmazni. Elméleti elvei között négy témakör szerepel: 1. az *egységesség*, amelynek a szóhasználatban, a formai megoldásokban, a tárgyszóláncok képzésében érvényesülnie kell; 2. az *értelmezhetőség és egyértelműség*, amely szerint egy kifejezés egy fogalomnak felelhet csak meg, több lehetőség esetén el kell határolni és meg kell különböztetni őket; 3. az *egyszerűség*, amely szerint minél kézenfekvőbb legyen a tárgyszólánc megfogalmazása, valamint a szóhasználatban a kategóriajellegnek kell dominálnia; és végül a 4. a *specifikusság*, miszerint a tartalom kifejezése elsősorban a dokumentum konkrét tárgyához kapcsolódik.⁷

Az EKSz katalógizálói a MARC21 szabványt követik, és ennek megfelelően a tartalmi feltárásban a következő mezők használatosak:

MARC hívójel	Megfelelő
600	személynév
610	testületi név
611	rendezvénynév
630	egységesített cím
650	tematikus tárgyszó (vagy tárgyszólánc)
651	földrajzi név
653	szabad tárgyszó: formai elemek

2. táblázat. A tárgyszavazásra alkalmazható mezők

A szabályzat kitér az egyes MARC-mezőkben használható indikátorokra és almezőkre is, vagyis az elméleti-fogalmi bevezetőn és az útmutató gerincét alkotó szakterületi szabályzatleírásokon túl e témakörben is igyekszik naprakész és teljes körű segítséget nyújtani.

Az egyes tudományterületek szakozási szabályzata minden esetben a szakterület szerint illetékes kari könyvtáros(ok) bevonásával, nem ritkán az általuk készített munkaanyagra épülve készült el. A TAMB munkamódszere szerint egy-egy elkészült szabályzatrészt mindig véleményezhetett az EKSZ-tagkönyvtárak könyvtárosainak közössége, majd e szabad hozzászólási, javaslattevési idő lejárta után bocsátották csak szavazásra. A szabályzat mostanra teljessé vált, és a következő témakörök szakozási módját fedi le:

⁷ Aszalós Károly et al.: i.m. 11–12. p.

Részletes szabályok**Általános művek (E.)**

- E. I. Írás
- E. II. Bibliográfiák, katalógusok
- E. II.1. Bibliográfiák
- E. II.2. Katalógusok
- E. III. Kéziratok
- E. IV. Lexikonok, enciklopédiák
- E. V. Periodika
- E. VI. Könyvtár

Filozófia (Fil.)

- Fil. I. Sémák

Pszichológia (Psz.)

- Psz. I. Általános megjegyzések
- Psz. II. Sémák
- Psz. III. Pszichológiai irányzatok, iskolák
- Psz. IV. Kísérleti pszichológia

Vallás (Vall.)

- Vall. I. Sémák
- Vall. II. Szerzetesrendek
- Vall. III. Biblia

Statisztika (Stat.)

- Stat. I. Sémák
- Stat. II. Ágazati statisztikák

Szociológia (Szoc.)

- Szoc. I. Sémák
- Szoc. II. Elsődleges és másodlagos irodalom
- Szoc. III. Egyéb szabályok
- Szoc. III.1. Módszertani irodalom
- Szoc. III.2. Ágazati szociológia

Politika (Pol.)

- Pol. I. Általános megjegyzések

- Pol. II. Politikatörténet

- Pol. III. Sémák

- Pol. IV. Másodlagos irodalom

- Pol. V. A „politikai” kezdetű jelzős szerkezetek

- Pol. VI. Politikai pártokra vonatkozó irodalom

- Pol. VII. Konfliktusok

Jogtudomány (Jog)

- Jog I. A főtárgyszó

- Jog II. „Jog” utótagú összetett szavak

- Jog III. Sémák

- Jog III.1. Jogtudományi művek

- Jog III.2. Tételes jogot tárgyaló művek

- Jog IV. Jogösszehasonlítás

- Jog V. Fogalomtárak, szótárak

- Jog VI. Jogforrások, jogforrásgyűjtemények

- Jog VI.1. Nemzeti jogforrás

- Jog VI.1.1. Egyedi jogforrás

- Jog VI.1.2. Jogszabálygyűjtemények

- Jog VI.2. Nemzetközi jogi forrás, nemzetközi jogi dokumentum

- Jog VII. Döntvénytár

- Jog VIII. Kommentár, jogmagyarázat

- Jog VIII.1. A 630-as mező használata

- Jog VIII.2. Címek helyesírása

- Jog IX. Jegtörténet

- Jog IX.1. 'Történeti' jogok

- Jog IX.1.3. Ókori jogok

- Jog IX.1.4. Középkori népjogok és társadalmi, területi szokásjogok

- Jog IX.2. Történeti jogok jogforrásai

- Jog IX.3. Római jog

- Jog IX.4. Újkori történeti jogforrás

- Jog IX.5. A jogrendszer és jogi rendszer részleges történeti tárgyalása

Hadtörténet (Had.)

- Had. I. Sémák
- Had. II. A "hadtörténet" szó használata
- Had. III. Egyéb katonasággal kapcsolatos témák
- Had. IV. Csaták
- Had. V. Világháború

Pedagógia (Ped.)

- Ped. I. Séma
- Ped. II. Általános megjegyzések
- Ped. III. Tantárgyak
- Ped. III.1. Általános képzés
- Ped. III.2. Szakmai képzés
- Ped. III.3. Nyelvkönyvek
- Ped. IV. Oktatási intézmények
- Ped. V. Egyéb szabályok
- Ped. V.1. Alternatív nevelési programok
- Ped. V.2. Tesztek elnevezései
- Ped. V.3. Etnikai és más csoportok nevelése
- Ped. VI. Gyógypedagógia

Néprajz (Nép.)

- Nép. I. Sémák
- Nép. II. Földrajzi név és etnikai elnevezések
- Nép. III. Népköltészet

Természettudományok és matematika (Ter.)

- Ter. I. Jelzős szerkezetek
- Ter. II. Tudományág alkalmazása
- Ter. III. Egyes tudományágak történetének kifejezése
- Ter. IV. A természettudományok elméletei, tételei

Élő természettudományok (Biol.)

- Biol. I. Általános megjegyzések
- Biol. II. Növény- és állatrendszertan
- Biol. III. Sorrendiség

Orvostudomány (Orv.)

- Orv. I. Sémák
- Orv. II. Betegség kifejezése összetett szóval

Művészetek (Műv.)

- Műv. I. Általános megjegyzések
- Műv. II. Sémák
- Műv. III. Irányzatok
- Műv. IV. Motívumok
- Műv. V. Múzeumi gyűjtemények

Nyelvészet (Ny.)

- Ny. I. Egyes nyelvek
- Ny. I.1. Séma
- Ny. I.2. Nyelvtörténeti korszakok
- Ny. I.3. Nyelvészet, földrajzi szűkítés
- Ny. I.4. Nyelv társadalmi szempontú szűkítése
- Ny. I.5. Több nyelv együttes tárgyalása
- Ny. II. Általános nyelvészet
- Ny. III. Összehasonlító nyelvészet
- Ny. IV. Egyéb szabályok
- Ny. IV.1. Szótárak
- Ny. IV.2. Nyelvészeti irányzatok

Irodalom (Ir.)

- Ir. I. Szépirodalom
- Ir. I.1.1. Szépirodalom és másodlagos irodalom
- Ir. I.1.2. Irodalmi műfajok, melyeket szépirodalom esetén is tárgyszavazunk
- Ir. I.1.3. Gyűjteményes művek, válogatások

- Ir. I.1.4. Egyéb esetek
- Ir. II. Másodlagos irodalom
- Ir. II.1. Séma
- Ir. II.2. A bővített általános séma tipikus esetei
- Ir. II.2.1. Műfaji szűkítés
- Ir. II.2.2. Földrajzi szűkítés
- Ir. II.3. Nem irodalmi szempontú besorolás
- Ir. II.4. Párhuzamos tárgyszólánc esetei
- Ir. II.4.1. Irányzatok
- Ir. II.4.2. Két vagy több irodalmat együtt tárgyaló művek
- Ir. II.4.2.1. Hatás és recepció
- Ir. II.4.2.2. Összehasonlító irodalomtörténet vagy irodalomtudomány
- Ir. II.4.2.3. Téma és motívum szempontú tárgyalása
- Ir. II.5. Egyéb, az alapsémától eltérő esetek és általános megjegyzések
- Ir. II.5.1. Világirodalom
- Ir. II.5.2. Irodalomtudomány
- Ir. II.5.3. Irodalmi... kezdetű kifejezések
- Ir. II.5.4. Műfordítás, fordítás

Földrajz (Föld.)

- Föld. I. Földrajzi nevekre vonatkozó szabályok

- Föld. II. Mezőre és almezőre vonatkozó általános szabályok
- Föld. III. A 651-es mező használatának esetei
- Föld. III.1. A földrajzi meghatározottság jelzése
- Föld. III.2. A 651-es mező eltérő használata
- Föld. III.2.1. Kisebb jelentőségű helységek
- Föld. III.2.2. Nagyobb jelentőségű helységek
- Föld. III.2.3. Kiemelt jelentőségű helységek

Történelem (Tör.)

- Tör. I. Történelem tematika
- Tör. II. Sémák
- Tör. III. Specifikus szabályok
- Tör. III.1. Történelmi földrajzi elnevezések
- Tör. III.2. Időmegjelölés alkalmazási szabályai
- Tör. III.3. Egyéb szabályok
- Tör. III.3.1. Történelmi események
- Tör. III.3.2. Történelmi korszakok
- Tör. III.3.3. Történelmi források
- Tör. III.4. Történelem kiegészítés

A szabályzatot mellékletként kiegészíti egy szinonimalista és egy fogalomtár. Előbbi párokba állítva tartalmazza a használatos és a kerülendő (az integrált könyvtári rendszerben utalóval jelzett) fogalmakat, míg utóbbi fogódzót ad az egymáshoz közel álló fogalmak értelmezéséhez, hogy használatuk egységesen, a megadott meghatározásoknak megfelelően elkülönülhessen.

Ha tartalmi feltárásról van szó, nem mehetünk el a nem természetes nyelvi feltárás mellett sem. Ez az ELTE könyvtári hálózatában hagyományosan az ETO, amit azonban az idő előrehaladtával egyre kevesebb könyvtárban alkalmaznak. A szabály és hagyomány szerint az Egyetemi Könyvtárban fel-

dolgozott modern folyóirat- és könyvállomány, valamint a kisnyomtatványok ETO-zása kötelező, EKSz-szinten pedig nem szabad kitörölni, ha betöltéskor valamely más könyvtár rekordjából bekerül, vagy ha már más ok miatt már szerepel egy módosítandó rekordban.

A Google árnyéka

A 2010-es évek végére az ELTE könyvtárainak java része betagozódott az integrált könyvtári rendszerbe, vagyis a korábbi leírások migrálásán kívül az új rekordok leírása már itt történik, elvárta az időközben elfogadott formai⁸ és tartalmi szabályzat szerint. E szabályzatok megalkotása és bevezettetése komoly szakmai lépés volt az egységes dokumentumfeltárás felé, azonban néhány makacs problémával változatlanul meg kell küzdenünk.

Az adatbázisban jelenleg több mint 300 000 különböző tárgyszólánc található. Ez az össz rekordszámhoz viszonyítva nem adja ki a 3,0-s átlagot: vagyis egy tárgyszólánchoz átlagosan kevesebb, mint 3 leírás (könyv, folyóirat, kisnyomtatvány stb.) tartozik. Ennek több oka van: részben néhány könyvtárban még mindig zajlik a migrálás utáni rekordjavítás, részben a használandó kifejezések relatív szabályozatlansága tág teret enged az egyénre jellemző szókincs használatának (és adott esetekben a szinonimalista mellőzésének). Ám a legtöbb új rekord az időbeli és formai elemek különbözősége miatt készül.

Keres	Töröl	
Böngésző lista: Tárgyszó		← Előző oldal Következő oldal →
Rekordok	Rövid rekord	Besorolás
72	Rövid rekord	világháború. I. - [LC Besorolási adatbázis]
7	Rövid rekord	világháború. I. -- 1914 - [LC Besorolási adatbázis]
2	Rövid rekord	világháború. I. -- 1914-1915 - [LC Besorolási adatbázis]
1		világháború. I. -- 1914-1915 -- diplomáciatörténet -- osztrák-magyar -- orosz -- forrás - [LC Besorolási adatbázis]
7	Rövid rekord	világháború. I. -- 1914-1916 - [LC Besorolási adatbázis]
2	Rövid rekord	világháború. I. -- 1914-1916 -- szövetségrendszer -- doktori disszertáció - [LC Besorolási adatbázis]
1		világháború. I. -- 1914-1917 - [LC Besorolási adatbázis]
1		világháború. I. -- 1914-1917 -- hadigondozás - [LC Besorolási adatbázis]
1		világháború. I. -- 1915-1917 -- nació - [LC Besorolási adatbázis]
1		világháború. I. -- 1915-1918 -- nació - [LC Besorolási adatbázis]
		← Előző oldal Következő oldal →

1. ábra. A tárgyszólánccok aprózódása

A tárgyszólánccos feldolgozási módszerben egészen pontosan tüntetjük fel az időbeli és formai elemeket, így fejezve ki teljesen precízen a dokumentum tar-

⁸ Mező Csaba – Sándor Judit – Székelyné Török Tünde: Katalogizálási Segédlet: Aleph integrált könyvtári rendszer. Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár. 2011.

talmát. Az ebből fakadó kényszerű aprózódás a böngésző szempontú keresés fontosságát helyezi előtérbe.

Ezen a ponton elérkezünk a visszakeresés kérdésköréhez: vajon ezen aprózódás ellenére is megtalálja az olvasó a keresett témájú dokumentumokat? Ennek kiderítésére – a tájékoztatásban részt vevő kollégák tapasztalatai mellett – lekérdezéseket végeztünk az OPAC-on, megnéztük, az olvasók milyen kereséseket indítanak a tárgyszó mezőkben. Az eredményről a „Google árnyék”-ára asszociáltunk: jellemzően egy-egy, a tartalmat vagy témakört hol köznyelvi, hol naprakészen tudományos nyelvezettel lefedő szóra kerestek rá. A többmezős keresés ritka volt, tehát a tárgyszóláncos feltárás előnye – az alapos, mély tartalmi feltárás mellett az idő- és helybeli, valamint a formai meghatározottság – az első találati halmazban kevésbé érvényesülhetett. A magyar nyelvűek mellett találtunk idegen nyelvű, elsősorban angol lekérdezéseket is, ami megerősítést adott ahhoz, hogy az angol nyelvű feltárással is komolyabban kell foglalkozni. (Jelenleg az idegen nyelvű könyvek esetében kötelező a magyar nyelvű tartalmi feltárás, de emellett megengedett a dokumentum nyelve szerinti is. Amennyiben ez az angol, akkor viszont a Library of Congress tárgyszóláncainak használata a kötelező.) Az ELTE Intézményfejlesztési Tervében⁹ is nagy hangsúlyt kap a nemzetköziesítés, a nyitás, amelyet az oktatást és kutatást szolgáló dokumentumok következetes, angol nyelvű visszakereshetővé tételével is támogathatunk, legalább az idegen nyelvűeknél.

Az OPAC-on indított olvasói keresések időszakos lekérdezéseinek tanulságain felül a mindennapi munka során is megfogalmazódnak bennünk kérdések. Az egyik ilyen a szépirodalom tárgyszavazása. A szépirodalmi művek jelenleg csak ETO-számot kapnak, de ennek ismerete, használata nem várható el az olvasóktól. Ebből következik, hogy „norvég regény”-t, „skandináv krimi”-t, vagy éppen egy „magyar verseskötet”-et reálisan az online katalógusunkban csak cím vagy szerző alapján kereshet a használó, az OPAC egy nagy találati halmazában böngészgetve nem. Emiatt terveink között szerepel, hogy az ETO-számokból géppel tárgyszóláncokat generáljunk (pl. 894.511-31-ből *650 04 \$a magyar irodalom \$x regény*), s azokat a dokumentumok leírásában elhelyezve segítsük az ilyen irányú kereséseket is.

A 300 000-nél is több különböző tárgyszólánccal, a 3,0-t sem elérő átlagolt kapcsolódó rekordszámmal sem lehetünk elégedettek. Az életbe lépett tartalmi feltáró szabályzat szintaktikai változásai, valamint a folyamatosan épülő szinonimalista a tárgyszóláncok ütemezett javítását kívánja, kívánná meg. Ez azonban a napi feldolgozói munkán felüli plusz, melyre nagyon kevés EKSz-tagkönyvtárban, és akkor is jellemzően csak időszakosan (például a nyári zárvatartás alatt) van kapacitás. A korrektezés hatását és kézzelfogható hasznát

⁹ <https://www.elte.hu/dokumentumok/ift> (2020. július 15.)

viszont sajnos gyengíti, hogy tapasztalataink szerint a tömegesen kijavított tárgyszóláncok egy kis idő múlva ismételten felbukkannak az adatbázisban. Nyári felmérésünk szerint tartalmi feltárást jelenleg 39 fő végez az ELTE könyvtári hálózatában, tehát a szabályok betartásán és betartatásán felül ennyi, egymástól gyakran fizikailag is távol lévő ember gondolkodásmódjának és szóhasználatának teljes összehangolására lenne szükség. Emellett a dolgunk az is nehezebb, hogy az Aleph informatikai jellemzői nem teszik lehetővé, a tárgyszavakat vagy tárgyszóláncokat csak egy kötött listából, háttértáblából lehessen kiválasztani.

Végezetül mostanra az a kérdéskör is egyre élesebben körvonalazódik, hogy milyen hatékonysággal tudunk alkalmazkodni a közös katalógusokhoz, kapcsolódni más rendszerekhez. Ez jelenthet ELTE-n belüli és kívüli adatbázisokat, könyvtári katalógusokat, közös keresőket is. Az integrált könyvtári rendszer mellett más, könyvtárosok által épített adatbázisokba is kerül(het)nek be tartalmi szempontú visszakeresést segítő kifejezések: az egyik ilyen az egyetem intézményi repozitóriuma, az ELTE Digitális Intézményi Tudástár (EDIT, <http://edit.elte.hu>). A repozitórium felépítése már önmagában hordoz bizonyos formai és tartalmi kategorizálást, részben szervezeti hierarchia, részben dokumentumtípus szerint. A feltöltött, egyetemen készült vagy itt lévő tartalmak (pdf-ek, képfájlok, videofelvételek stb.) leírásában magyar és/vagy idegen nyelvű absztrakt, illetve kulcsszavak feltüntetésére van lehetőség, de meglétük (és párhuzamos fizikai tárolás esetén az integrált könyvtári rendszerbeli leírással egyezésük) nagyban függ a tétel repozitóriumba kerülésének módjától, a kézi feltöltéstől vagy áttöltéstől, és idejétől. A közös katalógusok, források irányában nagy várakozással tekintünk a Nemzeti Névtér (<http://abcd.hu>) lehetőségei felé, ami jelenleg várható indulási állapotában elsősorban a tárgyi melléktételek, a személynevek, a földrajzi nevek és a testületi nevek közös(ebb), egységesebb nyilvántartásában segíthet minket.

Utak és irányok

A fentebb felsorolt, részben belső, részben külső körülmények alakította rendszerben meg kell határoznunk, mik a jó gyakorlatok, mik azok, amin változtatnunk kell, és mindebből reálisan mit tudunk megvalósítani.

A szervezeti széttagoltságon nem tudunk változtatni, de a tartalmi feltárással foglalkozó könyvtárosok szorosabb együttműködésével elő tudjuk segíteni a közös munkát. Ezt az évente kétszer tartott tanfolyamok, továbbá az egyéni megbeszélésen alapuló konzultációs lehetőségek is mindenképpen segítik. El kell érni, hogy az adott tartalmat ugyanabban a mélységben és ugyanazzal a fogalommal írja le mindenki – ami ráadásul egyezzen meg a tudományterület művelőinek fogalomhasználatával. Egy nagy tudományegyetemen a szakszókincs változását első kézből érzékeljük, amit a katalógusunknak rugalmasan követnie kellene. Mindezek optimálisan egy terminuslista, tezaurusz használatát feltételezik: egy

olyan szójegyzékét, amely meghatározza, mely kifejezéseket lehet használni a tartalmi feltárás során (és amelyek ideális esetben az ETO-számot és az angol megfelelőt is tartalmazzák). Középtávú terveink között ennek bevezetése is szerepel. Ha ez megtörténne, az olvasók könnyebben megtalálhatnák, hogy az adott tartalmat mely fogalommal fedjük le, továbbá a feldolgozók egységesebb fogalmi keretben dolgozhatnak.

Addig is, amíg ez elkészül, tehetünk két lépést a tárgyszóláncok széttagoltsága ellen: egységesíthetjük az időmegjelöléseket és leválaszthatjuk a láncok végéről a formai elemeket. Az időre vonatkozó egészen pontos évmegjelöléseket (pl.: *\$a világháború, I. \$y 1914*; *\$a világháború, I. \$y 1914–1915*; *\$a világháború, I. \$y 1914–1916*; *\$a világháború, I. \$y 1914–1917* stb.) a szabályzat szerint már most is ki lehetne váltani korszakokkal (*\$a világháború, I. \$y 1914–1918*), de ezen a téren a szokások és hagyományok még erősebbek. Ami a formai elemeket illeti, a MARC21 megengedi, hogy a 653-as mezőben kerüljenek feltüntetésre a „doktori disszertáció”, „felsőoktatási tankönyv”, „tanulmányok” stb. típusú elemek, melyek a szűken vett tartalomhoz nem, csak a kifejezési, megjelenési forma azonosításához járulnak hozzá. Külön mezőben kezelésükkel nagy mennyiségű tárgyszólánc összevonható lenne.

A láthatóságot, illetve a szemantikus weben megjelenést, továbbá a más katalógusokkal, adatbázisokkal kialakítandó kapcsolatot az egyedi azonosítók használata segíti elő. Ezek a világszinten elfogadott egyedi azonosítók a tartalmi feltárás területén elsősorban a tárgyi melléktételeknél hozhatnak hasznot: a személynevekhez a Virtual International Authority File-t (VIAF, <http://viaf.org>), a földrajzi nevekhez a GeoNames-t (<https://www.geonames.org>) tervezzük rögzíteni. Meglétük az azonos alakú személy- és földrajzi nevek esetében is egyértelművé teszi az azonosítást, mellyel reményeink szerint megkönnyítik majd csatlakozásunkat a Nemzeti Névtérhez is.

A feldolgozási gyakorlatunkat érintő fejlesztések mellett a könyvtári katalógusunk használatát is segíthetjük. Nagy hangsúlyt helyezünk a felhasználóképzésekre: amennyiben a katalógushasználat bemutatása kitér a tartalmi vizsgakeresésre, különösen a böngésző keresés fontosságára, az olvasók sokkal könnyebben eligazodhatnak a rekordjaink között.

Rezümé

Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen 2009-ben jött létre az Egyetemi Könyvtári Szolgálat, majd a tartalmi feldolgozás egységesítését, a közös katalogizálás megszervezését és koordinálását segítő 2012-ben megkezdte működését a Tartalmi Feltárás Almunkabizottság. A tanulmány bemutatja a közös munka keretében megvalósult eredményeket, kitér a jelenlegi állapotra és felvázolja a jövőbeli lehetőségeket.

Subject Indexing in the University Library Service of Eötvös Loránd University

The University Library Service was established in 2009 at the Eötvös Loránd University. In 2012, the Committee of Subject Indexing began its mission to systematise and regulate the content processing and subject headings and unify the system of cataloguing amongst the faculties of the university. This study presents the achievements of this committee, and details its current status and its proposals for the future.

SZABÓ PANNA

osztályvezető-helyettes

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Levéltár

ORCID: 0000-0002-9540-6374

SOT FERENC

könyvtáros

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar

Könyvtár és Gyógypedagógia-történeti Gyűjtemény

A Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont feldolgozási gyakorlata a tartalmi feltárás tükrében

Írásomban bemutatom, hogyan változott a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont Központi Könyvtárában a tartalmi feltárás gyakorlata az 1970-es évektől egészen napjainkig.

A pécsi egyetem szervezeti változásait követve az Egyetemi Könyvtár könyvtári hálózata is többször módosult. Az 1970-es években az addig csak az Állam- és Jogtudományi Karral rendelkező Pécsi Tudományegyetemen megalapították a Közgazdaságtudományi Kart, s ezek mellett önálló intézményként működött még a Pécsi Tanárképző Főiskola, a Pollack Mihály Műszaki Főiskola és a Pécsi Orvostudományi Egyetem.¹

A szakreferensi rendszer kialakulása, virágkora és megszűnése

Az 1970-es évek közepén a Központi Könyvtár tájékoztató szakemberei végezték a tartalmi feltárást, majd a Jogi- és Közgazdaságtudományi Kar szakreferenseivel kiegészülve Szakreferensi Osztályként működtek, ennek keretein belül folytatták tovább a tartalmi feltárást. Az új igazgató elkötelezett híve volt annak, hogy a Szakreferensi Osztály keretei között társadalomtudományi kutatóbázis alakuljon ki: elképzelése az volt, hogy a tudományos tevékenységet folytató kutatók vegyenek részt a szakterületüknek megfelelő szakreferensi munkában. Igazi szakemberek kerültek erre az osztályra: a Baranya Megyei Levéltárból könyvtáros-levéltáros-történész, a Dunántúli Tudományos Intézetből jogász-szociológus kolléganő, akik könyvtári munkakörük mellett tudományos tevékenységüket is folytatták. A tudományos tevékenységet a főigazgató kutatónapokkal támogatta, és szorgalmazta a külföldi tanulmányutakat (pl. Hollandiába, Grazba).²

A tartalmi feltárást az adott tudományterület szakemberei végezték a maguk alakította tárgyszavakkal. A szakreferensek szakterületi képzettséggel rendelkeztek, könyvtárosival nem. Ez a gyakorlat jól működött, mert a szakterület „tudósai” voltak, a kapcsolódó terminológia ismerete nagy előnyt jelentett. A karok oktatóit

¹ „Gazdagabban távozz, térj vissza gyakrabban!”: Mérföldkövek a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont történetében. Pécs, PTE EK TK. 2018. 6–7. p. <https://www.lib.pte.hu/sites/docs/polc/documents/fda-schmelczerpohanka-szeberenyi-gazdagabban-tavozz-terj-vissza-gyakrabban-pteektk-pecs-2018/pdf/fda-schmelczerpohanka-szeberenyi-gazdagabban-tavozz-terj-vissza-gyakrabban-pteektk-pecs-2018.pdf> (2019. július 25.)

² Ádámné Babics Anna: Amire jó emlékezni...: A Jogtudományi, majd Szakreferensi Osztály tevékenységéről és munkatársairól. = Ünnepi tanulmányok Móró Mária Anna tiszteletére. Szerk. Kokovai Szabina – Pohánka Éva. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Könyvtára. 2009. 22. p.

és hallgatóit magas színvonalon tájékoztatták a maguk feldolgozta állományból, melynek köszönhetően nagyobb szerepet kaptak a személyre szóló tájékoztatási szolgáltatások, valamint közvetlenebb kapcsolat alakulhatott ki a könyvtárosok és a könyvtárhasználók között. Ekkor együtt volt könyvtárunkban az egyes tudományterületekhez kapcsolódó szaktudás (szakreferensek) és a könyvtáros szakmai ismeret (könyvtáros végzettségű munkatársak), ezért ideális időszak lehetett volna egy önálló tárgyszórendszer kidolgozásának megkezdésére.

A szakreferensek feladatai:

- az oktatók, hallgatók igényeinek felmérése,
- könyvtári tájékoztatás,
- az állományépítés szakmai irányítása, az adott tudományterületeken az oktatók bevonásával,
- a szakkatalógus szerkesztése,
- szakbibliográfiák összeállítása,
- hallgatók könyvtári ismeretekre oktatása,
- oktatók publikációs tevékenységéről bibliográfiák összeállítása,³
- tartalmi feltárás – ETO, tárgyszó.

1982-ben a Tanárképző Kar csatlakozásával megalakuló egyetem felvette Janus Pannonius nevét. 1992-ben a Tanárképző Kar helyén önálló Bölcsészettudományi és Természettudományi Karok alakultak, az egyetem ekkor négy karból állt. 1995-ben a Pollack Mihály Műszaki Főiskola csatlakozott a Janus Pannonius Tudományegyetemhez, majd 1996-ban létrejött az egyetem hatodik kara, a Művészeti Kar. A Pécsi Orvostudományi Egyetem önálló intézményként működött, kiegészülve az Egészségtudományi Főiskolai Karral.⁴

1. ábra. Az egyetem szervezeti alakulása

³ Ádámné Babics Anna: i. m. 17. p.

⁴ „Gazdagabban távozz, térj vissza gyakrabban!”: i. m. 6–25. p.

A kilencvenes évekre a Pécsi Egyetemi Könyvtár hat szervezeti egységéből négyben önálló feldolgozás folyt, ezt a széttagoaltságot azonban célszerűnek látszott megszüntetni. Ekkor még nem volt integrált könyvtári rendszer, de a megvásárlása, egy közös adatbázis építése tervben volt. Ezzel párhuzamosan észszerűnek tűnt a feldolgozás központosítása is.

Ebben az időszakban fordulat következett be a könyvtárak életében, amelyben szerepet játszottak a könyvtári munkában, feladatokban és könyvtárhasználatban szükségszerűen végbement változások is. Kialakulóban volt az internet jelentette új világ elektronikus és önkiszolgáló könyvtári modellje, helyi szinten pedig a több karból álló egyetemnek és a nagy létszámú hallgatóságnak jobban megfelelő könyvtári szervezet. A Szakreferensi Osztály átszervezéssel megszűnt, egy központosított gyarapító-feldolgozó osztály alakult, amely átvette a szakszavak-tárgyszavazás feladatát. Ekkor került a Bölcsészettudományi és Természettudományi Kari Könyvtár állományának feldolgozása a Központi Könyvtárhoz.⁵

A szakreferensek egy része ugyanakkor fokozatosan elvándorolt a könyvtárból – egyetemi oktatói pályára léptek, vagy egyéb, a szakterületükhöz kapcsolódó munkakörben helyezkedtek el. De maradt olyan kolléga, aki szaktájékoztató munkakörben dolgozva a tudományos tevékenységét is folytatta.⁶

Ebben az időszakban a szaktájékoztatók feladata volt a tartalmi feltárás, a tájékoztatás és a szakkatalógus gondozása. Segédletként ETO-táblázatot, kézikönyveket (lexikonokat, szótárakat) használtak a szabad tárgyszavak kialakításához. Voltak ugyan törekvések egy saját tárgyszórendszer létrehozására, de ez nem valósult meg. Az 1980-as években visszakeresésre alkalmas tárgyszavas jegyzéket dolgozott ki a Központi Könyvtár feldolgozó osztálya, amit 1990-ben átdolgoztak. Az 1990-es évek közepén egy munkatársunk elkezdte a saját szakterületéhez tartozó tárgyszavak meghatározását és egy tárgyszórendszer felépítését, de a hiányzó szakterületekhez tartozó tárgyszavak kidolgozásának elmaradása miatt a szabad tárgyszavakkal való tartalmi feltárást folytattuk. A pécsi Egyetemi Könyvtár stratégiai tervében Sonnevend Péter így ír: *„Kényesebb kérdés a tárgyi feldolgozás. Könyvtárainkban a szakozás mellett tárgyszavazunk is, meglehet, kicsit változó minőséggel, hisz szabad tárgyszavakkal élünk. Az országos, általános tárgyszórendszer munkálata - gondolata - tekintetében kissé skeptikus vagyok, mivel egyrészt nagyon nagy vállalkozás, másrészt a nagykönyvtárak és első helyen az OSZK harmonikus együttműködése nélkülözhetetlen feltétel”*.⁷

⁵ Pintér László: Múlt, jelen, jövő (JPTE Könyvtár Feldolgozó Osztály). = Pécsi Könyv-és Infotár, 1. évf. 1996. 7. sz. 13–16. p.

⁶ Ádámné Babics Anna: i. m. 25. p.

⁷ Sonnevend Péter: A Pécsi Egyetemi Könyvtár stratégiai terve. = Könyvtári Figyelő, 42. évf. 1996. 4. sz. 623–629. p.

A számítógépes könyvtári programok elterjedésével könnyebbé vált a munka. A katalogizálási modul szolgált a dokumentumok adatainak bevitelére. Ebben a modulban történik a tartalmi feltárás is, melyet továbbra is szabad tárgyszavakkal határozzunk meg, kiegészülve az ETO jelzettel, szakjelzettel, valamint a raktári jelzettel, melyeket a bibliográfia rekord megadott mezőjébe rögzítünk. A Jogi- és a Közgazdaságtudományi Kari Könyvtárban – a korábbi gyakorlatot megtartva – a tartalmi feltárást jogász, illetve közgazdász végzettségű szakember végezte.

Az egyetemi integráció hatása a gyűjteményszervezési munkafolyamatokra
2000-ben a felsőoktatási integráció eredményeként a Janus Pannonius Tudományegyetem, a Pécsi Orvostudományi Egyetem és a szekszárdi Illyés Gyula Pedagógiai Főiskola egyesülésével létrejött a Pécsi Tudományegyetem.⁸ A három jogelőd intézmény egyesülésekor azok könyvtárai is integrálódtak, az addig elkülönülten működő szakkönyvtárak egységes központi irányítás alá kerültek.

Jelenleg az – időközben Pekár Mihály professzor nevét felvevő – Orvos- és Élettudományi Szakkönyvtárban az Egészségtudományi Kar négy képzési központjának (Pécs, Kaposvár, Szombathely, Zalaegerszeg) könyvtáraiban, és a szekszárdi Kultúratudományi, Pedagógusképző- és Vidékfejlesztési Kar Könyvtárában⁹ folyik önálló feldolgozás.

A tartalmi feltárást továbbra is a tudományterületek szakemberei végzik, de nincs minden tudományterületnek saját szakfelelőse, ezért egy-egy emberhez olyan területek is tartoznak, amelyre vonatkozóan nincs szakirányú végzettsége.

Az integrált könyvtári rendszerben (Corvina) a könyvtári hálózatnak egy közös katalógusa van. Az önálló feldolgozást folytató egységek állománya – a szekszárdi, kaposvári, szombathelyi egységek kivételével – a PTE elektronikus katalógusában jelenik meg. A különböző intézményi és könyvtári előzmények eredményeként duplum rekordokkal és a jelzetek különbözőségével kellett szembenézni. Ekkor a közös katalógust a PTE Központi Könyvtára és a kari könyvtárak hálózata használta, majd 2009 elején a Városi Könyvtár konvertálta állományát a CORVINA-ba, 2010 elején a Megyei-Városi Könyvtár állományainak összevonására került sor. Egyetlen közös katalógust használunk, amely az adatbázisok összevonása miatt folyamatosan bővül.

Az egységesítésre való törekvés megmaradt, de a tárgyszórendszer hiánya továbbra is gondot jelentett. Ebben az időszakban merült fel a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár által használt tárgyszórendszer átvételének gondolata.

⁸ „Gazdagabban távozz, térj vissza gyakrabban!”: i. m. 4. p.

⁹ A Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Kar és a szekszárdi Illyés Gyula Kar összevonásával létrejön a Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar.

A Dél-Dunántúli Regionális Könyvtár és Tudásközpont létrejötte

A következő jelentős változás 2010-ben, a Dél-Dunántúli Regionális Könyvtár és Tudásközpont¹⁰ létrejötte volt, amikor a Csorba Győző (megyei-városi) Könyvtár, a Pécsi Tudományegyetem Központi Könyvtára és a Pécsi Tudományegyetem Benedek Ferenc Jogtudományi és Közgazdaságtudományi Szakkönyvtára egyesült egy közös épületben, közös szolgáltatásokkal.

Mind a megyei-városi feladatkörű Csorba Győző Könyvtár, mind a PTE Egyetemi Könyvtár saját könyvtári hálózatot működtet: a Csorba Győző Könyvtár a kistérségi és a Pécs városi könyvtári hálózatát, az Egyetemi Könyvtár pedig a kari, intézeti, tanszéki és klinikai könyvtári hálózatot.

Mindkét könyvtárnak saját gyűjteményszervezési osztálya van. A két osztály a munkáját összehangoltan, szoros munkakapcsolatban végzi, a közös Corvina integrált könyvtári rendszer segítségével egy közös adatbázist építünk. A könyvtárak csak a saját, illetve a hálózatába tartozó könyvtárak részére beszerzett dokumentumokat dolgozzák fel.

Összeolvadt tehát egy felsőoktatási és egy közkönyvtár, folyamatosan bővülő–átalakuló hálózattal. Az online katalógusunkban így újabb duplumok, eltérő jelzetek, tárgyszavak keletkeztek. Emiatt duplumszűrést végeztünk, de jelenleg még mintegy 200.000 duplumgyanús rekordot mutat a lekérdezés. Mindez a könyvtárhasználók számára komoly nehézséget okoz: az eltérő minőségű duplumrekordokhoz tartozó több száz példánylelőhely közül a megfelelő kiválasztása adott esetben rendkívül időigényes.

Jelenleg folyamatban van két, szintén Corvinát használó könyvtári egység, a szekszárdi Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar Könyvtára, valamint az Egészségtudományi Kar Kaposvári Képzési Központ Könyvtára állományainak beolvasztása a közös katalógusba.

Az új tárgyszórendszer kihívásai

Az Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont Gyűjteményszervezési Osztályának létszáma jelenleg 12 fő. Feladatuk a hagyományos dokumentumok, folyóiratok, könyvek beszerzése, feldolgozása, szerelése és továbbítása a kari egységeknek. Az osztály munkatársai a Tudásközpont hétvégi olvasószolgálati ügyeletében is részt vesznek.

Tartalmi feltárást jelenleg két fő (közgazdász-történész; földrajz-rajz szakos tanár, író) végez, nem teljes munkaidőben. Ők a tudományterületeket egymás között a szakképzettségüknek megfelelően megosztva gondozzák. A jogi tartalmi feltárást jogi végzettségű kolléga végezte, aki 2017-ben vezető pozícióba került. Esély sem volt rá, hogy hasonló végzettségű szakembert találjunk a feladatra, így a joghoz kötődő, de bölcsész diplomával rendelkező munkatárs vette át a szakozás munkafolyamatát.

¹⁰ „Gazdagabban távozz, térj vissza gyakrabban!”: i. m. 36–37. p.

2017-ben aláírtuk az együttműködési megállapodást a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárral az általuk használt tárgyszórendszer magyar változatának használatba vételéről. Az informatikai egyeztetések eredményeként 2019 áprilisában a tárgyszórekordok a PTE katalógusának háttér authority állományába kerültek.

A betöltés óta a Gyűjteményszervezési Osztály a tartalmi feltárást a debreceni tárgyszavakkal végzi, egyeztetve a Csorba Győző Könyvtár munkatársaival – mivel az elektronikus katalógusunk közös, és próbálunk hasonló elvek alapján dolgozni. Az új gyakorlat időigényesebb, a korábbinál egyelőre lassabb tartalmi feltárást eredményez.

Abban az esetben, ha a debreceni kollégák által készített bibliográfiai rekord még nem tartalmaz egységesített tárgyszót, vagy az nekünk nem megfelelő, akkor szabad tárgyszavakkal egészítjük ki a leírást, így a kettő egymást erősítve válik ideálissá, felhasználóbaráttá.

A szabad tárgyszó használatának azért is van jelentősége, mert az olvasók a Google kulcsszavas kereséséhez szoktak. Böngészés esetén csak az egységesített tárgyszavakra lehet keresni, szabad tárgyszavakra nem. Az egységesített tárgyszavak közötti böngészést csak a könyvtárosok használják, tapasztalataink szerint az olvasók nehezen boldogulnak vele, mivel nem ismerik.

Kihasználva a tárgyszórendszer egyik nagy előnyét, az elektronikus katalógusunkat úgy állítottuk be, hogy szerző és tárgyszó esetén az utalókra is lehessen keresni. Így nemcsak böngészéskor, hanem kulcsszavas keresés esetén is előjönnek a találatok.

Összegzés

A tartalmi feltárás kétségtelenül gyenge láncszem könyvtárunkban, de érezzük, hogy változtatni kell. Kérdés, milyen irányba tegyük. Arról értesültünk ugyanakkor, hogy más könyvtárakban is hasonló problémák merülnek fel, s ez meggyőzött minket arról, hogy beszélni kell a tartalmi feltárás nehézségeiről. Vannak nyitott kérdések, egyes problémákra nincs még végleges megoldás, ezért tapasztalatot szerzünk.

Rezümé

Tanulmányomban a tartalmi feltárás gyakorlatát középpontba helyezve mutatom be a Tudásközpont kialakulásához vezető utat, annak főbb mérföldköveit és a jelenlegi helyzetből adódó kihívásokat a következő szempontok szerint: a szakreferensi rendszer kialakulása, virágkora és megszűnése, az egyetemi integráció hatása a gyűjteményszervezési munkafolyamatokra, a 2010-ben létrejött új integrált könyvtár okozta átalakulás, problémák és folyamatos változások.

Processing practice of the University of Pécs University Library and Centre for Learning in the light of subject indexing

Focusing on the practice of content classification, I present the path to the Centre for Learning, its major milestones, and the challenges of the current situation in the following aspects; the emergence, flowering and termination of the subject librarians system; the impact of university integration on collection organization workflows; transformation due to the new integrated library created in 2010; problems and constant changes.

BERTÁNÉ NÉMETH ÁGNES
osztályvezető
PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont

Könyvtár, könyvtárak, könyvtárosok

- Halló, tudakozó? Érdeklődnék,
mikor nyit a helyi uszoda?
- Hát, az attól függ, honnan hív.

Minden hely uszodája a „helyi uszoda”, ezért nem mindegy, hogy az érdeklődő honnan telefonál. Sok helyen van helyi könyvtár, iskola, kocsmá, konditerem is. Amíg a könyvtárba (vagy iskolába, kocsmába, konditerembe) el kell menni könyveket olvasni vagy kölcsönözni (vagy tanulni, alkoholizálni, edzeni), addig lényeges kérdés, hogy hol van az adott épület. De amint belépünk a digitális világba, döntő különbség jelenik meg az uszoda (iskola, kocsmá, konditerem), illetve a könyvtár között. Nicholas Negroponte híres metaforája szerint nem mindegy, hogy atomokat (anyagot) vagy biteket (információt) kell-e mozgatnunk.¹ Az anyag mozgatása mindig a térhez kötött, a digitális átalakulás ebből a szempontból nem hoz lényegi változást. Az információ mozgatása azonban – bizonyos értelemben – függetleníti az embert a helytől (és az időtől). A hálózaton keresztül bárhol, bármikor elérhetjük a szükséges információt (tekintsük el most a jogi korlátoktól). Csak az információnak kell mozognia, nekünk nem. Tehát mindegy, hogy hol vagyunk.

Ebben az esetben azonban fel kell tenni azt a kérdést is, hogy mi szükség van, egyáltalán van-e szükség *könyvtárakra* a digitális átalakulás után. Itt most fontos a többes szám! Egy digitális könyvtárra biztosan szükség lesz a digitális jövőben, hiszen a könyveket, a könyvek metaadatait valahonnan szolgáltatni kell. De arra a kérdésre már nem egyszerű válaszolni, hogy szükségünk lenne-e több könyvtárra, ha minden könyv egyetlen könyvtárból is elérhető.

A predigitális korban valamennyi könyvtár ugyanazt a szolgáltatást nyújtotta az olvasóknak. Amikor megjelent egy kiadvány, akkor annak példányai bekerültek a könyvtárak állományába. A könyvekhez a könyvtárakon keresztül lehetett hozzáférni (amennyiben valaki nem akarta, vagy nem tudta megvásárolni őket). Minden helyi könyvtárban csak azt a könyvet lehetett olvasni, illetve kölcsönözni, amely bekerült az állományába. Ugyanakkor sok száz, sok ezer könyvtár kínálta ugyanannak a könyvnek egyes példányait. Könnyű megválaszolni, hogy ez miért volt így. Amíg az emberek szét vannak szórva a térben, a könyveket csak úgy lehetett eljuttatni hozzájuk, ha azok is „szét vannak terítve”

¹ Negroponte, Nicholas: Digitális létezés. Budapest, Typotex. 2004.

a térben. Mindaddig, amíg egy könyv tartalmát nem lehetett elérni egy digitális hálózaton keresztül (csak analóg hordozón, például papíron, vagy nem-hálózati digitális hordozón, például floppylemezen vagy CD-ROM-on), addig a könyvtárnak ugyanaz volt a szerepe, mint más intézményeknek (iskolának, kocsmának, konditeremnek): teret biztosított egy adott tevékenység számára. El kellett menni a helyszínre, hogy hozzá lehessen férni a könyvhöz (taneszközhöz, alkoholhoz, sporteszközhöz). A könyvtár jövőjével kapcsolatban azt kell megvizsgálunk, hogy a digitális korszakváltással mi és miként változik meg a könyv, a könyvtár és a tér viszonyában.

A hagyományos könyvtárhoz kapcsolódóan három térfogalmat (és hozzájuk kapcsolható funkciót) kell elkülönítenünk. A *raktár* az, ahol a könyveket tárolják, a *katalógusterem* az, ahol a könyvek megtalálásához szükséges metaadatok között lehet keresni, az *olvasóterem* pedig az, ahol a látogatók olvassák a könyveket. A hagyományos könyvtárban mindhárom térre és funkcióra szükség van. A könyvek tartalma és metaadatai mindenhol megegyeznek (ebben az értelemben univerzálisak), de a könyvekhez való hozzájutás megkívánja azt, hogy hozzáférhetők legyenek a konkrét példányok: a metaadatok példányai katalógusteremben, a könyvek példányai a raktárban, illetve az olvasóteremben, az olvasók kezében. A predigitális korban nagyon sok raktárra, katalógusteremre és sok olvasóteremre volt szükség a térben szétszórta, lokális érdeklők olvasási igényeinek kielégítéséhez.

A digitális világ radikálisan átalakítja a könyvtárak térhez való viszonyát. Mind a könyvek *tartalma*, mind a könyveket leíró *metaadatok információs jószágok* (információs termékek), és rendelkeznek az információs termékek azon sajátosságával, hogy *nem-versengő fogyasztásúak* – vagyis egy könyv tartalmát befogadhatjuk (fogyaszthatjuk) úgy, hogy ezzel nem akadályozunk meg másokat abban, hogy ők is befogadhassák (fogyaszthassák) ugyanazt a tartalmat. Maga a termék – tehát a csere tárgyát képező információ vagy tartalom – független az anyagi hordozótól. Az információs termékek további fontos vonása, hogy az *előállításuk erőforrásigénye* jóval nagyobb, mint a sokszorosításuké.² Mindezek ismeretében lássuk, hogy mivel jár a könyvtárak digitális átalakulása.

A digitális kommunikáció egyik meghatározó vonása az, hogy a *digitális információ másolása* nagyon könnyű: bárki bármilyen (típusú és méretű) digitális dokumentumról egyetlen mozdulattal készíthet másolatot. Ebből az következik, hogy a korábban domináns ipari-termelési-sokszorosítási logika lassan átalakul,

² Shapiro, Carl – Varian, Hal R.: Az információ uralma: a digitális világ gazdaságtana. Budapest, Geopress. 2000.; Dragomirescu, Horatiu – Vafopoulos, Michalis: Az infonómiától a Webonómiáig: Hogyan alakítja az információs és kommunikációs technológia az információról mint az üzleti tevékenység tárgyról alkotott képünket? = Információs társadalom, 16. évf. 2016. 2. sz. 61–68. p.

a sokszorosítás tevékenysége a *cégek oldaláról átkerül a fogyasztók oldalára*,³ és idővel az eddig érvényes szerzői jogi rezsim is fenntarthatatlanná válik, mivel a másolás jogának (copyright) monopóliumát technikai értelemben már nem (vagy csak nagyon nehezen) lehet biztosítani. A kreatív iparágaknak ezért kellett más üzleti modelleket keresniük a digitális környezetben. A zeneipar és a filmipar már a kétezres évek elején szembesült ezzel a kihívással, és alighanem a könyviparra is ez a sors vár. De a könyvpiar üzleti modelljének – esetleges – átalakulásánál fontosabb az a változás, ami a könyvek sokszorosítása terén valósul meg. Amennyiben ugyanis a digitális könyveket, pontosabban azok *tartalmát* elérhetővé tesszük a hálózaton keresztül, akkor elvileg elegendő, ha az érdeklődők egyetlen helyről, egyetlen kattintással lekérhetik maguknak (azaz másolatot készítenek róla). Így nincs szükség „központi” sokszorosításra, tehát arra, hogy sok könyvtárba szórjuk szét az egyes könyvek másolatait (példányait). Elméletileg *elegendő*, ha *egyetlen digitális könyvtár* biztosítja, hogy a hálózati látogatók hozzáférjenek a keresett könyvekhez (és „elvigyék”, lemásolják maguknak a „saját példányukat”). A jövő könyvtárának nincs szüksége a hagyományos értelemben vett raktárteremre, hiszen a digitális könyveket valamilyen digitális hordozón tárolják az erre szakosodott szerverparkokban az erre szakosodott informatikusok segítségével.

A könyvek tartalma mellett a könyvtári világ másik fontos információtípusa a könyveket leíró *metaadat*. Ebben az esetben is igaz az a tétel, hogy az ilyen információ előállításának jóval nagyobb az erőforrásigénye, mint a másolásának. A metaadatokhoz való hozzáférés kérdését azonban bonyolítja, hogy a metaadatot önmagában nem tudjuk sem értelmezni (elméletileg), sem kezelni (gyakorlatilag), amíg nem vesszük figyelembe azt az informatikai rendszert, amely a metaadat kezelését (létezését, fenntartását) lehetővé teszi. A digitális világban a könyveket leíró metaadatokat az e célra kialakított, adatbázis alapú könyvtári rendszerek segítségével kezeljük. A felhőszolgáltatások megjelenéséig ezek a könyvtári rendszerek szükségszerűen az egyedi könyvtárakhoz kötött, rosszul integrált egyedi rendszerek voltak, és ez a gyakorlat többféle értelemben is „pazarló” volt. Egyrészt minden egyes könyvtár(i rendszer) esetében biztosítani kellett a működtetéséhez szükséges informatikai – hardveres és szoftveres – eszközöket, valamint az ezek kezeléséhez szükséges informatikai kompetenciát. Ez drága volt, és abban az értelemben fölösleges, hogy a technikai alapok, valamint az informatikusok mindenhol ugyanannak a munkának az elvégzését szolgálták. Másrészt minden könyvtári rendszerben újra és újra fel kellett venni a könyvek metaadatait, ami megint csak azt jelentette, hogy minden egyes könyvtárban ugyanazt a munkát kellett elvégezniük a könyvtárosoknak. Ez még akkor is így volt, ha a katalógusrekordok gépi adatcseréje lehetőséget nyújtott a máshol már elvégzett munka újrahasznosítására. A könyvek metaadatai közül a formai leíró

³ Syi: Egyben az egész. Budapest, Typotex. 2008.

adatokat minden könyvraknak ugyanúgy kell felvennie, ezért ezekben nem lehet különbség. A tartalmi leíró metaadatok terén azonban lehetnek/lehetnek különbségek, hiszen bizonyos könyvtárak esetében volt/van igény (és kompetencia) arra, hogy másként – árnyaltabban, bővebben – írjanak le bizonyos könyveket. Ezek a különbségek azonban kezelhetők megfelelő informatikai támogatással, hiszen ugyanahhoz a könyvhöz többféle tartalmi leírást is hozzá lehet rendelni, így ez sem szolgáltat elég indokot arra, hogy a jövőben a katalogizálást külön-külön, nem integráltan, párhuzamos rendszerekben végezzék a könyvtárosok.

A digitális átalakulás fölöslegessé teszi a könyvtárak katalógustermeit is, hiszen elméletileg elegendő egyetlen hely a digitális térben, ahol keresni lehet a metaadatok között. Az új világban egyetlen digitális könyvtár is képes lehet kiszolgálni a valós térben továbbra is szétszórta emberek igényeit. Ha minden könyvet és minden metaadatot digitalizálunk, akkor bárholnan hozzáférhetünk bármilyen könyvtári információhoz. Ma még messze vagyunk a teljes digitalizálás megvalósulásától, de remélhetjük, hogy belátható időn belül a teljes írott kultúránk átkerül digitális platformra.

Ilyen digitális átállásra már volt példa. A predigitális korban, amikor még nem alakították ki a központi adóbevallás rendszerét, mindenki saját maga készítette el az adóbevallását, noha az adóhivatalban minden adat rendelkezésre állt. Hatalmas előrelépés volt, amikor az adóbevallást átvették, és egyetlen rendszeren belül intézték az erre hivatott szakemberek. A könyvtári rendszer átalakulása hasonló előnyökkel járhat.

A digitális átalakulás belső logikája, valamint az elmúlt évtizedek adatai alapján feltételezhetjük az eddigi trendek folytatódását: arra kell számítanunk, hogy a jövőben tovább csökken az analóg könyvek olvasása iránti „kereslet” a könyvtárakban. Sok könyvtár esetében meg is fog szűnni. Nem lehet pontosan megbecsülni, hogy hol és milyen mértékben marad meg az az olvasói tábor, amely azért jár könyvtárba, hogy hagyományos könyveket olvasson, de a digitális olvasás dominanciája erősen valószínűsíthető. A szakkönyvtárak, az egyetemi városok könyvtárai vélhetően kitartanak majd, de a könyvtárak nagy része „fölöslegessé” válik. Ezt a folyamatot nevezhetjük a könyvtár muzeumizálódásának is. A jövőben csak azok az olvasók járnak hagyományos könyvekért könyvtárba, akiknek a pusztá tartalom befogadásán túl másfajta igényeik is lesznek. Mindig fennmarad az érdeklődés a hagyományos könyvek iránt, de az ilyen igények megfogalmazóinak számossága egyre csökken. Feltételezhetjük (remélhetjük), hogy a jövőben sem olvasunk kevesebbet, mint eddig, csak épp az olvasnivaló digitális platformokon kerül elénk. A technológiaváltással az írásos kultúra dokumentumai iránti érdeklődés nem vész el, csak átalakul.

Ha feltételezzük, hogy a könyvek tartalma iránti igény szélesebb körben fennmarad, de elfogadjuk azt a jövőképet is, miszerint a digitális könyvekhez

való hozzáférés biztosításához elegendő lesz egyetlen digitális platform, akkor felmerül a kérdés, amelyet a jövő döntéshozói egyre gyakrabban fel fognak tenni: *szükség van-e könyvtárakra?* Az eddig leírtak alapján azt kell válaszolnunk, hogy – a jelenlegi formájukban – *nem lesz szükség rájuk*. Könyvtárra szükség lesz, könyvtárakra nem. Fel kell tennünk azonban azt a kérdést is, hogy *szükség lesz-e a jövőben könyvtárosokra?* A válaszunk pedig az kell legyen, hogy: igen, szükség, sőt, *még inkább szükség lesz rájuk*. Az indokláshoz meg kell vizsgálnunk, hogy mit tud a könyvtáros, milyen munkát végzett a múltban, mit végez a jelenben, és erre a munkára szükség lesz-e a jövőben.

A könyvtáros kompetenciája a könyvekhez (a könyvtárban tárolt információhoz) való hozzáférés elősegítése. Ez a kompetencia kettős. Egyrészt azt jelenti, hogy a könyvtáros az, aki tárolja és leírja a könyvet, vagyis van szaktudása arról, hogy hogyan kell kezelni a könyvet magát. Másrészt elég felkészültnek kell lennie ahhoz, hogy segítsen az olvasónak az őt érdeklő tartalmak megtalálásában. A digitális könyvek tárolása technikai feladattá válik, így kikerül a könyvtárosi kompetencia köréből. A metaadatok építésének feladata viszont megmarad, sőt, ennek jelentősége még fel is értékelődik, hiszen a könyvtáros az, aki a múltban építette, és akinek a jövőben is építenie kell azt a szemantikai teret, amely biztosítja a könyvekhez való hozzáférést. A hagyományos világban ezt a szemantikus teret a – katalógusteremben hozzáférhető – katalóguscédulák rendszere, a digitális átállás után a – bárhonnan elérhető – könyvtári adatbázis jelenti. Abból, hogy ezt a szemantikai teret a könyvtáros építette a múltban, és építi a jelenben, még nem következik feltétlenül az, hogy ennek a jövőben is így kell lennie, mert elképzelhető, hogy gépek veszik át ezt a feladatot. Ezt az elméleti lehetőséget nem zárhatjuk ki, bár nem tűnik valószínűnek a közeli megvalósulása. A könyvtárosoknak adatbázisokat kell építeniük, és az adatbázisok építéséhez szükséges megbízható osztályozási műveletek elvégzését egyelőre csak emberektől remélhetjük.⁴ Minden jel arra mutat, hogy a belátható jövőben is könyvtárosok fogják a könyvek, a könyvkultúra rendszerezését elvégezni. Könyvtárosokra tehát szükség lesz, mert egyrészt ők ismerik a könyvek világát, másrészt ők ismerik a könyvek iránt érdeklődő olvasókat. Ha azt mondjuk, hogy a könyvtáros kompetenciája a könyvekhez való hozzáférés elősegítése, akkor ez egyrészt azt jelenti, hogy a könyvtáros képes eligazodni a könyvekhez vezető utakon a szemantikai térben, másrészt azt is, hogy ezt a tudást képes közvetíteni a hozzá segítségért fordulóknak, az olvasók felé. Még ha el is fogadjuk azt a víziót, hogy a jövőben a könyvtári rendszerezés feladatát gépek végzik az emberek (könyvtárosok) helyett, akkor is szükség lesz arra, hogy a laikusok segítséget kapjanak az eligazodáshoz, és ezt a tudást még sokáig könyvtárosoktól remélhetjük.

⁴ Syi: Olvasni az oszlopok között. = Csomópontok. Szerk. Rab Árpád. Budapest, Gondolat-Infonia. 2017. 128–153. p.

Erre a rendszerező, leíró és eligazodási képességre a digitális térben még nagyobb szükség lesz, mivel a digitális kultúra kiépülésével egyre nagyobbá válik az olvasók által elérhető dokumentumgyűjtemény mérete. Douglas Engelbart, a digitális világ egyik korai úttörője (és látoka) már az 1950-es évek elején felhívta a figyelmet arra, hogy az emberiség számára – a tudástermelés mellett – egyre fontosabbá válik a felhalmozott tudás terében való eligazodás képessége. Rheingold így idézi fel Engelbart gondolatait:

„... az emberiség számára többé nem az a legfontosabb feladat, hogy új utakat keressen a további tudásfelhalmozásra. Sokkal inkább azt kell tudni, hol keresse a választ azokra a kérdésekre, melyekre már valahol, valamikor megtalálták és leírták a választ.”⁵

Engelbart figyelmeztetése nemhogy elavult volna, de egyre érvényesebbé vált és válik a digitális világ kiépülésével. A predigitális kor valamennyi kulturális dokumentumát digitalizáljuk, az új művek már eleve digitális platformon jönnek létre, megjelennek a felhasználói tartalmak, és amit csak lehet, mérünk, rögzítünk, gyűjtünk és adatbázisokba rendezünk – és ennek köszönhetően ma már szinte naponta annyi információt emelünk be a digitális térbe, mint amennyit korábban évszázadokon, évezredekken át rögzítettünk a hagyományos hordozókra (sziklafalra, papírra, filmszalagra, lemezre stb.). Mi még látjuk a predigitális kor sajátosságait, és ahhoz képest a digitális világ egyik legfontosabb vonásának az *adatrobbanás*, illetve ezen belül a *tartalomrobbanás* jelenségét érezzük.⁶ A digitális világba született generációknak már ez a bőség, ez a „termelékenység” lesz a természetes. Az elérhető információ mennyiségében bekövetkezett változás azonban lényegét tekintve nem értékeli át azt a kérdést, hogy ki, milyen szempontok alapján, mit válasszon magának ebből a kínálatból. Az igaz, hogy a digitális platformon hozzáférhető információ mennyisége összemérhetetlen azzal, amelyet az ember befogadni képes, de ez így volt már a predigitális korban is. Ebben a helyzetben (múltban, jelenben, jövőben egyaránt) kánonképző mechanizmusok segíthetik az embert a – mindenképpen szükséges – szűrési feladatok ellátásában. Ez igaz, igaz kell legyen a digitális korra is. A digitális átalakulás nem a kánonvesztést, nem a kánonok megszűnését hozza el, csak a kánonképző mechanizmusok átalakulását.

Akármilyen kánonképző mechanizmusról is van szó, abban biztosan nagy szerepe kell legyen a kulturális tartalmak leírásának és rendszerezésének. A *kano-nizálás* látványos eleme a *rendezés* (értékelés, rangsorolás, kiemelés, cenzúrázás),

⁵ Rheingold, Howard: Tools for Thought. New York, Computer Book Division/Simon & Schuster. 1985.

⁶ Syi: Az adatkor hajnalán. = JEL-KÉP, 2018. 1. sz. 21–34. p.

amelynek mindig van valamilyen *előíró* jellege (tiltás, tűrés, támogatás), de mindez csak akkor lehetséges, ha a korpuszt rendszereztek, és ez utóbbi lényegét tekintve *leíró* jellegű tevékenységet jelent. Ezt a feladatot – az íráskultúrában belül – a könyvtárosok végezték a múltban, és nekik kell elvégezni a belátható jövőben is.

Az emberi tudás felhalmozását az írásbeliség (majd a további médiatechnológiák) elterjedése tette lehetővé.⁷ A predigitális korban az írásbeliség alapegysége a szöveg alapú dokumentum volt, a digitális korban a szöveg mellett megjelent az adatbázis dokumentumtípusa is⁸. Amíg a szövegnek meghatározó minősége az egyediség, addig az adatbázis lényegéhez tartozik az általánosítás és osztályozáson alapuló ismétlődés. A szöveget ezért védi szerzői jog, míg az adatbázis esetében csak a felépítéséhez szükséges munkát lehet a jog által védeni. A könyvek világában a könyvtárosok voltak azok a szakemberek, akik a katalógusok/metaadatbázisok építéséhez szükséges szellemi munkát elvégezték. Akármilyen jövőt képzelünk is el, ezt a munkát valakiknek el kell végezni a jövőben is. Eddig a könyvtáros végezte el, és ma még nem tudni, ki más végezhetné el helyette a jövőben.

Összegezve az eddig leírtakat azt mondhatjuk, hogy a digitális világban a hagyományos funkciók nagy részében nem lesz szükség könyvtárakra, mert az olvasók számára kényelmesebb, ha mindent egyetlen (vagy kevés) digitális könyvtárból szereznek be. Ugyanakkor továbbra is szükség lesz a könyvtárosok leíró, osztályozó munkájára, valamint arra, hogy a térben szétszórta és a kultúra iránt érdeklődő emberek eligazodását támogassák. Arra a kérdésre pedig, hogy milyen legyen a jövő digitális könyvtára, nem nagyon lehet mást mondani, mint hogy olyan országos könyvtári rendszert kell kiépíteni, amely az olvasók számára egyetlen szolgáltatásként jelenik meg, miközben a katalógizálási munkát a térben szétszórta, könyvtári szakértelemmel és lokális helyismerettel rendelkező könyvtárosok végzik.

Rezümé

A digitális technológia elterjedése átalakítja a könyvtári világot is. Ha a könyvek, az írott kultúra dokumentumai mind átkerülnek digitális platformra, az itt tárolt tartalmak hozzáférhetőségét biztosítani lehet akár egyetlen digitális könyvtár fenntartásával is. Úgy tűnik, hogy a hagyományos értelemben vett könyvtárakra nem lesz szükség. A digitális kultúra kiépítésében és fenntartásában viszont a korábbiaknál is nagyobb szükség lehet a könyvtárosok szakértelmére, mert a tartalmak leírása, rendszerezése, valamint az érdeklődő olvasók eligazítása a digitális térben könyvtárosi tudást igényel.

⁷ Ong, Walter J.: Szóbeliség és írásbeliség. Budapest, Gondolat. 2010.

⁸ Syi 2017: i. m.

Library, libraries, librarians

The digital technology is transforming the libraries. If the books and the documents of the written culture are all transferred to a digital platform, the accessibility of the digital content can be ensured even by maintaining a single digital library. It seems that libraries in the traditional may lose their function in the future. However, in building and maintaining the digital culture, the expertise of librarians may be needed even more than before, because the description and cataloguing of content on the one hand and the supporting the readers in the digital space on the other hand require librarian knowledge.

SZAKADÁT ISTVÁN

BME GTK Szociológia és Kommunikáció Tanszék

ORCID: 0000-0002-1960-191X

Az Egyetemes Tizedes Osztályozás húsz éve*

Bevezetés

Az Egyetemes Tizedes Osztályozás (ETO) az egyik legrégebbi, napjainkban is használt általános célú osztályozási rendszer. 1895-ben hozta létre Paul Otlet, Melvil Dewey decimális osztályozásának kiterjesztésével. Az ETO hierarchikus természete Dewey mereven hierarchikus osztályzásának öröksége, ugyanakkor az Otlet által bevezetett alosztások rendszerének köszönhetően ez volt a világ első analitikus-szintetikus, fazettás jellegű osztályozási rendszere.¹²

Miután a rendszer létrehozása óta eltelt száz év osztályozástudományi és informatikai kutatásai rávilágítottak, hogy a hatékony információkeresés a rendszer automatizációját és fazettás jellegének erősítését igényli, a Nemzetközi Dokumentációs Szövetség (International Federation for Information and Documentation, FID) 1992-ben átadta az ETO-val kapcsolatos jogait és feladatait egy nonprofit konzorciumnak (UDC Consortium, UDCC), amely vállalta, hogy a rendszer tartalmi aktualizálása mellett szisztematikusan átdolgozza azt fazettás alapokon, a gépesítés megkönnyítését is szem előtt tartva. Létrehozták a további kiadások és a karbantartások alapját képező ETO mesterfile-t (Master Reference File, MRF), és a legfrissebb változásokat évről évre közreadják az Extensions and Correctionstothe UDC (EC) című kiadványban.³

A még mindig széles körben használt, 1990. évi (1991-ben újra kiadott) magyar nyelvű ETO középkiadás⁴ még a fenti változások és a szisztematikus fazettás revízió megkezdése előtt jelent meg, 1992-ben pedig a teljes magyar nyelvű ETO köteteinek a kiadása is véget ért.⁵ A legutóbbi nyomtatott magyar kiadás a 2000

* A tanulmány megírásához nyújtott segítségükért szeretnék köszönetet mondani Dancs Szabolcsnak és Aida Slavicknak.

¹ Slavic, Aida – Davies, Sylvie: Facet Analysis in UDC: Questions of Structure, Functionality and Data Formality. = Knowledge Organization, 44. vol. 2017. 425–435. p.

² McIlwaine, I. C.: The Universal Decimal Classification: Some Factors Concerning Its Origins, Development, and Influence. = Journal of the American Society for Information Science, 48. vol. 1997. 331–339. p.

³ Slavic, Aida – Cordeiro, Maria Inês – Riesthuis, Gerhard: Maintenance of the Universal Decimal Classification: overview of the past and preparations for the future. = International Cataloguing and Bibliographic Control, 37. vol. 2008. 2. no. 23–29. p.

⁴ Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár (OMIKK) – Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ (OSZK–KMK): Egyetemes tizedes osztályozás. Rövidített kiadás. Budapest, OMIKK, OSZK–KMK. 1990. 388. p.

⁵ Barátné Hajdu Ágnes: A magyar ETO-kiadás munkálatai. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 16. évf. 2007. 2. sz. 20–39. p.

decemberében kiadott Extensions and Corrections 22 anyagát tartalmazza,⁶ bár az elhúzódo munkálatok miatt nálunk csak 2005-ben jelent meg. 2018 végén az Országos Széchényi Könyvtár teljes jogú tagként csatlakozott a UDCC-hez, és 2019-ben az új magyar fordítás előkészítése is elkezdődött. Tervek szerint az új, nyomtatott kötet kiadása helyett az állomány a Magyar Nemzeti Névtérbe⁷ lesz feltöltve, kiaknázva a kapcsolt adat (linked data) technológia előnyeit, rugalmas hozzáférést biztosítva az állományhoz mind a felhasználók, mind a szerkesztők számára.⁸

Bár a szisztematikus revízió számos eredménye már megjelent a 2005. évi magyar kiadásban, az azóta eltelt húsz év számos további újítást hozott. Jelen cikkben ezeket a változásokat igyekszem bemutatni.

A revízió jellege

A fazetta-analízis során a fogalmak kölcsönösen kizáró kategóriák szerint kerülnek felbontásra, ahol minden kategória külön hierarchiát képvisel. A fazetta-analízis történhet intuitív módon vagy a formális logika elvei alapján, továbbá oly módon is, hogy a fazetták típusának meghatározása és kiválasztása az általános kategóriák típusát, számát és sorrendjét meghatározó előre lefektetett elméleti keretrendszer szerint történik. Az ilyen elveket Fazetta-Analízis Elméletnek (Facet Analytical Theory, FAT) nevezzük.⁹

Az ETO-ban, mivel kialakulása jóval megelőzte a fazetta-analízis tudományos vizsgálatát, eredetileg tipikusan az intuitív fazetta-alkotás a jellemző. A szisztematikus, az adott terület elemzése alapján kidolgozott FAT-revízió legtöbbet idézett példája a rendszerben a 2 Vallás. Teológia főosztály teljes fazettás átszervezése¹⁰, de ide sorolható a 80 Nyelvtudomány, 81 Nyelvészet és 82 Irodalom osztályok revíziója is.¹¹ Bár ezekre az átszervezésekre jellemző, hogy az alkalmazott kategóriák listája és a megjelenési módjuk is tudományterületenként és alkalmanként változik, általában igyekeznek a terület egészen értelmezhető jellemzőket megragadni. Az általánosan elterjedt megoldás szerint ezeket a jellemzőket a vonatkozó osztály vagy főosztály meghatározásánál sorolják fel

⁶ Országos Széchényi Könyvtár Könyvtári Intézet (OSZK KI): Egyetemes tizedes osztályozás. 1. kötet: Táblázatok 1–2. rész. UDCC Publication P057. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár Könyvtári Intézet. 2005. 536+554. p.

⁷ <http://abcd.hu> (2019. október 1.)

⁸ Piros Attila: Hogyan tovább, ETO? Fórum az ETO jövőjéről. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 27. évf. 2018. 6. sz. 3–10. p.

⁹ Slavic, Aida – Davies, Sylvie: i. m.

¹⁰ A nyolcas főosztály fazettás revíziójának eredménye 1992-ben (EC 14 [1]), a vallásé 2000-ben (EC 22) lett publikálva, így mindkét osztály már az átdolgozott formájában jelent meg a 2005-ös magyar kiadásban.

¹¹ Slavic, Aida – Davies, Sylvie: i. m.

korlátozottan közös alosztásként, felszámolva a specifikusabb, csak az alacsonyabb hierarchiaszintekre vonatkoztatható alosztásokat.¹²

Szintén a szintetikus szemlélet hatása, hogy az adatbázisban az olyan hagyományos mezők, mint a jelzet, a megnevezés, a hatókör (Scope note, SN) szemantikai kapcsolatai mellett fontos szerephez jutnak az alkalmazásra vonatkozó megjegyzések (Application note, AN) és a kombinációs példák (Examples of Combination, EoC) is.¹³

A fő fazettát minden esetben a hierarchikus továbbosztás szempontja jelenti, a továbbiak pedig korlátozottan, illetve általánosan közös alosztásokkal fejezhetők ki. Olyan általános kategórialista, amely egységesen, valamennyi osztályra vonatkozóan meghatározná a fazetták kialakítását és alkalmazását, egyelőre nem került kidolgozásra. Ezért, illetve a revízióra vonatkozó dokumentáció egyéb hiányosságai miatt, 2010-ben a szerkesztői bizottság ideiglenesen felfüggesztette a jelentős, az ETO struktúráját nagy mértékben érintő változtatások véghezvitelét addig, amíg a megfelelő FAT keretrendszer kidolgozásra és alkalmazásra nem kerül.¹⁴

Az ETO elmúlt időszaka ennek ellenére is sok módosítást hozott. Ezeket megvizsgálva az egyes osztályok fentiek szerinti teljes fazettás átalakítása mellett a következő tendenciákat fedezhetjük fel:

- A régi, tudományosan, illetve világnézet szempontjából elavult szerkezetet és fogalomkészletet tartalmazó területek átdolgozása:
 - o a fogalomkészlet pontosítása,
 - o a hierarchia korrekciója, ha szükséges,
 - o hiányzó fogalmak pótlása,
 - o korábban nem létező fogalmak hozzáadása a rendszerhez.
- A redundancia kiküszöbölése, az enumeráció csökkentése:
 - o ismétlődő táblázatrészek kiváltása jelzetkombinációval,
 - o az alosztásokkal kifejezhető tulajdonságok alapján meghatározott hierarchiák szintetikus jelzetekre cserélése.
- Egységesebb, kiegyensúlyozottabb hierarchia kialakítása:
 - o azonos fogalmi szinten lévő jelzetek azonos hierarchiaszintre hozása a táblázatokban is,
 - o a hierarchiaszint korrigálása, ha az nem tükrözi a fogalom jelentőségét az osztályon belül,

¹² Gnoli, Claudio: The UDC Philosophy Revision: First Report. = Extensions and Corrections to the UDC 31. 2009. 25–31. p.

¹³ Data Elements in UDC MRF Exports. http://www.udcc.org/files/udc_data_elements_mrf11.pdf (2019. szeptember 22.)

¹⁴ Slavic, Aida – Davies, Sylvie: i. m.

- o szülőfogalmak létrehozása, hogy az integrációs szintek egységesek legyenek.
- A gépesítés megkönnyítése a jelzetelemek azonosítását megnehezítő szintaktikai megoldások felszámolásával:
 - o számvégződéses alosztások felszámolása,
 - o párhuzamos továbbosztások viszonyításra cserélése (jelöléstani megfontolásból),
 - o az aposztrófós jelzetszintézis kiváltása,
 - o egyes enumerációk aposztrófós korlátozottan közös vagy külső forrásból származó jelzetre cserélése.
- Végül a szemantikai (lásd, lásd még) kapcsolatok is folyamatos felülvizsgálat és karbantartás tárgyát képezik.

Az ETO legfontosabb változásai 2001 óta

Ahogy korábban már szó volt róla, a 2005. évi magyar nyelvű nyomtatott ETO-kiadás a 2000-ben kiadott Extensions and Corrections 22 (EC 22) anyagát tartalmazza. Azóta az Extensions and Correctionsnek 15 kötete jelent meg,¹⁵ a bennük közölt módosítások több ezer osztályt érintettek kisebb-nagyobb mértékben. Az alábbi lista azokat a tudományos igényű átszervezéseket tartalmazza, amelyekben nagyobb korrekcióval egy vagy több (fő-)osztály anyagát a fenti céloknak megfelelően szisztematikusan módosították (zárójelben a változást közlő Extensions and Corrections kötet száma szerepel).¹⁶¹⁷¹⁸¹⁹

Általánosan közös alosztások:

- Alosztási jelek
 - o Leírások pontosítása (EC 23 2001, EC 24 2002).
- =... Nyelvi általánosan közös alosztások
 - o =4 Afrikai őslakosok nyelvei. Teljes revízió (EC 34–35 2012–2013).
 - o =8 Amerikai őslakosok nyelvei. Teljes revízió (EC 30 2008, EC 31 2009, EC 34–35 2012–2013).
- (...) Földrajzi hely szerinti általánosan közös alosztások. Teljes táblázatok kiadása (EC 27 2005).
 - o Geopolitikai változások követése.

¹⁵ Extensions & Corrections to the UDC. 2019. <http://www.udcc.org/index.php/site/page?view=ec> (2019. szeptember 18.)

¹⁶ Extensions & Corrections to the UDC. 2019.: i. m.

¹⁷ Major changes to the UDC 1993–2013. http://www.udcc.org/index.php/site/page?view=major_revisions (2019. szeptember 18.)

¹⁸ Extensions & Corrections to the UDC, 34–35 (2012–2013)

¹⁹ Extensions & Corrections to the UDC, 36–37 (2014–2015)

- -02 Tulajdonságok általánosan közös alosztásai. Új tulajdonságok.
 - o -026.513 Látható fény (színek). Új osztály (EC 25 2003).
- -04 Kapcsolatokat, folyamatokat, műveleteket jelölő általánosan közös alosztások. Bevezetés (EC 25 2003).
 - o -042 Fázisrelációk. Új osztály (EC 27 2005).
- -05 Személyek szerinti általánosan közös alosztások. Kiterjesztés a teljes ETO-ra (EC 25 2003).
 - o -055.1/.4 LMBTQ emberekre vonatkozó jelzetek revíziója (EC 36–37 2014–2015).

Főtáblázatok:

- 0 Általános művek. Ismeretek. Információ
 - o 004 Informatika. Új fogalmak.
 - o 005 Menedzsment. Új osztály (EC 23 2001).
 - o 07 Média. Új osztály (EC 34–35 2012–2013).
- 2 Vallás. Teológia
 - o 24 Buddhizmus. Revízió (EC 23 2001).
 - o 26 Judaizmus. Revízió (EC 34–35 2012–2013).
 - o 271 Keresztény keleti egyház. Revízió (EC 24 2002).
 - o 28 Iszlám. Revízió (EC 28 2006).
- 3 Társadalomtudományok
 - o 304 Szociális kérdés általában
 - 304.35 Wellbeing-wellness mint életstílus. Új osztály (EC 36–37 2014–2015)
 - o 314 Demográfia. Revízió (EC 24 2002)
 - o 316 Szociológia. Új fogalmak (2002, 2006). Revízió (EC 34–35 2012–2013).
 - o 33 Gazdaság. FAT-revízió (2005). Új fogalmak (EC 34–35 2012–2013, EC 36–37 2014–2015).
 - o 37 Oktatás. Revízió (EC 26 2004). Új alosztások (EC 36–37 2014–2015).
- 5 Matematika. Természettudományok
 - o 51 Matematika
 - 510 A matematika alapjai. FAT-revízió (EC 28 2006).
 - 512 Algebra. FAT-revízió (EC 28 2006).
 - 512.7 Kommutatív algebra és algebrai geometria. Revízió és kiterjesztés (EC 36–37 2014–2015).
 - 517 Analízis. FAT revízió (EC 28 2006).
 - o 53 Fizika. Revízió (EC 25 2003, EC 32 2010).

- 530. A fizika alapvető elvei. Revízió (EC 28 2006).
- 535 Fénytan. Új korlátozottan közös alosztás a látható fényre (EC 25 2003). Revízió (EC 28 2006).
- 536. Hőtan. Revízió (EC 28 2006). Új korlátozottan közös alosztások (EC 36–37 2014–2015).
- 538 Kondenzált (cseppfolyós és szilárd halmazállapotú) anyag fizikája. Revízió (EC 28 2006).
- 539 Anyagszerkezet. Revízió (EC 28 2006).
- o 54 Kémia
 - 546.798.37 Szupernehéz szintetikus elemek. Új osztály (EC 36–37 2014–2015).
 - 546.91 Drágaköismeret. Gemmológia Új osztály (EC 36–37 2014–2015).
- o 56 Paleontológia. Revízió (EC 33 2011, EC 36–37 2014–2015).
- o 582 Növényrendszertan. Teljes revízió (EC 33 2011).
- o 592/599 Állatrendszertan. Teljes revízió (EC 32 2010, EC 33 2011, EC 36–37 2014–2015).
- 6 Alkalmazott tudományok. Orvostudomány
 - o 60 Biotechnológia. Új osztály (EC 24 2002).
 - o 61 Orvostudományok
 - 613.88/.89 Szexológia. Szexuális identitás és orientáció. A szexualitás gyakorlata. Teljes revízió (EC 34–35 2012–2013).
 - 614.44 Fertőző betegségekkel kapcsolatos intézkedések. Revízió (EC 36–37 2014–2015).
 - 615.849.1 Sugárterápia. Revízió (EC 34–35 2012–2013).
 - o 62 Mérnöki tudományok
 - 621 Mechanikai tervezés. Revízió (EC 25 2003).
 - 626/67 Vízépítés. Korlátozottan közös alosztások revíziója (EC 36–37 2014–2015).
 - 629 Járműtechnika. Revízió (EC 25 2003)
 - 629.05 Járművek irányító- és szabályzórendszerei. Revízió (EC 34–35 2012–2013, EC 36–37 2014–2015).
 - o 63 Mezőgazdaság. Erdőgazdálkodás. Állattenyésztés. Vadászat. Halászat.
 - 630 Új példák.
 - o 64 Háztartás. Nagy mértékű revízió (EC 27 2005).
 - o 65/68 feldolgozóipar, kereskedelem és kézművesség. Új jelzet (EC 34–35 2012–2013)

- 65 Ipari, kereskedelmi, közlekedési és távközlési üzemek szervezése és vezetése
 - 656 Postai és szállítási szolgáltatások. Revízió (EC 25 2003).
- 68 Továbbfeldolgozó iparok. Teljes osztály revíziója (EC 25 2003)
 - 681.13 Árusító automaták. Hierarchia felszámolása (EC 26 2004).
 - 681.8 Műszaki akusztika. Revízió (EC 27 2005).
 - 684 Bútorok. Revízió (EC 27 2005).
- 7 Művészetek. Kikapcsolódás. Sport
 - o 72 Építészet. FAT-revízió (EC 25 2003).
 - o 77 Fényképezés. Kisebb revízió (EC 24 2002). Új jelzetek (EC 34–35 2012–2013).
 - o 78 Zene. Hangszerek átszervezése (EC 25 2003).
 - o 793.21 Cirkuszosok. Bemutatók. Menázsériák. Előadások. Utazó vásárok és show-k. Áthelyezve a 791 Filmszínház. Mozi. Film alól (EC 34–35 2012–2013).
 - o 795 Elektronikus játékok. Új jelzet (EC 34–35 2012–2013).
- 8 Nyelvek. Nyelvtudomány. Irodalom
 - o Korlátozottan közös alosztások revíziója (EC 34–35 2012–2013, EC 36–37 2014–2015).
 - o 821 Egyes nyelvek irodalma. Kiterjesztés (EC 30 2008).
- 9 Régészet. Földrajz. Életrajz. Történelem
 - o 94 Egyes országok történelme. Kiterjesztés, részletes kombinációs példák.

Példák a különböző típusú változásokra

A jelen fejezet néhány olyan példát tartalmaz, amelyek jól szemléltetik a változások jellegét.

A hierarchia korrigálása

A földrajzi alosztások több példát is szolgáltatnak a hierarchiában bekövetkezett változásokra.

A legfontosabb és legjelentősebb változás ezekben az alosztásokban a teljes, a korábbi bővített ETO-kiadásoknak megfelelő mélységű táblázatok kiadása, amelyek 2005-ben (EC 27) jelentek meg az Extensions and Corrections mellékleteként. Jelenleg az ETO a világ valamennyi országának összes közigazgatási egységét tartalmazza a magyar megyéknek megfelelő szintig (egy adott ország

közigazgatási rendszerét az ETO-számához tartozó információs megjegyzés tartalmazza), a leírásokban valamennyi ország és közigazgatási egység neve megjelenik az ország hivatalos nyelvén, nyelvein is (latin átírással).

A 2012–2013 évi kiadás (EC 34–35) számos módosulást hozott az alosztás hierarchiájában. A jelzethasználat következetesebbé tételét célozza, hogy valamennyi országnak a saját hierarchiaszintjén pontosan egy jelzete van. A korábban Dél-Afrikát (682.1/687) és Mexikót jelölő (721/727) jelzetek átmozgatásra kerültek a (680), illetve (720) alá. Oroszország és a Szovjetunió esetében is megszűnt az automatikus feldolgozást megnehezítő összekötéses jelzetalkotás, a jövőben az ország egészére a (471), illetve (47) jelzetet kell alkalmazni (az utóbbi változás az EC 36–37-ben jelent meg, együtt a következő fejezetben tárgyalt módosításokkal).

A skandináv országoknál a közigazgatási egységek, illetve a történelmi tartományok esetében megszűnt a csillagos jelzetképzés – pl. Finnország esetében (480*1/9) –, immár ezek a jelzetek is megjelennek a hierarchiában. A Déli Indiai-óceán szigetei a (699.1/.17) alól át lettek helyezve a (992.1) alá a Déli Indiai-óceán szubantarktikus szigetei néven, valamint önálló jelzetekkel bekerültek a rendszerbe az európai arktikus szigetek (984), Grönland körzetei (988.1/.5), a Déli-sarkvidék szigetei (992), az antarktiszi területek és a Déli-sark régiói (995) is.

A táblázatok aktualizálása

Elsősorban a közelmúlt geopolitikai változásai miatt a földrajzi alosztások lehetőségét adnak annak a demonstrálására is, hogy az ETO hogyan alkalmazkodik a változásokhoz. Ilyen változás volt például Dél-Szudán 2011-es függetlenné válása, amely után a vonatkozó rész az alábbiak szerint módosult (EC 36–37 2014–2015):

(624) Szudán (2011-ig) SN: A korábbi Szudáni Köztársaságra vonatkozó művek osztályozandók ide, a 2011-es felbomlásig

(624.1) Észak-Szudán

(624.11) Darfúr

(624.12) Észak-Szudán

(624.15) Kordofán IN: A korábbi Nyugat-Kordofán (2005-ben megszűnt és kettévált Észak- és Dél-Kordofán államokra)

(624.15) Al-Foulah IN: A korábbi Nyugat-Kordofán egykori fővárosa (2005-ben megszűnt) (2012–2013 EC 34–35)

(624.24) Abyei tartomány (vitatott terület)

(624.4) Dél-Szudán. Dél-Szudáni Köztársaság

Valamivel régebbi adósság volt a brit fennhatóság alól 1983-ban függetlenedő Saint Kitts és Nevis helyzetének rendezése. Az ország ezentúl a korábbi, a Brit Virgin-szigetek alatti szám helyett a (729.73) jelzettel van kifejezve (2012–2013 EC 34–35).

Az elmúlt időszak egyik legtöbbet vitatott és hivatkozott változása a Krím és Kelet-Ukrajna státuszának megváltozása. Ehhez az ETO az alábbi módon igazodott (2014–2015 EC 36–37):

(477) Ukrajna

(477.54/.62) Kelet-Ukrajna

(477.54) Harkovi régió

(477.6) Donyeck Bazin (a Ronban-régió ukrainai részei)

(477.61) Luhanszki régió. SN: 2014 óta független, az ENSZ által el nem ismert terület (2018-as helyzet)

(477.62) Donyeck-i régió. SN: 2014 óta független, az ENSZ által el nem ismert terület (2018-as helyzet)

(477.75) Krími Független Köztársaság. SN: 2014 óta független, az ENSZ által nem teljesen elismert terület (2018-as helyzet).

A kétezres években létrejött oroszországi határterületekkel²⁰ kapcsolatos közigazgatási változások ugyanebben az ETO-verzióban lettek publikálva.²¹

Osztályok teljes revíziója

Egy adott osztálynak a tudomány fejlődését követő újraépítésére példa az őslénytan, illetve a rendszertan osztályainak átszervezése, amely az 56 Őslénytan és 57/59 Biológia teljes revíziójának részeként valósult meg.²²

A növényrendszertani osztály átírására azért volt szükség, mert az a napjainkra elavulttá váló Cronquist-féle rendszeren alapult. A munka, melynek eredménye 2011-ben (EC 34) jelent meg, a genetikailag igazolt Angiosperm Phylogeny Group vette alapul, így teljes mértékben megfelel napjaink tudományos igényeinek.²³

Az ETO állatrendszertana a kezdetektől a klasszikus, Carl von Linné munkáján alapuló rendszertanra épült, amely jelenleg is a legszélesebb körben elfogadott (bár sokat vitatott) rendszerezés. Elsődleges alternatívája a Willi Hennig nevéhez

²⁰ Oroszország közigazgatási beosztása. https://hu.wikipedia.org/wiki/Oroszorsz%C3%A1g_k%C3%B6zigazgat%C3%A1si_beoszt%C3%A1sa (2019. szeptember 18.)

²¹ Érdekeség, hogy ez hivatalosan bár a 2014–2015. évi ETO verzió, a késedelmes kiadás miatt hivatalosan a 2018. évi állapotokat rögzíti.

²² Civallo, Edgardo: UDC Biology Revision Project: Reports on Stages 3–6. = Extensions and Corrections to the UDC 36–37 (2014–2015). 2019. 59–73. p.

²³ Civallo, Edgardo: UDC Biology Revision Project: Second Stage: Class 58 Botany. = Extensions and Corrections to the UDC 33. 2011. 37–40. p.

fűződő kladisztika filogenetikus rendszer, amely az élőlényeket kládokba (ágakba), azokat pedig kladogramba (fába) sorolja, a genetikai leszármazás szerint. Ugyan ez a rendszer még nem teljes, de folyamatosan fejlődik, és a használata is egyre szélesebb körben elfogadott.

A zoológia revíziója mögött meghúzódó elképzelés szerint az új rendszer egyaránt használható a Linné-féle és a kladisztikus rendszertan szerinti osztályozásra. Az átalakítást követően a hierarchiában a család lesz a legalacsonyabb szint, a „genus” és „faj” a „beleértve” mezőben jelennek meg. Az osztályok nevei kizárólag a tudományos megnevezéseket tartalmazzák, az egyes fajok hétköznapi nevei szintén a „beleértve” mezőbe kerültek, s ettől csak néhány különösen indokolt esetben van eltérés. Amennyiben egy tudományosan nem indokolt taxon a használat elterjedtsége miatt mégis bekerült a rendszerbe, akkor azt külön is jelzik.²⁴

Fontos változás, hogy a kihalt fajok az őslénytanból átkerültek a rendszertani részbe (a leírásban „kihalt” megjegyzéssel), így azok kifejezésére, amennyiben a tárgyalásmód nem őslénytani, az 56 Paleontológia alatt párhuzamos továbbképzéssel képzett jelzetek helyett ezentúl az 58/59 alatti jelzetüket kell használni. Paleontológiai tárgyalásmód esetén az 56 használandó, de párhuzamos továbbosztás helyett kettőspontos viszonyítást kell használni az 58/59 alatti jelzetekkel (pl. 561.29 helyett 56:582.29 Zuzmók paleontológiája vagy 56:593.4 Fosszilis szivacsok).²⁵²⁶

A revízió első lépcsőjeként az 597/599 Gerincesek átdolgozása lett kész (2010 EC 32), ezt követte az 582 Szisztematikus botanika (2011 EC 33). A maradék osztályok felújított verziója a 2014–2015. évi Extensions and Correctionsben (36–37) jelent meg. A mikroorganizmusok, színesmoszatok és vírusok átdolgozott osztályaira egyelőre csak javaslat jelent meg, végleges formájukat a tervek szerint a következő ETO-kiadás fogja tartalmazni.²⁷

Átfogó revízió

A tudományok, a világkép, a kultúra módosulásai időnként átfogó, a táblázatok több helyét érintő módosításokat is szükségessé tesznek. Az alábbiakban erre láthatunk példát.

-05 Személyek szerinti általánosan közös alosztások (EC 34–35 2012–2013)
 -055.1/.4 Személyek nem, szexuális orientáció, szexuális identitás és gender szerint (új jelzet a -055.1/.3 Személyek nem (gender) szerint leváltására).

²⁴ Civallo, Edgardo: UDC Biology Revision Project: First Stage: Class 59 Vertebrates. Extensions and Corrections to the UDC 32. 2010. 9–20. p.

²⁵ Civallo, Edgardo: UDC Biology Revision Project: Second Stage: Class 58 Botany: i. m.

²⁶ Civallo, Edgardo: UDC Biology Revision Project: Reports on Stages 3–6.: i. m.

²⁷ Civallo, Edgardo: UDC Biology Revision Project: Reports on Stages 3–6.: i. m.

- 055.29 Interszex személy
- 055.3 Személyek szexuális orientáció szerint
- 055.32 Heteroszexuális
- 055.34 Homoszexuális. Meleg
- 055.36 Biszexuális
- 055.4 Személyek szexuális identitás és gender szerint (új jelzetek)
- 055.41 Ciszgender személyek. Ciszszexuálisok
- 055.42 Androgynek. Transzgenderek. Genderqueer / nem bináris nemi identitások
- 055.421 Agenderek. Gender nélküliek
- 055.422 Bigenderek. Trigenderek. Pangenderek
- 055.423 Transzszexuálisok
- 055.423.2 Eunuchok
- 055.425 Harmadik, negyedik stb. gender
- 316 Szociológia
- 316.367.7 Homoszexuális kapcsolatok. Meleg és leszbikus kapcsolatok (módosult jelzet).
- 316.811.115 Azonos neműek házassága. Melegházasság (új jelzet, bevezetve 2002 EC 24).
- 612.6 Szaporodás. Növekedés és fejlődés
- 612.6.058 Interszex állapotok. Interszex biológia. Beleértve: A standard emberi kariotípus variációi (atipikus szexuális kromoszómák), nem szokványos nemi hormonok, különböző interszex feltételek (pl. androgén-inszenzitivitás szindróma), nem egyértelmű külső nemi szervek. Leírás: *Minden ide osztályozandó, amire korábban a (tudományosan elavult) hermaphroditizmus szó volt használatos* (módosult jelzet).

Korábban nem létező fogalmak

A tudomány és technika gyorsuló fejlődése, a világnézet változásai nemcsak a korábbi fogalmak pontosítását, hanem teljesen újak bekerülését is szükségessé teszik. Az alábbi lista ilyen fogalmakra tartalmaz példákat a legkülönbözőbb területekről.

004 Számítástechnika

- 004.411 Szoftverfejlesztési metodológiák (2012–2013 EC 34–35)
- 004.774.25 Kapcsolt adat (Linked Data) (2012–2013 EC 34–35)
- 004.774.1 Közösségi háló. Részvételen alapuló web. Kombinációs példa:
- 004.774.1FB Facebook (2012–2013 EC 34–35)
- 004.6 Adattárak. Kombinációs példa: 004.6-022.59 Big Data (2012–2013 EC 34–35)
- 004.382.73/.77 Hordozható számítógépek (2014–2015 EC 36–37)

- 004.382.732 Ultra hordozható gépek, subnotebookok, mini notebookok
004.382.74 Pen computerek. Tabletek.
004.382.741 *Pen computerek*
004.382.742 *Tabletek SN: Mobil internet eszközök (MID) is*
004.382.745 *Okostelefonok SN: úgy osztályozandók, mint a telefonok a 621.395.721.5 alatt*
004.382.77 *Hordozható adatterminálok*
004.76 Felhő alapú szolgáltatások, cloudcomputing (EC 36–37, 2014–2015)
004.761 *Platformszoolgáltatás. Platform as a Service (PaaS)*
004.762 *Szoftverszoolgáltatás. Software as a Service (SaaS)*
004.763 *Infrastruktúra szolgáltatás. Infrastructure as a Service (IaaS). Kombinációs példák: 004.763:004.383.2 Felhő alapú szerver szolgáltató. Cloud server provider: 004.763AWS Amazon web services*
004.764 *Szerver nélküli felhőszolgáltatás. Beleértve: Function as a Service*
004.765 *Mobil háttér szolgáltatás. Mobile Backend as a Service (MbaaS)*
004.773.4 *Üzenetküldő alkalmazások. Webes telefonálás. Broadband telefonálás. VoIP*
004.96 *Videó játék tervezés (EC 36–37, 2014–2015)*
- 02 Könyvtárak. Könyvtárak
025.355 *Online Elérésű Publikus Katalógusok (OPAC-ok). Kombinációs példák: 025.355:004.5 OPAC-interfész. 025.355:025.4.03 Kereső technikák. 025.355:077 Internetes és web OPAC-ok (új példa, EC 34–35, 2012–2013)*
- 304 Életút
304.35 *Wellbeing-wellness mint életstílus (2014–2015 EC 36–37)*
- 33 Gazdaság
336.71 *Bankolás. Kombinációs példa: 336.71:077 Internetes bankolás (2012–2013 EC 34–35)*
336.79 *Financiális szolgáltatások, pénztranszfer szolgáltatások*
336.792 *Person-to-person pénztranszfer szolgáltatások EoC: 336.792WU Western Union*
336.794 *Online fizetési szolgáltatások. Kombinációs példa: 336.794PP PayPal*
- 37 Oktatás
37.011.2 *Írástudás. Kompetenciák. Képességek (2014–2015 EC 36–37)*

37.011.22 Írástudás (tágabb értelemben). Kombinációs példák: 00:37.011.22 Információs írástudás. 004:37.011.2 Számítógépes írástudás. 077:37.011.2 Internetes írástudás

37.011.25 Írástudás (szűkebb értelemben)

37.091 Oktatási intézmények szervezése (2004 EC 26)

37.091.267 Diákokról tárolt adatok. Személyi dossziék és listák (2014–2015 EC 36–37)

54 Kémia

546.798.37 Szupernehéz szintetikus elemek 110 vagy magasabb rendszámmal (2014–2015 EC 36–37)²⁸

629 Járműtechnika

629.014.9 Vezető nélküli járművek (2012–2013 EC 34–35)

664 Élelmiszerek előállítása

664.665 Kenyérhez hasonló termékek különleges célokkal vagy diétás célokkal. Kombinációs példa: 664.665:664.236-021.146.6 Gluténmentes kenyér (2014–2015 EC 36–37)

795 Elektronikus játékok (2014–2015 EC 36–37)

FAT-revízió

Az 51 Matematika osztály 2006. évi (fazettás) revíziója az 510 A matematika alapjai, 512 Algebra és 517 Analízis osztályokat érintette. Az utóbbiból származik a következő példa a redundancia korlátozottan közös alosztásokkal való feloldására.²⁹

A kiinduló probléma az volt, hogy miközben az osztály fő fazettáját az egyenletek típusa jelenti, ugyanebben a hierarchiába bekerültek olyan általános fogalmak és problémák, amelyek valójában bármelyik egyenlettypussal kapcsolatban használhatók. Ezért ezek a terület felülvizsgálatát követő pontosítás és bővítés után ki lettek szervezve kötőjeles korlátozottan közös alosztásokba, melyek a fő fazetta szerinti hierarchia bármelyik elemével együtt használhatók.

517.95 Parciális differenciálegyenletek. AN: Az egyes problémákhoz és eljárásokhoz l. 517.95-2/-8

²⁸ Az osztályon belül az egyes elemeknek önálló jelzetük van a Darmstadtiumtól (vegyjele Ds, rendszáma 110, jelzete 546.798.370) az Oganessonig (Og, 118, 546.798.378).

²⁹ Barátné Hajdu Ágnes: Dynamism of Knowledge Organization, particularly its relation to UDC. = 20 Años del Capítulo Español de ISKO. Actas del X Congreso ISKO Capítulo Español (Ferrol, 2011). Universidade da Coruña (España). 2012. 337–351. p.

- 517.95-1 Általános jellemzők
- 517.95-2 A parciális differenciálegyenletek és egyenletrendszerek általános elmélete
- 517.95-21 Lokális és globális megoldhatósági problémák (lokális és globális egyértelműségi tételek)
- 517.95-22 Alapvető megoldások
- 517.95-23 Geometriai elmélet. Karakterisztikák. Transzformációk
- 517.95-24 Kvalitatív elmélet
- 517.95-25 Analitikus módszerek. Szingularitások
- 517.95-26 Variációs módszerek
- 517.95-27 Mikrolokális módszerek
- 517.95-28 Topológiai módszerek
- 517.95-29 Az általános elmélet egyéb aspektusai
- 517.95-4 Cauchy-probléma
- 517.95-42 Jól felállított elmélet
- 517.95-44 Félcsoportok a Cauchy-problémához kapcsolódóan
- 517.95-48 A megoldások aszimptotikus viselkedése
- 517.95-6 Kezdeti érték probléma
- 517.95-8 Peremérték probléma

Az enumeráció felszámolása

Olyan esetekben, amikor a hierarchiában szereplő fogalmak kifejezhetők más helyeken található fogalmakkal, a hierarchia felszámolható és helyettesíthető a jelzetalkotás módjára vonatkozó instrukciókkal, illetve kombinációs példákkal. Ilyen esetekben korábban az ETO-ra jellemző volt a párhuzamos továbbosztás alkalmazása, tehát a táblázat egy másik pontján (szélsőséges esetekben az ETO valamennyi fő táblázatában) kifejezett hierarchia alkalmazása egy adott osztály alatt. Az ilyen továbbosztás hátránya, hogy többértelmű jelzetek is létrejöhetnek³⁰, illetve az, hogy a jelzet alkotórészei automatikusan nem azonosíthatók. Ezért ezeket a megoldásokat a táblázatok legtöbb helyén a kettőspontos viszonyítás váltotta fel, és többnyire az újonnan felszámolt enumerációk esetében is ez a megoldás került alkalmazásra.

Egyik legáltalánosabb eset, amikor egy adott fogalomból a táblázatok szinte tetszőleges helyéről származó jelzetek kapcsolásával képezhető értelmes és használható jelzet. Ennek tipikus példája az építészet, melynek fő fazettáját az épületek célja, funkciója képezi. A 2003-ban publikált átszervezés (EC 25) előtt az osztályban mindenütt részletesen kifejtett hierarchiát találhattunk, amelyben feladatuk szerint csoportosítva, önálló jelzettel szerepelt számos épülettípus. Ez egyfelől redundáns megközelítést jelentett, másfelől az épületek a céljuk, felhasz-

³⁰ Mándy Gábor: Régi ETO, új ETO. = Könyvtári Figyelő, 57. évf. 2011. 2. sz. 317–332. p.

nálók szerint nem voltak visszakereshetők, csakis az építészet irányából. Ezért a revízió során a hierarchia alsóbb szintjeit számos helyen eltörölték, helyettük a kettőspontos viszonyítás alkalmazandó. Az osztályozás és az átállás megkönnyítése érdekében valamennyi korábbi osztálynak megfelelő kombinált jelzet bekeült a kombinációs példák közé, ahogy azt a következő példán láthatjuk:

725.1 Középületek. Törvényhozási épületek. Közszolgálati épületek. Közhasznú épületek

725.11 Parlamenti épületek

725.127 Konzulátusok

725.161 Postahivatalok

A változtatás után:

725.1 Középületek. Törvényhozási épületek. Közszolgálati épületek. Közhasznú épületek. *Kombinációs példák: 725.1:328.1 Parlamenti épületek. 725.1:341.81 Konzulátusok. 725.1:656.815.3 Postahivatalok*

Az is gyakori, hogy a hierarchia leszűkíti a kombinációs lehetőségeket, de a táblázatokban nem szerepel olyan osztály, amivel kiváltható lenne (például mert elméletileg tetszőleges egész szám szóba jöhet). Ilyen esetekben kézenfekvő a külső forrásból származó alosztás alkalmazása, nemcsak a lehetőségek kiszélesítése, hanem a jelzetelemek automatikus felismerhetősége miatt is. Az ilyen típusú módosulások egyik friss példája az atlétikai több próbák átalakítása:

Korábbi jelzetek:

796.093.61/.62 Atlétikai ötpróbák

796.093.615 Ötpróba

796.093.62 Tízpróba

796.093.64 Összetett versenyek több sportág versenyszámaiból

796.093.642 Két sportág versenyszámaiból

796.093.643 Három sportág versenyszámaiból

796.093.645 Öt sportág versenyszámaiból

796.093.645.1 Modern öttusa

A változtatás után:

796.093.61 Összetett versenyek egy sportág versenyszámaiból. *Kombinációs példák: 796.093.61*10 Tízpróba. 796.093.61*5 Ötpróba*

796.42.093.61 Összetett atlétikai versenyek

796.093.64 Összetett versenyek több sportág versenyszámaiból. *Kombinációs példák: 796.093.64*2 Két sportág számaiból. 796.093.64*3 Három sportág számaiból. Triatlon. 796.093.61*5 Öt sportág számaiból. 796.093.64*5 "654" Modern öttusa*

Befejezés

A múltban az ETO-t számos kritika érte elavult, a 19. században gyökerező nyugati szemlélete és tudományfelosztása, a hierarchia egyenetlensége és következetlensége, valamint a szintaktikai relációk többértelműsége és nehéz automatizálhatósága miatt. Tanulmányomban mindenekelőtt szerettem volna bemutatni azokat a törekvéseket és erőfeszítéseket, melyeknek célja az ismert problémák lehető leghatékonyabb felszámolása, illetve azt a megújult fogalomkészletet, melynek jelentős része immár alkalmas a legújabb és legmodernebb témák kifejezésére is. Ezek alapján az osztályozást jelen formájában már bátran minősíthetjük a 21. század követelményeinek is megfelelő, releváns tartalmi feltáró eszköznek. Ennek az eszköznek a hatékony kihasználását teszi majd lehetővé az új magyar fordítás, amely remélhetőleg minél előbb elkészül és rendelkezésre áll. Az érdeklődők addig is elérhetik az ETO mindenkori legújabb (tehát a cikkben tárgyalt módosításokat is tartalmazó) anyagát angol nyelven, önálló kereső és böngésző felülettel az ETO Konzorcium által gondozott Online ETO (UDC Online) oldalon keresztül, díjfizetés ellenében.³¹

Rezümé

Az elmúlt csaknem százhusz év során a mesterséges nyelvű tartalmi feltáró, úgynevezett osztályozási rendszerek közül az Egyetemes Tizedes Osztályozás (ETO) használata és oktatása terjedt el a legszélesebb körben a magyar könyvtári rendszer különböző szintjein. Az osztályozási rendszer legutóbbi magyar nyelvű, a tartalmát tekintve teljes egészében az ETO 2000-ben közreadott központi adatbázisán alapuló kiadása hosszas és gondos fordítási és szerkesztési munka eredményeként 2005-ben látott napvilágot. Az ETO utóbbi harminc éve a rendszer tudományos alapokon nyugvó, folyamatos, összehangolt és tudatos fejlesztésével telt. Az átszervezések kimondott célja az egyes tudomány- és tudásterületek egyre gyorsuló változásaival való szükségszerű lépéstartás megkísérlése mellett az osztályozás nyelvének könnyebben automatizálhatóvá tétele volt. A fejlődés első évtizedének eredményeivel az imént említett magyar kiadásban is találkozhattunk. Az elmúlt húsz év számos további újítást hozott, melyek áttekintését különösen aktuálissá teszi az Országos Széchényi Könyvtár csatlakozása az ETO-t gondozó konzorciumhoz, illetve az új magyar ETO-fordítás előkészületeinek indulása.

The Twenty Years of Universal Decimal Classification

Since the beginning of the twentieth century Universal Decimal Classification (UDC) has become the predominant classification system employed at every level of the Hungarian library network. The most recent Hungarian edition of the schema, containing the material of the UDC version released in 2000, was published in 2005. The last thirty years have

³¹ <http://udc-hub.com> (2019. október 1.)

seen a continuous, coordinated and scientifically based revision of the system. The explicit purpose of the modifications was, aside from following the accelerated changes of science and other knowledge areas, to render the schema's grammar and vocabulary easier to automate. Although the results of the first period of refactoring appear in the aforementioned Hungarian edition, many further changes have been published in the last twenty years. Since the National Széchényi Library joined the UDC Consortium and the preparation of the new Hungarian online edition began, reviewing the recent changes of UDC has become particularly pertinent.

PIROS ATTILA
senior szoftverfejlesztő
Nebu Hungary Kft.
ORCID: 0000-0003-2338-6009

Az ETO-n át az ügyfélhez

A könyvtári tartalmi feltárás üzleti hasznosulásának egy szép példája

Bevezetés

A 19. század végén megálmodott világkatalógus nyelvfüggetlen tartalmi vizs-
szakereső eszközöként létrehozott Egyetemes Tizedes Osztályozás (ETO) a 20.
és a 21. századi technológiáknak hála új alkalmazási területeket hódíthat meg,
túllépve a könyvtári felhasználás bennfentes körein. A webáruházak kata-
lógusaiban alkalmazott elnagyolt tematikus besorolásokkal szemben a vizs-
szakeresési potenciál jelentős emelkedéséhez vezethet az ETO-jelzetek meg-
feleltetése a nemzetközi online könyvkereskedelemben elterjedt hierarchikus
tárgyszórendszer (Thema¹) fogalmaival. A gazdag és mély tematikai feltártság,
a tárgyszóhierarchiában való közlekedés (a szűkebb fogalomtól a tágabbig, il-
letve a tágabbtól a szűkebbig terjedő tematikus böngészés) lehetővé teszi a spe-
ciális keresési igényeknek megfelelő, avagy az érdeklődés szűkebb mezsgyéjén
található műveknek a piacra való visszatalálását.

Kiadó és könyvtár mint együttműködő partnerek

A 2010-es évek elején az Országos Széchényi Könyvtár (OSzK) két olyan nem-
zetközi projektben is részt vett, amelyeknek a célkitűzései között szerepelt a ke-
reskedelmi (kiadói, jogkezelői, forgalmazói) és könyvtári informatikai rendszerek
összeillesztése, adatsere kialakítása a rendszerek között a könyvpiari adatfolya-
mok optimalizálása érdekében. A projektpartnerek között külön említést érde-
mel az EdItEUR² nemzetközi cég, amely komoly szerepet játszik a könyvpiari
adatszereszabványok és a nemzetközi permanens azonosító rendszerek fejlesztése,
elterjesztése, gondozása terén. A *Linked Heritage*³ és *ARROW*⁴ projektekben a sze-
repük a könyvtári és könyvpiari rendszerek együttműködésének előmozdítása volt,
mindenekelőtt a cég által fejlesztett ONIX metaadatséma-szabványra alapozva.

A könyvpiari értéklánc piaci és nonprofit (állami költségvetési) szereplői
közötti együttműködésnek régi hagyománya van a nyugati világban. Néhány
példa a könyvkereskedelmet a könyvtári metaadatszolgáltatással összekötő,
piaci alapon működő *bibliográfiai központokra*: *Bibliographic Data Services*

¹ Thema v1.3: <https://www.editeur.org/151/Thema> (2019. szeptember 25.)

² EdItEUR. <https://www.editeur.org> (2019. szeptember 25.)

³ Linked Heritage. <http://linkedheritage.eu> (2019. szeptember 25.)

⁴ Az ARROW projektről bővebben l. Dancs Szabolcs: „A digitális felvilágosodás felé”: az
ARROW program és az OSZK – digitalizálás, szerzői jog, innovatív megoldások. = Könyvtári
Figyelő, 59. évf. 2013. 3. sz. 465–484. p.

(Egyesült Királyság), *Casalini Libri* (Olaszország), *Dansk BiblioteksCenter* (Dánia). A nemzeti International Standard Book Number (ISBN) ügynökségek is gyakorta működnek piaci alapon, és töltenek be hasonló hub-szerepet. Az említett EDItEUR cég régi jelenlétére és az ISBN-nel való komoly összefonódására utal, hogy maga a nemzetközi szabvány (*MSZ ISO 2108:2019 Információ és dokumentáció. Nemzetközi szabványos könyvazonosító szám (ISBN)*) is tartalmazza a nemzetközi ügynökségnek való adatátadást támogató ONIX-metaadat-elemeket.

Az együttműködés előnye könyvtári oldalon többek között a piacra való nagyobb rálátásban mutatkozik meg, ami magában foglalja a nemzeti könyvtárba be nem érkezett kötelezpéldányok könnyebb beazonosíthatóságát. Az elérhetőségi információk egyrészt a jogtisztázáshoz, így az árva művek és a kereskedelmi forgalomból kikerült művek azonosításához, a digitális tartalmak szolgáltatásához szükséges adatokat jelentik, másrészt a kiadványok beszerzéséhez vagy az e-kiadványok licenceléséhez szükséges információkat. A piaci szféra mindenekelőtt a visszakeresési potenciál látványos növekedése révén profitál a kooperációból, ezt pedig a könyvtárak által készített minőségi metaadatok teszik lehetővé, beleértve a tartalmi feltárás elemeit. És itt térhetünk rá közelebbi témánkra, az ETO-alapú feltárás üzleti hasznosulására.

ETO-ból Thema

A Thema (korábbi nevén BIC) a nemzetközi online könyvkereskedelemben elterjedt hierarchikus tárgyszórendszer, amit ugyancsak az EDItEUR gondoz. A magyar változat *Bánhegyi Zsolt* munkája, és online elérhető. Az ETO → Thema konverzió gondolata a már említett ARROW projekt során merült fel a Magyar BiP Kft. részéről.

Thema tárgyszó-kategóriák 1.3

A Thema korábbi verziói továbbra is elérhetők [1.2](#) [1.1](#) [1.0](#).

Böngészés a [Thema](#) tárgyszó-kategóriák hierarchiájában, vagy a hierarchia egy specifikus elemére irányuló keresés.

A [keresési javaslatokat](#) lásd alul.

Jelzet	Tárgyszó	?
F	Szépirodalom és kapcsolódó tételek...	*
FB	Szépirodalom: általános és irodalmi jellegű...	*
FC	Életrajzi szépirodalom	*
FD	Spekulatív szépirodalom...	
FF	Krimi és rejtélyirodalom...	
FG	Sport-szépirodalom	*

1. ábra. Részlet a Thema tárgyszó-szótár online böngészhető verziójának magyar nyelvű felületéről

ETO-Thema megfeleltetés

A könyvtári katalógusokból származó ETO-jelzetek megfeleltetése a Thema tárgyszókatégoriáknak, ha nem is könnyen, de automatizálható. Számos könyvtár használta, és használja integrált könyvtári rendszereket építve a tartalmi feltárás során ma is az ETO-számokat. A 080-as MARC tagbe kerülő ETO-szám természetesen más módon van jelen a különféle könyvtári katalógusokban, és az azokra épülő nyilvános webes keresőkben. Egyes rendszerekben csak rövid ETO-jelzeteket használnak, és ezek a jelzetek úgy viselkednek, mint egy tezaurusz tárgyszavai, tehát egy-egy jelzethez bibliográfiai rekordok százai tartoznak. Más esetekben a részletesen kibontott hosszú ETO-jelzetek szinte minden mű esetében különböznek. Az előbbi esetben az ETO-jelzet kiosztást általában érdemes értéklístával támogatni. Az ETO-jelzetek könyvtári katalóguson belüli jellege jelentősen különbözik az általános gyűjtőkörű és a szakkönyvtárak esetében is, illetve csekélyebb az ETO-jelzet kiosztás szerepe a szépirodalmi művek esetében. Mindezeket figyelembe véve az első, az ETO-jelzet és a Thema tárgyszókatégoria automatikus megfeleltetésének kiépítésére szolgáló gyakorlótanuló adatbázis alapjául mindenképpen hosszú, részletes ETO-jelzeteket használó, általános gyűjtőkörű, és nem túlnyomóan szépirodalmat tartalmazó könyvtári számítógépes katalógust volt érdemes választani. Emellett – mint minden tanulni képes és tanítható alkalmazás esetében – itt is fontos volt, hogy az adatbázis nagy legyen, bibliográfiai rekordok százazeit tartalmazza.

A megfeleltetést végző programot a Magyar BiP Kft. partnereként a Mon-guz Információtechnológiai Kft. készítette el. A tanuló adatbázis, amely a Magyar Országos Közös Katalógus (MOKKA) számítógépes katalógusából származott, a fejlesztés kezdeténél mintegy félmillió, összesen 230 000 féle különböző ETO-jelzettel ellátott, döntően monografikus jellegű, különféle nyelveken, de elsősorban magyarul íródott kiadványokat leíró bibliográfiai rekordot tartalmazott. Ezt a kétszázezernél többféle ETO-jelzetet kellett megfeleltetni a Thema tárgyszórendszer magyar változatának, illetve a magyar változat, az ugyancsak a változatot gondozó Bánhegyi Zsolt által előkészített ETO-sémákat is tartalmazó adatbázisának. A táblázat közel 5000 Thema-kód – ETO-séma párt tartalmazott. Egy Thema-kód több ETO-sémához, és hasonlóképpen egy ETO-séma több Thema-kódhoz is kapcsolódhatott. Az alábbi ábra a táblázat fejlécét és egy sorát mutatja be:

Code	English Heading	Notes	Related (see also)	Hungarian Language Heading	ETO
YNGL	Children's / Teenage general interest: Libraries, museums, schools			Gyermek- / serdülőkorúak: általános érdeklődés: könyvtárak, múzeumok, iskolák	02... (02.053.2)... 069... (02.053.2)... 3 7 3 ... / 3 7 8 ... (02.053.2)...

1. táblázat. A Thema-kód és az ETO-séma megfeleltetése

Az első oszlopban látható Thema-kódot kellett tudnia a Monguz Kft. által fejlesztett programnak automatikusan hozzárendelnie egy bibliográfiai rekordhoz, annak 080-as MARC mezője, vagyis az ETO-jelzete alapján. Tehát minden olyan bibliográfiai rekordnak, amelyre igaz, hogy a 080-as mezőjének tartalma 02-vel kezdődik, és van benne 02.053.2 érték, meg kellett kapnia a YNGL kódot. Ugyanezt a kódot megkaphatták más ETO-számmal rendelkező bibliográfiai rekordok, például a 373.../378... adatrészt tartalmazó ETO-számmal rendelkező bibliográfiai rekordok is, és a 373.../378... séma, ha más sorában is szerepelt a táblázatnak, akkor a bibliográfiai rekord más Thema-kódokat is kaphatott. (A ... jel a megfeleltető táblázatban a csonkolás jele.) Tehát valójában nem az ETO-jelzetek kaptak Thema-kódot, hanem a bibliográfiai rekordok, ETO-jelzetüknek megfelelően lettek egy vagy több Thema-kategóriához rendelve. A munka eredményeképpen nem maradhatott a tanuló adatbázisban olyan bibliográfiai rekord, amely nem kapott egyetlen Thema-kódot sem.

Elsőként tehát az ETO-sémákat kellett olyan formára átalakítani, hogy a Postgres SQL adatbáziskezelővel kezelt adatbázisban az adatbázis kezelő eszközeivel minden bibliográfiai rekord ETO-jelzetéhez legyen találat. Ehhez a táblázatban levő sémákból az SQL parancsnyelv által értelmezhető maszkokat kellett létrehozni. Ezt a táblázatban levő sémák szintaktikai átalakításával, gépi eljárással néhány száz esetet leszámítva, el lehetett érni. A bibliográfiai rekordok által reprezentált művek ETO-jelzete, a hozzájuk rendelt séma és Thema-kódok táblázata ezután ellenőrzésre került. Az ellenőrzést szűrőpróba-szerűen végezték el, először a Monguz Kft. munkatársai, majd a partnerek által felkért tesztelek. Miután az ellenőrzéseken talált hibák alapján a maszkok kialakításának módszere tökéletesedett, a maszkokból már létre lehetett hozni a JSON programnyelv (melyen a Monguz Kft. által fejlesztett alkalmazás íródott) számára értelmezhető reguláris kifejezéseket.

Kód	Géppel formázott maszk	Reguláris kifejezés alap	Reguláris kifejezés
YNGL	02... (02.053.2)...	02.* \ (02\053\2\).*	{"bicCode": "YNGL", "eto": "02.*\\(02\\053\\2\\).*" },
YNGL	069... (02.053.2)...	069.* \ (02\053\2\).*	{"bicCode": "YNGL", "eto": "069.*\\(02\\053\\2\\).*" },
YNGL	373.../378... (02.053.2)...	37[3-8].* \ (02\053\2\).*	{"bicCode": "YNGL", "eto": "37[3-8].*\\(02\\053\\2\\).*" }

2. táblázat. Gépi /kézi átalakítás eredménye

A tesztelés következő lépéseként a program az újabb Thema-kódokat még nem tartalmazó adatbázist a reguláris kifejezések alapján átalakította, és a bibliográfiai rekordokhoz Thema-kódokat rendelt. Miután a szűrőpróba-szerű ellenőrzés a program működését megfelelőnek találta, újabb és újabb rekordokkal bővítették az immár félmilliónál nagyobbra duzzadt adatbázist, melyet a program emberi beavatkozás nélkül Thema-kódokkal lát el. Amennyiben a program egy 080-as mezőhöz nem találna Thema-kódot, azt ellenőrzésre kiadja. Ekkor egy embernek kell megállapítania a hiány okát, és ha szükséges, a kódok listáját ki kell bővítenie, vagy új reguláris kifejezést kell hozzáadnia egy már meglévő Thema-kódhoz. A kézi beavatkozásra a munka kezdetén is szükség volt, mert a túl komplex ETO-sémákból nem lehetett automatikusan géppel értelmezhető maszkot készíteni, illetve a katalógusban tárolt ETO-jelzeteket is le kellett egyszerűsíteni a tanuló környezet kialakításakor. Az előbbire, tehát az automatikusan géppel olvasható maszkká nem átalakítható sémára jó példa az alábbi eset: „66.../68...kiv.681.3... „

Itt a maszkot és abból a reguláris kifejezést kézzel kellett létrehozni. Amennyiben a Thema-kategóriák táblázata vagy a Thema-kategóriák ETO-sémákkal való megfeleltetése változik, a változások között lehetnek hasonló, géppel nem egyértelműen átalakítható sémák, tehát az új kód- és sémaértékeket mindig embernek kell ellenőriznie. Természetesen lehetne olyan algoritmust alkotni, amely ilyen esetekben is kiváltja az emberi ellenőrzést, ennek megtervezése azonban túl hosszadalmas, és ezért az alkalmazás ilyen szintű automatizálása túl költséges lenne. Tekintettel arra, hogy sem a Thema-kategóriák, sem az ETO-jelzetek nem változnak nagy ütemben, és a változások jó része is az alapvető gépi eljárással kezelhető, ezért ilyen fajta automatizálás a projektben egyelőre nem indokolt.

Ugyancsak emberi ellenőrzést igényelt az, hogy nem maradhatott Thema-kód ETO-maszk, illetve főként ETO-maszk Thema-kategória nélkül, és nem volt szerencsés, ha egy Thema-kategóriához túl sok ETO-maszk került. Az óriási, több százezer soros megfeleltető adatbázist ebben a tekintetben az SQL adatbáziskezelő eszközeivel ellenőrizni kellett. Tekintettel arra, hogy az ETO-maszk Thema-kód

párosítás a program működése során kiállta a próbát, efféle ellenőrzésekre már csak akkor lesz szükség, ha a program által már Thema-kódokkal ellátott adatbázis jelentősen megnövekszik, vagy ha a Thema-kategóriák táblázata, illetve a Thema ETO-séma megfeleltetést tartalmazó táblázat jelentősen átalakul. E tanulmány szerzői mindamellett bíznak benne, hogy a létrehozott módszertan és a kidolgozott algoritmus kiállja az idők próbáját, és tartósan képes lesz közvetíteni a könyvkereskedelem számára a könyvtári tartalmi és formai feltárás eredményeit.

Összegzés

Számítástechnikai eszközökkel körülvett világunkról is elmondható, hogy az általunk létrehozott információtömeg legnagyobb és legmaradandóbb értéke változatlanul az emberi értelem, és különösen a nagy munkával létrejött hozzáadott szellemi érték. Igaz ez a tartalmi és formai feltárás során felépített számítógépes könyvtári katalógusokra is, ahol az évtizedek alatt létrehozott sok ETO-jelzet éppen a benne levő szellemi többletnek köszönhetően a jelen projektben ismét hasznosításra kerülhet.

Rezümé

Az Egyetemes Tizedes Osztályozás a 20. és a 21. századi technológiáknak hála, új alkalmazási területeket hódíthat meg, túllépve a könyvtári felhasználás bennfentes körein. A webáruházak katalógusaiban alkalmazott elnagyolt tematikus besorolásokkal szemben a visszakeresési potenciál jelentős emelkedéséhez vezethet az ETO-jelzetek megfeleltetése a nemzetközi online könyvkereskedelemben elterjedt hierarchikus tárgyszórendszer (Thema) fogalmaival.

A Thema-kódokat és az ETO-jelzeteket más-más szervezet más-más igények mentén hozta létre, de a két kategóriarendszer összhangba hozható. A megfeleltetést tartalmazó táblázat alapján számítógéppel futtatható algoritmus jött létre. Ez a kiinduló adatbázist képes volt ellátni Thema-kódokkal, és remélhető, hogy az adatbázis bővülése során alapvetően automatizáltan történhet majd az új bibliográfiai rekordok Thema-kódokkal való kiegészítése.

Via UDC to the Client

A Nice Example for Utilizing Libraries' Subject Descriptions in the Business Area

Due to technologies developed during the last two centuries Universal Decimal Classification (UDC) can be applied in new fields and go beyond usefulness limited to libraries. The retrieval potential of webshop catalogues can be raised through mapping UDC numbers to terms of the international hierarchical thesaurus Thema, which has been spread

in the book industry, instead of applying the not-too-detailed topical classifications used nowadays in the area for retrieval.

The lists of Thema codes and UDC numbers were created by various corporates, according to different demands, but from the two structures a coherent one can be built. The list of matched Thema codes and UDC numbers can be prepared for use in computer algorithms. The application, based on this table, could add Thema codes to the bibliographic records of the initial database. Hopefully the application can do this work in the future with the new records of the database almost completely in an automatized way.

DANCS SZABOLCS
mb. igazgató
OSZK Országos Könyvtári Szolgáltatások Igazgatósága

SIMON ANDRÁS
ügyfélmenedzser
Monguz Információtechnológiai Kft.

Kötetünk szerzői

Bertáné Németh Ágnes: Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, osztályvezető.

Elérhetőség: berta.agnes@lib.pte.hu.

Dancs Szabolcs: Országos Széchényi Könyvtár Országos Könyvtári Szolgáltatások Igazgatósága, mb. igazgató.

Elérhetőség: dancs.szabolcs@oszk.hu.

Eszenyiné Borbély Mária: Debreceni Egyetem Informatikai Kar, adjunktus.

Elérhetőség: borbely.maria@inf.unideb.hu.

Farkas Tamás: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, intézetigazgató.

Elérhetőség: farkas.tamas@btk.elte.hu.

Hamza-Vecsei Tímea: Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár, hivatalvezető.

Elérhetőség: vecsei@lib.unideb.hu.

Hangodi Ágnes: Országos Széchényi Könyvtár Könyvtári Intézet, osztályvezető.

Elérhetőség: hangodi.agnes@oszk.hu.

Hubay Miklós: Petőfi Irodalmi Múzeum, humáninformatikus.

Elérhetőség: hubay.miklos@pim.hu.

Kálóczi Katalin: Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Levéltár, főigazgató.

Elérhetőség: foigazgato@lib.elte.hu.

Karácsony Gyöngyi: Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár, főigazgató.

Elérhetőség: gyk@lib.unideb.hu.

Kiszl Péter: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Könyvtár- és Információtudományi Intézet, intézetigazgató.

Elérhetőség: kiszl.peter@btk.elte.hu.

Korpásné Szűcs Melinda: Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár, osztályvezető.

Elérhetőség: szucsme@lib.unideb.hu.

Lengyelne Molnár Tünde: Eszterházy Károly Egyetem Médiainformatika Tanszék, tanszékvezető.

Elérhetőség: lengyelne.tunde@uni-eszterhazy.hu.

Piros Attila: Nebu Hungary Kft., szenior szoftverfejlesztő.

Elérhetőség: piros.attila@nye.hu.

Simon András: Monguz Információtechnológiai Kft., ügyfélmenedzser.

Elérhetőség: asimon@monguz.hu.

Sot Ferenc: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar Könyvtár és Gyógypedagógia-történeti Gyűjtemény, könyvtáros.

Elérhetőség: sot.ferenc@barczy.elte.hu.

Szabó Panna: Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Levéltár, osztályvezető-helyettes.

Elérhetőség: szabo.panna@lib.elte.hu.

Szakadát István: Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Szociológia és Kommunikáció Tanszék.

Elérhetőség: i@syi.hu.

Téglási Ágnes: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, ny. főigazgató-helyettes.

Zentai László: Eötvös Loránd Tudományegyetem, rektorhelyettes.

Elérhetőség: oktrh@elte.hu.

A kézirat lezárva: 2020 őszén.

Kiadta az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár
Felelős kiadó: Kálóczi Katalin főigazgató
Cím: 1053 Budapest, Ferenciek tere 6.

Nyomtatás: CC Printing Szolgáltató Kft., Budapest

Borítóterv: Hajtmanszki Péter
Műszaki szerkesztő: Szabó Panna